

Αυτές τις μέρες της μεγάλης κρίσης, που περνάει η δύστυχη πατρίδα μας, σε καθημερινή σχεδόν βάση επαναλαμβάνεται ο όρος «ύφεση». Μ' αυτόν ασφαλώς δηλώνεται η «ανάγκη» περιστολής και περικοπής των δημοσίων δαπανών, και όχι μόνον, με οτιδήποτε άλλο αυτές συνεπάγονται και, κυρίως, με τη μείωση μισθών και συντάξεων σε πρώτη και πάγια σχεδόν επέμβαση.

Και τούτο κατ' εντολήν των ξένων κυριάρχων ηγεμόνων μας, που η αβελτηρία και μειοδοσία των εντοπίων κυβερνητών μας «ελαφρά τη καρδία» μας παρέδωσαν. Αυτοί τώρα, ως αυθέντες μας, δεν καθορίζουν μόνο την οικονομική πορεία -τη δυσπραγία μάλλον - της Χώρας, αλλά επιβάλλουν και την κατ' αυτούς νέα πνευματική, πολιτιστική και παιδαγωγική καθοδήγηση των νέων Ελλήνων. Έχουν λόγο για τη μορφή που θα έχει από εδώ και πέρα η εκπαιδευτική μας πολιτική.

Στο όνομα της δήθεν ενωμένης Ευρώπης και στο πλαίσιο της περιβόητης παγκοσμιοποίησης, η εκπαίδευση στην ουσιαστικά υπόδουλη Ελλάδα, έπαυσε να είναι «κιβωτός» της ανθρωπιστικής παιδείας, πρυτανείον της εθνικής και ιστορικής μας παράδοσης, και μεταβλήθηκε σε πιστό όργανο εξυπηρέτησης των συμφερόντων των επικυριάρχων μας. Έγινε μηχανή εκκόλαψης άχρωμης και ισοχνής -ως επί το πλείστον- τεχνολογικής παιδείας, χωρίς ικμάδα πνευματικής ανάπτυξης.

Αυτό καταφαίνεται ήδη στα νέα αναλυτικά προγράμματα Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης που εξεπονήθησαν από «ειδικούς εντεταλμένους» και προσφέρονται ως νέα παιδευτική πεμπουσία στους άμοιρους νεαρούς βλαστούς της καθημαγμένης Πατρίδας!

Συγκεκριμένα δίδεται έμφαση «μεθ' υπερβολής» σε μαθήματα τεχνολογικής υποδομής -απαραιτήτα ως ένα σημείο βέβαια στην τεχνοκρατούμενη κοινωνία μας- ενώ ταυτόχρονα παρατηρείται «ύφεση» ή και παντελής εξάλειψη των μαθημάτων ανθρωπιστικής παιδείας, γλώσσας, ήθους, ιστορικής γνώσης, φιλοσοφικής εμβάθυνσης.

Έκδηλα καταφαίνεται ο απώτερος στόχος αυτής της τακτικής πού και ο πλέον κακόπιστος κατανοεί. Είναι η μειωμένη πνευματική ανάπτυξη και συνακόλουθα η υποτονική αντίσταση των νέων Ελλήνων στα επιχειρούμενα. Η εξασθένηση της ιστορικής μνήμης και πολύ περισσότερο η διαστρέβλωσή της, οδηγεί σε αβουλία για τα τεκταινόμενα του παρόντος και σε απουσία ηθικής αντίστασης για τα μελλοντικά επερχόμενα.

Έτσι η έλλειψη ορθής παιδείας μεταβάλλει τον νέο άνθρωπο από ελεύθερη προσωπικότητα σε υποταγμένο υπηρέτη, όπως τον οριοθετεί η νέα τάξη πραγμάτων, αντίθετα στη φυσική του κατάσταση σύμφωνα με τη γνωστή ρήση του Αντιφώντα: «*Πάντας ἐλευθέρους, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκε*».

Δυστυχώς αυτή η κατάσταση της αβουλίας για ό,τι συντελείται γύρω μας είναι έκδηλη. Αλλοίμονο αν συνεχιστεί. Χρειάζεται συντονισμένη αντίσταση από όλους μας, όσους τουλάχιστον η ραστώνη δεν τους βόλεψε στους καναπέδες τους.

Ιδιαίτερα όσοι έχουμε την ευθύνη για την διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς, να μην ησυχάσουμε. Ήδη ακούγονται πολλές φωνές, που όλο και δυναμώνουν, ήρεμες ίσως, άγρυπνες όμως και με συναίσθηση για το πού οδηγείται αυτός ο τόπος.

Η κρίση, ας το ενστερνιστούμε, δεν είναι μόνο οικονομική. Είναι κρίση πνευματική, κρίση αξιών και θεσμών κυρίως.

Με εγρήγορη και ανύστακτη ενέργεια ο υπέροχος λαός μας, που ξέρει, όταν του ζητούν να παραδώσει τα ιερά και τα όσιά του, να βροντοφωνάζει το μεγάλο ΟΧΙ, θα ορθώσει αδιαπέραστο τοίχο σε κάθε προσπάθεια εκπόρθησης της χώρας. Το παρελθόν δείχνει το δρόμο στο παρόν και το μέλλον.

Η ύφεση

Γράφει ο
Πρόεδρος της ΕΚΔΕΦ
Σπ. Γ. Μοσχονάς

Φιλοσοφικές προεκτάσεις του γλωσσικού ζητήματος στο πλαίσιο της ιδεολογικής σχέσης του Αδαμάντιου Κοραή και του Κωνσταντίνου - Αγαθόφρονος Νικολόπουλου

Του ΣΩΤΗΡΗ ΦΟΥΡΝΑΡΟΥ
δρ. Φιλοσοφίας

Ο Κωνσταντίνος - Αγαθόφρων Νικολόπουλος (1786-1841) υπήρξε «πνευματικός οπαδός του διαφωτισμού»¹ και «θαυμαστής του Κοραή»² (1748-1833). Στην *Αλληλογραφία του τελευταίου*³ σώζονται τέσσερις επιστολές που αντάλλαξε με τον Νικολόπουλο. Η πρώτη, στις 13 Μαρτίου 1806, και η τρίτη, στις 4 Φεβρουαρίου 1807, απευθύνονται προς τον Κοραή, ενώ η δεύτερη επιστολή, γύρω στις 24 Απριλίου του 1806, και η τέταρτη, περίπου το Δεκέμβριο του 1816, έχουν ως αποδέκτη τους τον Νικολόπουλο⁴. Χρονολογικά και ιστορικά, βρισκόμαστε στον δυναμικό 19^ο αιώνα, ορόσημο του οποίου αποτελεί ο ελληνικός Αγώνας της Ελευθερίας του 1821 και, από φιλοσοφικής απόψεως, στρεφόμαστε γύρω από τη δυναμική του αιώνα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (περ. 1750-1850) με την κυρίαρχη ηθικο-πρακτική φιλοσοφία του. Σε αυτό το διάστημα του χρόνου, Κοραή και Νικολόπουλος βρισκόταν στο Παρίσι του Γαλλικού Διαφωτισμού και όσων είχαν ακολουθήσει έπειτα από τη Γαλλική Επανάσταση.

Από τις παραπάνω τέσσερις επιστολές ξεχωρίζει η τρίτη, την οποία απέστειλε ο Νικολόπουλος και έχει θέμα το περιβόητο γλωσσικό ζήτημα που ταλάνισε την ελληνική διάνοηση εκείνη την εποχή. Στο εν λόγω γράμμα του, καλεί τον Κοραή στα *Προλεγόμενα* των κοραϊκών εκδόσεων πάνω στους αρχαίους, κατά μείζονα, λόγο, Έλληνες συγγραφείς –κείμενα που ξεκινούσαν με φιλολογικές παρατηρήσεις και κατέληγαν ως επί το πλείστον σε κατεξοχήν ηθικό, φιλοσοφικό στοχασμό, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των υπόδουλων Ελλήνων- να μιλήσει «περί τῶν σημερινῶν [= των αρχῶν του 19^{ου} αιώνα] ἀθλίῶν ποιητῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες παραχαράττουσι καὶ παντάπασι διαστρέφουσι τὴν ἁρμονικωτάτην σημερινήν ἡμῶν γλῶσσαν Τουρκοχυδαῖζοντες καὶ Ἰταλοχυδαῖζοντες, σπαράττοντες καὶ κατακόπτοντες τὰς Ἑλληνικὰς λέξεις διὰ τὴν ἀναπληρῶσιν τὸ κεχηνὸς [χάσμα, χασμωδία, ἀπὸ τοῦ «χάσκα»] τῶν ἀηδεστάτων μέτρων...». Το πρόβλημα εδώ δεν είναι αν θα βγει το μέτρο στα ποιήματα, αλλά αν θυσιάζεται η ελληνική γλώσσα, και μάλιστα η καθομιλουμένη, με την εισαγωγή ξενισμών, προκειμένου να βγει το μέτρο! Το γλωσσικό, όμως, ζήτημα αποτελεί ζήτημα φιλοσοφικό. Η προβληματική που το χαρακτηρίζει μπορεί να συνοψιστεί στα παρακάτω ερω-

τήματα: στα αρχαία ή στα νέα ελληνικά να γράφονται τα κείμενα; Αρχαιολαγνία ή ζωντανή σκέψη και γλώσσα; Νεκροανάσταση ή ζωή στο παρόν και στο μέλλον, με βάση, βέβαια, το πλούσιο ελληνικό παρελθόν; Και ακόμη παραπέρα: συντήρηση ή πρόοδος; Παλαιοί χρόνοι, με την αποθέωση του πολιτισμού του παρελθόντος, ή Νέοι Χρόνοι, με την άνθηση των επιστημών και την προαγωγή του ανθρώπου στο γνωσιακό, αν μη τι άλλο, πεδίο; Και, πιο πέρα, με επίκεντρο το δυναμικό πεδίο της φιλοσοφίας: σχολαστικο-αριστοτελισμός, νεο-αριστοτελισμός ή εκλεκτικισμός; Παραδοσιακή γνωσιολογία ή νέα γνωσιολογία; Αριστοτελικός γεωκεντρισμός ή κοπερνίκειος ηλιοκεντρισμός; Παραμονή στην αριστοτελική επιστήμη ή μετάβαση στην κοπερνίκεια «στροφή», όπως την χαρακτήρισε ο Kant, ή στην «Κοπερνίκειον δόξαν», όπως την ονόμασε και την αποδέχτηκε ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836)⁵; Αυθεντία είναι ο Αριστοτέλης ή ο Νεύτων; Ορθολογισμός και πείραμα ή a priori αλήθειες; Παραδοσιακή μεταφυσική ή νέα μεταφυσική; Και ακόμη: φυσική ή μεταφυσική; Προτεραιότητα στο γίνεσθαι ή στο είναι; Αυτά τα ερωτήματα ουσιαστικά βρισκονται στο βάθος του γλωσσικού ζητήματος.

Ο έμπλεος διαφωτιστικών ιδεών Νικολόπουλος αποδεικνύεται «νεωτερικός». Η αναφορά του στους «άθλιους ποιητές της Κωνσταντινουπόλεως» αντικατοπτρίζει επί της ουσίας τη διαμάχη του Κοραή με το φαναριώτικο κύκλω, η οποία, ειδικότερα, αναγνωρίζεται στην περιώνυμη σύγκρουση κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ανάμεσα στον Κοραή και τον Κοδρικά. Πρέπει, στο σημείο αυτό, να αναφερθεί κατ' αρχάς ότι ο Νικολόπουλος είναι και εκείνος ποιητής καθώς και να ξεκαθαριστεί ότι είναι και θεοσεβούμενος, όπως φαίνεται, άλλωστε, από το κείμενο της δωρητήριας επιστολής του προς τον Δήμαρχο της Ανδρίτσαινας, το 1838, με την οποία δώριζε βιβλία στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Συνεπώς, δεν υποφώσκουν θρησκευτικά ή θεολογικά θέματα κατά την ερμηνεία της τοποθέτησής του αναφορικά προς την Κωνσταντινούπολη με τους άθλιους ποιητές της.

Στη διαμάχη Κοδρικά-Κοραή, ο αρχικά νεωτερίζων Παναγιώτης Κοδρικάς (1762-1827), ο οποίος είχε μεταφράσει και εκδώσει το 1794 ένα ανατρεπτικό κείμε-

νο του Φοντενέλ, με τον ελληνικό τίτλο «Ομιλία περί πληθούς κόσμων» (Fontenelle, *De la pluralité des mondes*), και μάλιστα τόνιζε ότι «το ηλιοκεντρικό σύστημα κατοχυρώθηκε ακλόνητα χάρη στη νεότερη φυσική»⁶, κατέληξε να γίνει πολέμιος κάθε γλωσσικής, πνευματικής και κοινωνικής αλλαγής. Και επειδή «ἐν βυθῷ γάρ ἡ ἀλήθεια», κατά τη ρήση του Δημόκριτου⁷, το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: τι κρύβεται πίσω από τις επιθέσεις του Κοδρικά ως προς το γλωσσικό ζήτημα; Η χρήση της αριστοτελικής μεσότητας από τον Κοραή ως εργαλείου κάθαρσης της κοινής-καθολομένης, η «μέση ὁδός τῆς γλώσσης»⁸, καθώς και η θέση του Νεοέλληνα Διαφωτιστή ότι δεν γράφει κανείς «μῆτε διὰ τούς σοφούς, μῆτε διὰ τούς ἀπαιδευτούς τοῦ ἔθνους, ἀλλά δι' ὅλον αὐτοῦ τὸ ἔθνος»⁹, τι επικίνδυνον μπορεί να υποκρύπτει; Ἐνα κυρίως: τον άνεμο της μετάβασης σε νέα νοοτροπία, που βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την υφιστάμενη πραγματικότητα, επιδιώκοντας να προχωρήσει μέσα από θέσεις και αντιθέσεις στη σύνθεση, στη διαμόρφωση δηλαδή της πορείας του νέου ελληνισμού. Ο Κοδρικάς, από την άλλη πλευρά, υπήρξε υπέρμαχος της διατήρησης της κοινωνίας με τα φεουδαρχικά δικαιώματα και τα προνόμια. Γι' αυτό και κατηγορούσε τον Κοραή ότι αποσκοπεί «ὄχι μόνον νά διορθῶσιν τὴν πατροπαράδοτον γλῶσσαν μας, ἀλλὰ νά μεταρρυθμίσῃ καὶ τὸ ἦθος καὶ τὸ ἔθος καὶ τὴν τάξιν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν ὁλοκλήρου τοῦ γένους μας...»¹⁰. Η απάντηση δίνεται από τον Κοραή σε κείμενο του με περιεχόμενο ενάντια στο σχολαστικισμό που τιτλοφορείται *Σχολαστικοκατάργησις ἢ διατριβὴ ἀποδεικνύουσα ψευδεῖς τὰς κατηγορίας καὶ συγκοφαντίας τινῶν ἀθλιῶν σχολαστικῶν*:¹¹ η συμβολή όλων των πνευματικών ανθρώπων οφείλει να στοχεύει στο «νά εισάξωσι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ γέννημά της, τὴν Φιλοσοφίαν», και ὄχι τα απαρχαιωμένα «καλά» ἢ «σχολαστικά γραμματικά»¹². Ο νέος δρόμος, κατά συνέπεια, είναι η ελληνική φιλοσοφία, ὄχι στον τύπο ἀλλά στην ουσία της, καίριο γνώρισμα της οποίας συνιστά η επίτευξη της πολιτικής ευδαιμονίας της νέας Ελλάδας.

Ο Νεοέλληνας Διαφωτιστής, επηρεασμένος από το φιλοσοφικό κίνημα του Γαλλικού, κυρίως, Διαφωτισμού, και ιδίως από το φιλοσοφικό ρεύμα του εκλεκτικισμού¹³, αγωνιζόταν για δημοκρατικές πολιτικές ελευθερίες: για ισονομία, δικαιοσύνη, ισοπολιτεία, αξιοκρατία. Αγωνιζόταν, πράγματι, για μια νέα ηθική, μια νέα πολιτική, για μια νέα, δυναμική και αυτοδύναμη Ελλάδα, με ευρωπαϊκή προοπτική και σύμμαχο την ελληνική φιλοσοφία που, έτσι κι αλλιώς, παρίστατο με διάφορες μορφές στο ευρωπαϊκό φιλοσοφικό στερέωμα μετά την Αναγέννηση και ἔως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αυτή η ηθική, όταν συνοδεύεται από παιδεία «διορθώνει [sic] καὶ τὰ ἦθη τοῦ ἔθνους καὶ τὰ

κάνει ἡμερώτερα. Ἄρετή, Δικαιοσύνη, Σωφροσύνη, Ἄγιότης, καὶ ἄλλαι μυρία λέξεις, δηλωτικαὶ διαθέσεως ψυχῆς, ἄλλο σημαίνουν εἰς τοῦ ἀπαιδευτοῦ, ἄλλο εἰς τοῦ φωτισμένου ἀνθρώπου τὸ στόμα»¹⁴. Ενώ «ἡ βαρβάρωσις τῆς γλώσσης, διαστρέφουσα τὰς ἀληθεῖς ἐννοίας τῶν λέξεων, καταπῆ καὶ εἰς τὴν διαστροφὴν τῶν ἠθῶν»¹⁵. Σε αὐτὸν τον ἀγῶνα τοῦ Κοραή, η φιλοσοφία στέκεται πάντοτε ἀρωγός. Οι αναφορές του στον Leibniz (1646-1716) με το ἔργο του τελευταίου *Ετυμολογικαὶ Συλλογαὶ* (γύρω στο 1685)¹⁶, στους στωικούς, και μάλιστα, στον Επίκτητο (50-138)¹⁷, καθώς και η κοραϊκὴ διασύνδεση των προβλημάτων της γλώσσας με τα προβλήματα της λογικῆς, του ορθολογισμού¹⁸, ἀρκούν για τὸν λόγον τοῦ ἀληθῆς. Συνεπώς, γίνεται ἀντιληπτό τι υποφύσκει στη θέση του καταγόμενου ἀπὸ τὴν Ἀνδριτσaina Νικολόπουλου σχετικὰ με τους ἀθλιούς ποιητὲς της Κωνσταντινουπόλεως. Στην ἐν λόγω ἐπιστολὴ του, ο Ἀνδριτσαινίτης φαίνεται να κινεῖται στο πλαίσιο του κοραϊκοῦ στοχασμοῦ. Με τον χαρακτηρισμό του περὶ ἀθλιότητος και περὶ παραχάραξης και διαστροφῆς της ελληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τους συγκεκριμένους ποιητὲς, ἀναδεικνύεται υπέρμαχος του νεωτεριστικοῦ πνεύματος της μεταβολῆς και της προόδου, του ελληνικοῦ πολιτισμοῦ, της νέας φιλοσοφίας του ἀνθρωποκεντρικοῦ φωτός¹⁹, ἀπ' ὅπου προέκυψε ὁ ὅρος «Διαφωτισμός».

Ἀλλά και στα υπόλοιπα σημεῖα της ἐπιστολῆς αὐτῆς διαπιστώνεται εὐκόλα η στενὴ σχέση του Νικολόπουλου με τὴν κοραϊκὴ διανόηση: κατὰ πρῶτον, ὅσον ἀφορὰ στο «ἁρμονικωτάτην σημερινὴν ἡμῶν γλῶσσαν». Ο Κοραῆς, βέβαια, δεν φτάνει στο σημεῖο να της ἀποδώσει τὸ γνώρισμα της ἁρμονίας σε τέτοιο βαθμό. Ὡστόσο, τὴν πιστεύει τὴν κοινὴ γλῶσσα και τὴν οριοθετεῖ ως ἀντικείμενο που πρέπει να ἀποκαθαρθεῖ²⁰ και να ἀποκτήσει τὸ δικὸ της κάλλος. Για τὴν πραγματοποίησιν του στόχου του, τὸ οπλοστάσιο που χρησιμοποιεῖ ὁ Νεοέλληνας Διαφωτιστὴς εἶναι, και πάλι, φιλοσοφικό: ὁ «ὀρθὸς λόγος»²¹ που φωτίζει. Η «ἀκριβεστέρα μελέτη τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης» συνιστὰ τὸ ζητούμενο της κάθαρσης, ὄχι κάποιας νεκρῆς γλώσσας που δεν ομιλεῖται ἀπὸ τους πολλούς. Η φιλοσοφία στον Κοραῆ εἶναι ἐκ των ὄντων οὐκ ἄνευ²². Και ὁ βιβλιοθηκᾶριος των Παρισίων Νικολόπουλος με τὴ δικὴ του θέση πάνω στη γλῶσσα ζεῖ τὴν ἐποχὴ του, ζεῖ στο παρόν. Γι' αὐτὸ και ἔστειλε τόσα βιβλία στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τὴν Ἀνδριτσaina: για να φωτίσει τους συγκαταρκινούς του. «Ἐχων σκοπόν», γράφει ὁ ἴδιος, «ἵνα ἔλθω εἰς Ἀνδριτζαιναν πρὸς διάδοσιν τῶν ὀλίγων φώτων, ὅσα ἐκτησάμην ἐν τῇ πεφωτισμένῃ Γαλλίᾳ»²³.

Κατὰ δεύτερον, η πνευματικὴ συγγένεια των δύο ἀνδρῶν καθίσταται ἐμφανῆς ἀπὸ τὸ «Τουρκοχουδαῖζοντες καὶ Ἰταλοχουδαῖζοντες» του Νικολόπουλου και

της ίδιας ακριβώς θέσης του Κοραή: ο «καθαρόμος τῆς γλώσσης ἀπὸ ἀλλοφύλους λέξεις» -σημειώνει ο τελευταίος- επιβάλλεται, καθώς «εις πολλούς τόπους ονομάζονται τα πράγματα με λέξεις Ιταλικὰς και Τουρκικὰς»²⁴. Η άκρατη εισαγωγή ξενισμῶν οφείλεται, κατά τον Νεοέλληνα Διαφωτιστή, στην άγνοια της ελληνικής γλώσσας σε αυτά τα μέρη (δεν αναφέρεται στην Κωνσταντινούπολη). Η δε λύση είναι η παιδεία ενωμένη με τη φιλοσοφία, και μάλιστα η φιλολογία ενωμένη με τη φιλοσοφία. Η λύση προσδιορίζεται, με άλλα λόγια, στο φως της φιλοσοφικής γνώσης: είναι «ἀναγκαία τῆς φιλοσοφίας μέ τήν φιλολογίαν ἢ ἔνωσις», διότι ἀνάβει στις ψυχές «πόθον, ἔρωτα, μανίαν παιδείας καί ἀρετῆς»²⁵. Ο Κοραῆς γράφει και πάλι με παρηρησία για την αξία του φιλοσοφικού στοχασμοῦ: χωρίς τη Φιλοσοφία «καμμία πράξις ἀνθρώπινος δέν εἶναι δυνατόν νά κατευθυνθῆ εἰς καλὴν ἔκβασιν»²⁶ και, επιπροσθέτως, «παιδεία χωρίς φιλοσοφίας νά ἀποκτηθῆ εἶναι τόσον ἀδύνατον ὅσον καί νά γένη χωρίς ἥλιον [φως] ἡμέρα»²⁷. Το γλωσσικό ζήτημα, εν τέλει, συνιστά ζήτημα πολιτισμοῦ, και μάλιστα επανάκτησης του ελληνικού πολιτισμοῦ: «Δεν «μεταβαίνομεν ἀπ' ἀγριότητα εἰς πολιτισμόν... ἀλλ' ἀναλαμβάνομεν πολιτισμόν», γράφει ο Νεοέλληνας Διαφωτιστής. Κιβωτός σωτηρίας του ελληνικού πολιτισμοῦ είναι η «ὀπωσοῦν φυλαχθεῖσα τῶν προγόνων ἡμῶν γλῶσσα»²⁸. Για τους λόγους αυτούς το γλωσσικό ζήτημα με τη φιλοσοφική υποστήλωση και τις αντίστοιχες -ορθολογικές, ηθικές, πολιτικές- προεκτάσεις του ἔχει τεράστια σημασία και βαρύτητα.

Από τις τρεις υπόλοιπες επιστολές, το ενδιαφέρον μας ελκύει η πρώτη που ἔστειλε ο εικοσάχρονος Νικολόπουλος από το Βουκουρέστι, όπου σπούδασε δάσκαλος, και στην οποία ζητούσε από μια προσωπικότητα ευρωπαϊκοῦ βεληνεοῦς, τον Κοραῆ, να τον βοηθήσει στη διαμονή του στο Παρίσι. Δύο σημεία ξεχωρίζουν, τα οποία δείχνουν το νεωτερικό πνεῦμα του Νικολόπουλου, ἤδη σε πρώιμη μορφή, και τις απαρχές της ιδεολογικής προσέγγισης του Ανδριτσαινίτη προς τον κοραϊσμό: Α) ὅτι εἶχε μελετήσει την ἔκδοση του Κοραῆ σε ένα πολιτικής φύσεως κείμενο τοῦ Βεγκαρία (προφανῶς πρόκειται για την κοραϊκή ἔκδοση του 1802²⁹ στο Παρίσι). Β) Ὅτι ο νεαρός δάσκαλος, Νικολόπουλος, αναφέρεται σε έναν νεωτερικό κληρικό, τον «Ἱερῶτατον καί φιλογενέστατον μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας», τον Ιγνάτιο (1766-1828), τον οποίο ο Κοραῆς αναδεικνύει ως πρότυπο ιερωμένου³⁰ που συνέστησε ευρωπαϊκῶν προδιαγραφῶν σχολεῖο, όπου διδάσκονταν με μεθοδικό τρόπο τόσο η ελληνική γλώσσα, ὅσο και οι νέες θετικές επιστήμες. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεῖ ὅτι ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας αρθρογραφεί, ἀλλά και γίνονται αναφορές στο πρόσωπό του, στο νεωτεριστικό περιοδικό κοραϊκῆς πατρότητας, στον Ερμή τον Λόγιο. Πρέπει, σε αυτό το σημείο

να προστεθεῖ και το γεγονός ὅτι και ο Νικολόπουλος δημοσίευε ποιήματά του στον Ερμή τον Λόγιο³¹ καθώς και ὅτι στο εν λόγω περιοδικό δεν ἔπαυε να στρέφει την πένα του εναντίον ὅσων διέκειντο εχθρικά προς τα ελληνικά συμφέροντα.

Από τις άλλες δύο -και πολύ σύντομες- επιστολές, οι οποίες ἀνήκουν στον Κοραῆ, η τελευταία χρονικά, του 1816, δείχνει και πάλι τη συσχέτιση του Ανδριτσαινίτη με τους νεωτερικούς κύκλους. Αναφέρεται το ὄνομα του Βάμβα (1770; 1776; - 1855), ο οποίος ζητεί αγγλικά βιβλία από τον Νικολόπουλο. Η πρώτη επιστολή του Κοραῆ, του ἔτους 1806 είναι πολύ τυπική και καλωσορίζει τον νεαρό δάσκαλο στο Παρίσι.

Επιπροσθέτως, η στενή ιδεολογική σχέση του Νικολόπουλου με τον κοραϊσμό διαπιστώνεται και στη δωρητήρια επιστολή του βιβλιοθηκάρου των Παρισίων προς τον Δήμαρχο Ανδριτσαινίτη και τους συμπατριώτες του Ανδριτσαινίτες με ημερομηνία 1η Ιουνίου 1838. Συγκεκριμένα, κοινά σημεία του Νικολόπουλου με τον Κοραῆ αποτελούν: α) η βούληση για διάδοση του φωτός της γνώσης, β) η Γαλλία του Διαφωτισμοῦ, γ) η ἀνάγκη σύστασης ελληνικῶν σχολειῶν³² και δ) ο ἀπώτερος σκοπός της ευδαιμονίας των Ελλήνων. Επίσης, παράλληλους δρόμους συνιστοῦν οι δημοσιεύσεις των δύο ἀνδρῶν το ἔτος 1821, κατά τον Αγώνα της Ελευθερίας: το *Σάλπισμα ἑλληνοσωτήριον και η Προτροπή παραινετική* εκ μέρους του Νικολόπουλου, και το *Σάλπισμα Πολεμιστήριον* (δεύτερη ἔκδοση) και τα *Ἀριστοτέλους Πολιτικῶν τά Σωζόμενα* από τον Κοραῆ.

Ερωτηματικά που δημιουργοῦνται στην ιδεολογική συνάφεια των δύο, με βάση τις προαναφερθείσες τέσσερις επιστολές, είναι τα παρακάτω: γιατί ο Κοραῆς ἔγραψε στον Νικολόπουλο το 1816, τόσα χρόνια μετά την επιστολή που ἔλαβε το 1807 και με δεδομένο ὅτι υπῆρξε ἀμεση ἀπάντηση (μέσα σε έναν μήνα) στην πρώτη του Νικολόπουλου επιστολή; Μήπως ἔχει χαθεῖ υλικό; Ἄς σημειωθεῖ πως ο Κοραῆς μέσα στην ογκωδέστατη αλληλογραφία του ἔκρινε κάθε φορά, ἀνάλογα με τις πρακτικές ἀνάγκες των υπόδουλων Ελλήνων, σε ποιο πρόσωπο, εκτός από τα οικεία του, ἦταν προσφορότερο ν' απευθυνθεῖ³³. Προφανῶς, μια ἀπάντηση βρῖσκεται στα «περισσότερα από δέκα χρόνια» που χρειάστηκαν «για να βεβαιωθεῖ ο Κοραῆς για την καλή του πίστη [του Νικολόπουλου]»³⁴. Επιπλέον, μήπως και η ἐνίοτε χρήση του πληθυντικῶν αριθμοῦ εκ μέρους του Νικολόπουλου δείχνει κάποια ἀπόσταση μεταξύ τους ἢ ἐντάσσεται, ἀπλῶς, στο πλαίσιο του θαυμασμοῦ του προς τον «πρύτανη του Νεοελληνικῶν Διαφωτισμοῦ»; Πιθανῶς, η ἀπάντηση δομεῖται πάνω στο συνδυασμό του θαυμασμοῦ του Νικολόπουλου, αφενός, και της μη πλήρους ιδεολογικῆς οικειότητας των δύο πλευρῶν³⁵, αφετέρου. Υπό τούτο το

πρίσμα, πρέπει, από γλωσσικής απόψεως, να αναφερόμαστε σε ενός είδους «αρχαϊκό» κοραϊσμό που δημιούργησε εν τέλει ο εν λόγω Ανδριτσαινίτης και Έλληνας των Παρισίων, διαφοροποιούμενος εν μέρει ως προς το κοραϊκό γλωσσικό ιδίωμα.

Εν κατακλείδι, Νικολόπουλος και Κοραΐς πάλεψαν για τη διαμόρφωση φωτισμένων ανθρώπων. Ο μεν πρώτος είχε τον διακαή πόθο να ελευθερωθεί η Ελλάδα και να αναδειχθεί η Ανδριτσαινα σε πνευματικό κέντρο της Πελοποννήσου: «κοινή Ἀκαδημία δι' ὅλην τὴν Πελοπόννησον», όπως γράφει³⁷. Βεβαίως, και του δεύτερου ο πόθος υπήρξε η ελευθερία των Ελλήνων, και δη η πολιτική ελευθερία, όχι μόνο η εδαφική ανεξαρτησία. Για την ελευθερία αυτή απαιτείται φιλοσοφικός φωτισμός του ελληνικού γένους, όποιες και αν είναι τυχόν οι αντιδράσεις³⁸. Και για τους δύο άνδρες, τούτο το φως ξεκινά από το ελληνικό παρελθόν, αλλά δεν μένει εκεί. Διαχέεται στη ζωή και στο μέλλον ενός λαού που πάει μπροστά, όχι πίσω. Τοιουτοτρόπως, το γλωσσικό ζήτημα με τις φιλοσοφικές προεκτάσεις του (α) ορθολογισμός -λογικώς σκέπτεσθαι και εκφράζεσθαι για τα επίγεια ζητήματα, γλωσσική κάθαρση-, β) ηθική συμπεριφορά –κατανόηση και εφαρμογή του περιοχόμενου των εννοιών και των αξιών με ταυτόχρονη αποφυγή της διαστρέβλωσής τους-, γ) πολιτική διανοήση -παρουσία ελεύθερων, όχι μόνο εδαφικά ανεξάρτητων, πολιτών- διακρίνεται από παροντικές και μελλοντικές παραμέτρους, προϋπόθεση των οποίων συνιστά ο σεβασμός και η αγάπη προς τον πλούτο της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Βλ. τη δωρητήρια επιστολή του στο «*Νικολοπούλειος*» Δημόσια Βιβλιοθήκη Ανδριτσαινάς, εκδ. Εφορείας Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ανδριτσαινάς, Ανδριτσαινα 2002, σ. 4.

2 Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 2000, σσ. 318-319. Ο θαυμασμός του προς τον Κοραΐ φαίνεται και από την ίδια την επιστολή της 4.2.1807: «διά τῶν γοητειῶν τῶν ἀρίστων σου πονημάτων». Βλ. Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία*, εκδ. Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού (ΟΜΕΔ), τόμ. Β', σ. 379. Πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι μετά το θάνατο του Κοραΐ ο Νικολόπουλος απομακρύνθηκε ιδεολογικά από τον κοραϊσμό. Βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1993, σ. 326: «... αποστάτες του κοραϊσμού μετά τον θάνατο του δασκάλου, όπως κι ο Νικολόπουλος».

3 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία*, ό.π., τόμοι 6, Αθήνα 1964-1984.

4 Για τις επιστολές βλ. ό.π., τόμ. Β', σ. 311 (επιστολή της 13.3.1806), σ. 355 (επιστολή της 24.10.1806), σ. 370 (επιστολή της 4.2.1807) και τόμ. Γ', σ. 536 (επιστολή γύρω στον 12^ο μήνα του 1816).

5 Κ. ΚΟΥΜΑΣ, *Σύνοψις Φυσικής*, Βιέννη 1812, παρ. ρογ' (173).

6 Π. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός, Οι φιλοσοφικές ιδέες*, εκδ. Θεμέλι, Αθήνα 1988, σ. 116.

7 DIELS-KRANZ, 68 B 117 (Δημόκριτος).

8 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1812), στο *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), τόμ. Α', Αθήνα 1986, σ. 498.

9 Ό. π.

10 Βλ. Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Άπαντα τα πρωτότυπα έργα*, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1964, τόμ. Α1, σ. 197.

11 Βλ. Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Σχολαστικοκατάρτησις ἢ διατριβὴ ἀποδεικνύουσα ψευδεῖς τὰς κατηγορίας καὶ συγκοφαντίας τινῶν ἄθλιων σχολαστικῶν, συγγραφεῖσα ὑπὸ Γ. Ναξίου, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Γένους*, ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας [Ἄ. Βοβαίου], μηνί Φεβρουαρίῳ, 1818, στο *Άπαντα τα πρωτότυπα έργα*, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1964, τόμ. Α2, σσ. (1333-1371).

12 Ό. π., σ. 1360.

13 Ο Κοραΐς έχει δεχθεί επιδράσεις από: την ελληνική κλασική παράδοση, την ελληνιστική φιλοσοφία, κυρίως τη στωική, την πατερική διδασκαλία, το χριστιανικό δόγμα, τον γαλλικό διαφωτισμό, κυρίως, και λιγότερο από τον αγγλικό-σκωτικό. Για λεπτομέρειες βλ. Σ. ΦΟΥΡΝΑΡΟΣ, *Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και το πνευματικό περιβάλλον της εποχής του*, Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών, «Άθλον Αδαμαντίου Κοραΐ», Αθήνα 2009.

14 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1812), ό. π., σ. 504.

15 Ό. π.

16 Ό. π. σ. 497. Από γλωσσολογική άποψη ο Leibniz (κατά τη ρήση του Κοραΐ «ο δοξάσας την Γερμανία μέγας Λειβνίτιος», βλ. σ. 497) τόνισε την ανάγκη μιας κοινής γλώσσας, της ονομαζόμενης «αδαμιαίας γλώσσας».

17 Ό. π.: «παρακολούθησιν των ονομάτων», του Επίκτητου (50-138), ο οποίος την διαφοροποιεί από «τὴν ἅπλην αὐτῶν [των ονομάτων] χρῆσιν».

18 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Διατριβὴ Αυτοσχέδιος*, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1964, τόμ. Α1, σ. 206: «Θρασειαν ἄληθῶς γραμματικὴν ἔχει ὁ Κοδρικᾶς! καὶ ἀκόμη θρασύτερα εἶναι ἢ λογικὴ του!». Πβ. Α. ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ, *Ελληνοκεντρικὴ Φιλοσοφία*, Αθήνα 1993, σσ. 119-123 και 131-138.

19 «Πρὸς διάδοσιν τῶν ὀλίγων φῶτων» γράφει και ο ίδιος ο Νικολόπουλος στη δωρητήρια επιστολή του.

20 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1807), εκδ. ΜΙΕΤ, τόμ. Α', σ. 239: «...καὶ ἄς καταγινώμεθα ὅλοι διόλου εἰς τὴν μετὰ λογισμῶν διόρθωσιν τῆς κοινῆς τοῦ γένους γλώσσας».

21 Ό. π., σ. 232.

22 Πβ. Σ. ΦΟΥΡΝΑΡΟΣ, *Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και το πνευματικό περιβάλλον της εποχής του*, Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών, «Άθλον Αδαμαντίου Κοραΐ», Αθήνα 2009, σσ. 2-3, 7, 9, 19.

23 Βλ. τη δωρητήρια επιστολή, ό. π., σ. 4.

24 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1812), ό. π., σ. 499.

25 Ό. π., σ. 518.

26 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1805), εκδ. ΜΙΕΤ, τόμ. Α', σ. 179.

27 Ό. π., *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1812,) ό. π., σ. 495.

28 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής*

νικής Παιδείας και Γλώσσας (έτους 1814), εκδ. ΜΙΕΤ, τόμ. Α', σ. 566.

29 Η οποία έφερε τον τίτλο: *Βεκκαρίου περί άμαρτημάτων και ποινών, πολιτικώς θεωρουμένων, σύγγραμμα Καίσαρος Βεκκαρίου, μεταφρασθέν εκ τής Ιταλικής γλώσσας, και διά σημειώσεων εξηγηθέν υπό Δ. Κοραή, ιατρού και μέλους τής εν Παρισίοις Έταιρείας των Άνθρωποποιητών*. Ας σημειωθεί, απλώς, ότι ο Κοραής ήταν μέλος Οργανισμού «Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων» της εποχής εκείνης.

Το επανεξέδωσε ο Κοραής το 1823: *Βεκκαρίου, Περί άδικημάτων και ποινών, μεταφρασμένον από τήν Ιταλικήν γλώσσαν, δευτέρα έκδοσις, διορθωμένη και αύξημένη με σημειώσεις και πίνακα στοιχειακόν, εις τήν όποίαν έπροστέθη και τό πανομοιότυπον τής προς τόν μεταφραστήν έπιστολής του Μορελλέτου, εν Παρισίοις, εκ τής τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, πατρός και υιών, 1823*.

30 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1814), εκδ. ΜΙΕΤ, τόμ. Α', σσ. 502-503. Πβ. και Ε. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *Ιγνάτιος μητροπολίτης Ουγγραβλαχίας*, Αθήνα 1961, τόμ. Β'.

31 Δημοσίευε, επίσης, και στον Φιλολογικό Τηλέγραφο.

32 Αρχεί να αναφερθεί εδώ ότι κατά τη διάρκεια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού λειτουργούσαν 10 μεγάλες σχολές και 13 μικρότερες, όπου υπήρχαν Έλληνες, από το Ιάσιο έως την Πάτμο και από την Κωνσταντινούπολη έως τη Δημητσάνα, μη συμπεριλαμβανομένης, βέβαια, της Ανδριτσάνας, παρά μετά το 1875, όταν η Εθνική Τράπεζα έκτισε κτήριο για τη

δημιουργία Γυμνασίου.

33 Βλ. Ε. Φραγκίσκος, «Ο επιστολογράφος Κοραής», *Μορφές της Εθνεγερσίας*, εκδ. Καθημερινή, ΛΒ' (2001), σσ. 76-83.

34 Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό. π., σ. 368.

35 Για το χαρακτηρισμό αυτό βλ. Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σ. 422.

36 Αναφορικά με το θαυμασμό και την εκ του γεγονότος αυτού δημιουργημένη σχέση ιδεολογικού «αρχηγού» ή «δασκάλου» προς «ακόλουθο» ή «μαθητή» βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό. π., σ. 326: «...ο Νικολόπουλος που με την επίμονη προσκόλλησή του στα διδάγματα του αρχηγού κατόρθωσε να υπερνικήσει την δυσπιστία [του Κοραή]. Ως προς τη μη πλήρη ιδεολογική οικειότητα βλ. ό. π., σ. 370: «Ο Νικολόπουλος... εδιάλεξε τον Κοραή, χωρίς όμως να μπορέσει να γίνει οικείος του, να επωφεληθεί από την συναναστροφή μαζί του».

37 Βλ. τη δωρητήρια επιστολή, ό.π., σ. 4.

38 Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας* (έτους 1809), εκδ. ΜΙΕΤ, τόμ. Α', σ. 326, υποσ. 1: «Μήν ένοχληθῆ ὁ ἀναγνώστης», γράφει, «ἀπό τήν συχνήν επανάληψιν τοῦ ὀνόματος τῆς Φιλοσοφίας. Ἐπειδή οἱ ἔχθροί τῆς ἀναισχύντως τήν ὀνομάζουσι Φιλοσοφία, ἤγουν ἀγωνίζονται νά τήν δείξωσι πηγὴν παντός κακοῦ, ἐξανάγκης οἱ ὑπέρμαχοί τῆς πρέπει συνεχῶς νά φωνάζουσιν».

Έναρξη λειτουργίας ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Με χαρά σας ανακοινώνουμε την έναρξη της δράσης «Εκπαιδευτικά Προγράμματα βραχείας διάρκειας για Ενήλικες Πολίτες», που υλοποιείται από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

1ος κύκλος: 29 Οκτωβρίου 2012 - 29 Ιανουαρίου 2013

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών διοργανώνει κατά τη χειμερινή περίοδο 2012-2013 τον πρώτο από 6 κύκλους (2012-2015) εκπαιδευτικών προγραμμάτων βραχείας διάρκειας για ενήλικες πολίτες με αντικείμενο **τη φιλοσοφία, το ρόλο της στην καθημερινή ζωή και το αξιακό σύστημα της κοινωνίας**.

Ο 1^{ος} κύκλος μαθημάτων θα πραγματοποιηθεί σε δημόσιες υποδομές στο κέντρο της Αθήνας από τις 29 Οκτωβρίου 2012 έως τις 29 Ιανουαρίου 2013 και αφορά στους εξής τομείς:

1. Φιλοσοφία και Σύγχρονη Προοπτική

2. Πολίτης και Πολιτεία

Καθένας από τους τομείς περιλαμβάνει εβδομαδιαίες διαλέξεις, ξεναγήσεις/επιτόπια μαθήματα σε αρχαιολογικούς χώρους φιλοσοφικού ενδιαφέροντος και εργαστήρια (workshops) και διαρθρώνεται στη βάση επιμέρους θεματικών ενοτήτων ανάμεσα στις οποίες οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να επιλέξουν και να καταρτίσουν το δικό τους πρόγραμμα.

Όλα τα μαθήματα και τα εργαστήρια προσφέρονται δωρεάν και απευθύνονται σε όλο τον ενήλικο πληθυσμό.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το πρόγραμμα, το περιεχόμενο των μαθημάτων και τη διαδικασία υποβολής αίτησης, παρακαλούμε επισκεφθείτε τον ιστότοπο (site) του έργου «Ακαδημία Πλατωνος»: www.plato-academy.gr

Σ. Φ.

ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΣΟΦΙΣΤΗ*

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Η. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ. Φιλοσοφίας - Διευθυντή Γυμνασίου

Ασφαλώς δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε με ενιαίο τρόπο όλους τους τύπους σχέσεων μεταξύ του ρόλου των συνομιλητών και του περιεχομένου που αναπτύσσεται κάθε φορά στους πλατωνικούς διαλόγους, με δεδομένη μια σχετική ανομοιογένεια του κρινόμενου και συγκρινόμενου υλικού. Πώς θα μπορούσαμε άραγε να καταλήξουμε σε προσδιορισμούς που θα ίσχυαν εξ ίσου τόσο για τον καθαρά απορητικό και ουσιαστικά διαλογικό *Ευθύδημο*, όσο και για τον *Τίμαιο*, στον οποίον απλώς παρουσιάζεται εκτενώς μια έτοιμη θεωρία; Πώς θα ήταν δυνατό να υπαγάγουμε σε ένα κοινό σχήμα τόσο τη συναρπαστική δραματοουργία του *Πρωταγόρα*, όπου δεσπόζει μια υψηλού επιπέδου αντιπαράθεση μεταξύ δύο ικανότατων συνομιλητών με απορητική κατάληξη,¹ όσο και την αρμονική ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των συνομιλητών σε ένα περιβάλλον ειδυλλιακής συναίνεσης στους *Νόμους*; Ειδικότερα για τον *Σοφιστή*, πάντως, θα λέγαμε ότι το στοιχείο της κριτικής είναι παρόν τόσο εντός της διαλογικής μορφής, όσο και στο επίπεδο των δυνατοτήτων που παραχωρούνται στον αναγνώστη προκειμένου να συσχετίσει τη νέα θεωρία με όσες άλλες, στο πλαίσιο της εποχής, είναι συγκρίσιμες προς αυτήν. Το όλο εγχείρημα μοιάζει να χαρακτηρίζεται από λεπτές και δύσκολες ισορροπίες μεταξύ του αρνητικού-κριτικού και του θετικού-ερευνητικού προσανατολισμού του,² ενώ στην αναζήτηση και την τήρηση αυτών ακριβώς των ισορροπιών έγκειται ο γνήσια φιλοσοφικός χαρακτήρας του, εφ' όσον για κάθε φιλοσοφία η κατάδειξη της άρνησης, την οποία η ίδια με τον έναν ή τον άλλον τρόπο πραγματώνει, αποτελεί κατ' ανάγκη ρητή ή υπόρρητη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση και την κατάφαση του όποιου θετικού περιεχομένου.

Στο κείμενο του *Σοφιστή* δεν παρατίθενται *expressis verbis* ολοκληρωμένες συγκρίσεις της

πλατωνικής φιλοσοφίας με τις άλλες θεωρίες της εποχής, κυρίως επειδή ο συγγραφέας δεν αρέσκειται στις πραγματείες και με δεδομένη την πολυμορφία του θεωρητικού λόγου και της επιχειρηματολογίας όσων ανήκαν τόσο στη χορεία των σοφιστών όσο και στον ευρύτερο κύκλο των Ελεατών.

Από την άλλη παρέχονται στον αναγνώστη εργαλεία κατάλληλα για την εμβάθυνση και περαιτέρω ανάπτυξη των όποιων κριτικών αναφορών στις άλλες θεωρίες. Δεν πρόκειται για εργαλεία που με την ανακάλυψή τους οδηγούν με ασφάλεια στην αλήθεια ανεξαρτήτως του πεδίου εφαρμογής τους, όπως αυτά που υπαινίσσεται ο Χέγκελ αναφερόμενος σε μια φορμαλιστική αντίληψη της κριτικής-υπερβατολογικής φιλοσοφίας της εποχής του,³ αλλά για τις συγκεκριμένες επισημάνσεις επί του περιεχομένου, οι οποίες αν εννοηθούν επαρκώς μπορούν, εκτός άλλων, να καταστήσουν δυνατή μια σχετικά πλήρη εικόνα των κρινόμενων και συγκρινόμενων θεωριών.

Θεωρούμε ότι στον *Σοφιστή* η συστηματική, κατά το δυνατόν, αναζήτηση των νοητών-οντολογικών *ιδεών* είναι αυτή που λειτουργεί τόσο ως κεντρικός άξονας διαμόρφωσης του περιεχομένου, όσο και ως εξειδικεύσιμο εργαλείο κριτικής θεώρησης του φιλοσοφικού λόγου της εποχής στο σύνολό του. Και τούτο διότι στον βαθμό ακριβώς που οι *ιδέες* συλλαμβάνονται ικανοποιητικά, καθίσταται δυνατή μια αναβάθμιση και ένας αναπροσανατολισμός της επικοινωνίας των μελών της φιλοσοφικής κοινότητας· η επικοινωνία μεταξύ των φιλοσοφούντων έχει πλέον νόημα και ενδιαφέρει πρωταρχικά καθ' εαυτή χάριν της ανάπτυξης ενός πλουραλιστικού πλαισίου που επιτρέπει να εννοηθεί πληρέστερα η οντικά εννοιολογημένη πραγματικότητα.⁴

Ειδικότερα βλέπουμε ότι με δεδομένες τις **απορίες** που προέκυψαν από τις ενεργοποιήσεις της έννοιας του όντος στις προγενέστερες έρευνες και αντιπαραθέσεις, ο Ελεάτης Ξένος, αφού προηγουμένως έχει εργασθεί συστηματικά για την προετοιμασία ενός ικανοποιητικού ορισμού του σοφιστή, διαμορφώνει την επιχειρηματολογία του στη βάση μιας πολλά υποσχόμενης στρατηγικής κίνησης, στρεφόμενος στο πρόβλημα **της κατηγορήσεως των πραγμάτων** (των αντίστοιχων εννοιών, θα λέγαμε), ενώ στη συνέχεια, χωρίς να προχωρήσει στις ατραπούς της γλωσσικής ανάλυσης, προβαίνοντας σε συνδέσεις των σχετικών ευρημάτων με οντολογικά προβλήματα με τρόπο που υπενθυμίζει τον πρώιμο Αριστοτέλη, τονίζει ότι μια τέτοιου είδους έρευνα πρέπει να είναι αξιοποιήσιμη και στο επίπεδο της οντολογικής προβληματικής (251 c 8-d 3). Τούτο σημαίνει ότι εξ αρχής είναι σαφές πως το οντολογικό πρόβλημα υπερβαίνει τους γλωσσικούς όρους δια των οποίων εκφράζεται· κατά συνέπεια θα ήταν θεμιτό να προσδοκά κανείς από τον *Σοφιστή* την επίτευξη σαφήνειας στον οντολογικό προβληματισμό ως **αποκλειστική προϋπόθεση** για έναν στοχασμό που θα ρύθμιζε κεφαλαιώδη ζητήματα χρήσης της γλώσσας (στην κατεύθυνση της εισαγωγής σαφών διακρίσεων μεταξύ επιτρεπτού και μη επιτρεπτού). Επόμενος συγκεκριμένος στόχος της αναπτυσσόμενης έρευνας είναι η ακριβής διερεύνηση των σχέσεων **μεθέξω** των πέντε **μεγίστων γενών** (του όντος, του τ'αυτοῦ, τοῦ θατέρου, της κίνησης και της στάσης) η μελέτη των οποίων δεν μπορούσε, βέβαια, να αποτελεί αντικείμενο της παρμενίδειας φιλοσοφίας, ωστόσο είχε προετοιμαστεί ουσιαστικά απ' αυτήν. Και τούτο διότι η παρμενίδεια φιλοσοφία ήταν συνυφασμένη όχι μόνο με τη μοναδικότητα του όντος, αλλά και με την εμμονή στην ταυτότητα, η οποία, ως λογική σχέση, μπορεί να τεθεί στον πυρήνα μιας διαδικασίας παραδοχής μιας πλειάδας νοητών **γενών**. Στόχος του Ελεάτη Ξένου είναι η κατάδειξη της έλλειψης εσωτερικής συνοχής των παρμενίδειων -και ίσως, περισσότερο, των ελεατικών ταυτίσεων στην ευρύτερα γνωστή εκδοχή τους- προκειμένου να κατακτηθεί μια ανώτερη προοπτική μελέτης των συγκεκριμένων συσχετίσεων μεταξύ νοητών-οντι-

κών μορφωμάτων. Η σαφήνεια στην άρθρωση του οντολογικού προβληματισμού είναι εκείνη που θα επιτρέψει την αποκρυπτογράφηση του μη όντος, η οποία με τη σειρά της αποτελεί προϋπόθεση για τη θεμελίωση της δυνατότητας του ψεύδους και την αντιμετώπισή του σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο· ως ουσιώδες τμήμα μιας τέτοιας αντιμετώπισης μορφοποιείται και εισάγεται και ο τελικός ορισμός του σοφιστή.

Η διάχυτη σε όλον τον διάλογο, συστηματική έμφαση στο περιεχόμενο του φιλοσοφείν, σε συνδυασμό με την έλλειψη αποφάνσεων που θα προσέδιδαν μιαν οριστική μορφή στη σχέση της πλατωνικής με τις λοιπές φιλοσοφίες, μάς υποχρεώνει να πάρουμε στα σοβαρά τις ρητά δηλούμενες συγγραφικές αποβλέψεις. Η διάσταση της κριτικής ενεργοποιείται στον *Σοφιστή* όχι για λόγους μαιτιόδοξου ανταγωνισμού, αλλά προκειμένου να αναδεικνύονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι, με συνέπεια να καθίσταται δυνατή και η αξιολόγηση του όποιου βαθμού πρωτοτυπίας της νέας θεωρίας.⁵ Ακόμη κι αν δεχόταν κανείς όλες τις (δυνατές όσο και βάσιμες) επισημάνσεις περί ελλιπούς υλοποίησης της συνεργατικής-συνερευνητικής προσέγγισης της αλήθειας στο ίδιο το πλατωνικό έργο, δεν ακυρώνεται η ωφέλεια που μπορεί, έστω και σε ιδεατή περίπτωση, να αποκομίσει ο αναγνώστης, για τον οποίο τα εντός του διαλόγου ευρισκόμενα εργαλεία κριτικής αντιμετώπισης των θεωριών της εποχής (πρέπει να) είναι αξιοποιήσιμα προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης του προσωπικού του προσανατολισμού στο φιλοσοφείν.

Όπως εχόντων των πραγμάτων, επιβάλλεται να είναι κανείς προσεκτικός κατά τη γενική αποτίμηση της πλατωνικής φιλοσοφίας με χαρακτηρισμούς όπως «δογματική» και «μεταφυσική», όσο κι αν τέτοιοι χαρακτηρισμοί ασφαλώς δεν στερούνται δικαιολόγησης ως προς τους όρους γένεσής τους. Για τον κριτικά προσανατολισμένο αναγνώστη τέτοιοι χαρακτηρισμοί, ιδίως όταν χρησιμοποιούνται άκριτα και εκλαμβάνονται ως συνώνυμοι του «αμετάκλητα ξεπερασμένου», μπορούν να λειτουργήσουν ανασταλτικά στο έργο της ερμηνείας του κλασικού κειμένου και πρέπει να εξετάζονται ως ερμηνευτικές

προκαταλήψεις, όχι με την έννοια ότι πρόκειται για ολωσδιόλου εσφαλμένες αντιλήψεις προς διόρθωση, αλλά ως ερμηνευτικές προσεγγίσεις χρήσιμες μεν (ανεξάρτητα, ίσως, από το κατά πόσον θα έπρεπε να θεωρηθούν αναπόδραστες, σύμφωνα με τις αναλύσεις του Γκάνταμερ), υπό τον όρο όμως ότι διευκρινίζεται κάθε φορά το ακριβές νόημά τους και, ει δυνατόν, τα εν γένει συμφραζόμενα του φιλοσοφικού προβληματισμού που οδήγησαν στην ανάδυσή τους. Η (υπό όρους συγκεκριμένη) παραδοχή του «δογματικού» και «μεταφυσικού» χαρακτήρα της πλατωνικής φιλοσοφίας δεν πρέπει να απομακρύνει από την προσδιάζουσα σ' αυτήν σχέση μεθόδου και περιεχομένου. Το ζητούμενο είναι να τίθεται σε μίαν ουσιαστική, εσωτερική συσχέτιση το οντολογικό καταστάλαγμα της φιλοσοφικής γνώσης με τη διαδικασία από την οποία ανέκυψε, μια διαδικασία που είναι σαφές ότι υπόκειται στο περιεχόμενο αλλά και εν πολλοίς το υπερβαίνει. Η ιδιαίτερη αξία της κριτικής διάστασης της πλατωνικής μεθόδου, μάλιστα, κατά παράδοξο και ενδιαφέροντα τρόπο αναδεικνύεται ακόμη περισσότερο αν εκκινούμε από τη σταθερή πεποίθηση πως το οντολογικό περιεχόμενο, όπως τουλάχιστον προκύπτει από το γράμμα του κειμένου, δεν μπο-

ρεί παρά να θεωρείται επί της ουσίας ξεπερασμένο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

*. Το παρόν κείμενο αποτελεί προδημοσίευση από το υπό έκδοση βιβλίο του Γ.Η. Ηλιόπουλου *Το πολλαπλό και το άρρητο. Η διαλεκτική στον πλατωνικό Σοφιστή*.

1. Κοινό χαρακτηριστικό των απορητικών διαλόγων είναι η κυριαρχία της επιθυμίας εύρεσης της αλήθειας: σ' αυτό το πλαίσιο η επιθυμία επικράτησης σε έναν αγώνα λόγων υποχωρεί μπροστά στην κυριαρχία της αξίωσης να ακολουθήσουμε τον λόγο (με την έννοια του ορθολογικώς διανοείσθαι, το οποίο πρέπει να συνέχει κάθε επιχειρηματολογία) «οπουδήποτε κι αν [αυτός] μας οδηγήσει» (πρβλ. M. Frede, «*The Literary Form of the Sophist*», στο: C. Gill - M. M. McCabe (επιμ.), *Form and Argument in Late Plato*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1996, σ. 138)

2. «Μοιάζει να είναι χαρακτηριστικό του Σοφιστή το ότι επιχειρεί συστηματικά να ενσωματώσει [αυτό] το απορητικό στοιχείο σε μια θετική, εποικοδομητική έκθεση» (M. Frede, «*The Literary Form of the Sophist*», σ. 143).

3. Πρβλ. όσα διαλαμβάνονται σχετικά στην «Εισαγωγή» («*Einleitung*») της *Φαινομενολογίας του Πνεύματος*, G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes, Werke*, 3ος τόμος, επιμ. E. Moldenhauer-K. M. Michel, Φρανκφούρτη του Μάιν, Suhrkamp, 1986 (1971), σ. 68-69 / ελλην. έκδοση: Έγγελος, *Η φαινομενολογία του νου, προβολογος-μτφρ.-σχόλια Γ. Φαράκλας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2007, σ. 101-102.

4. Πρβλ. G. Pliopoulos, *Ganzes und Teile des Politischen bei Aristoteles*, Μαγβούργο, Tectum Verlag, 2004, σ. 91.

5. Με αυτό το πνεύμα θα πρέπει να κατανοείται συγκεκριμένα η όποια υπεροχή του συνομιλητή, σε φράσεις όπως και μάλλον εΐσονται οὔτοι ὀπότερος ἄμεινον λέγει (*Πλάτων, Ιππίας Ελάττων*, 369 c 7-8).

ΜΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗ ΕΚΔΟΣΗ

WINCKELMAN: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΤΕΧΝΗΣ

Οι εκδόσεις **GUTENBERG** προσφέρουν στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, για πρώτη φορά μετά τη συγγραφή του, πριν 250 χρόνια, το έργο του **Winckelman**: «*Ιστορία της Αρχαίας τέχνης*», όπως εξάλλου έκαναν και για το έργο του **Spengler** «*Η παρακμή της Δύσης*».

Το έργο κυκλοφορεί σε προσεγμένη μετάφραση του **Λευτέρη Αναγνώστου** και κατατοπιστική εισαγωγή αλλά και επιμέλεια του **Γεράσιμου Μαρκαντωνάτου**.

Στην άνυδρη εποχή μας, τέτοια τολμήματα επαξιώνουν τη ζωή μας, μας φέρνουν στην καρδιά των υποχρεώσεων μας απέναντι στην κληρονομιά μας, και ανεβάζουν στη συνείδηση μας εκδότες που, αν και «ξέρουν», υπηρετούν το ουσιαστικό και την ποιότητα.

Μπράβο στους συντελεστές της πολύτιμης αυτής έκδοσης.

Η Πολιτική Παιδεία ως μοχλός ανάπτυξης και ηθικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών στη σημερινή παγκοσμια κρίση

Του ΛΕΩΝΙΔΑ ΒΑΣ. ΚΑΤΣΙΡΑ

Σχολικού Συμβούλου, Νομικών - Πολιτικών Επιστημών

Σημερινά προβλήματα

Στη σημερινή πολιτική κοινωνία διαδραματίζονται άμετρες και αλόγιστες πράξεις βίας, όπως η εν ψυχρώ εκτέλεση από αδίστακτους κακοποιούς οργάνων της τάξεως και άλλες παρόμοιες πράξεις βίας, οι οποίες μας προβληματίζουν για το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα. Είναι βέβαιο, πλέον, ότι το υπάρχον πολιτικό σύστημα και τα πολιτικά κόμματα δεν μας πείθουν. Η σημερινή πολιτική γενιά διακρίθηκε πρωτίστως για τον κυνισμό, ακριβέστερα τον πολιτικό αμοραλισμό της. Ακόμη, το πολιτικό σύστημα, σε συνεργασία με τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, καλλιέργησε στην κοινωνία την επιδίωξη της ευζωίας. την επιδίωξη μιας άνετης ζωής, αντί πάσης θυσίας και τα Μ.Μ.Ε. πρόβαλαν ως πρότυπο ζωής μια υπερκαταναλωτική κοινωνία, η οποία πιστεύει ότι ψυχαγωγείται από σαπυνόπερες και «ριάλιτι σόου», κατεξουτελίζοντας κάθε ίχνος ανθρώπινης αξιοπρέπειας.¹

Όλα τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα, όπως αναφώνουσε ο Ισοκράτης,² η φιλοπατρία να διαβληθεί ως εθνικισμός, η παράδοση να υποβαθμιστεί ως συντηρητισμός, η γλώσσα να εκφυλιστεί, το θρησκευτικό συναίσθημα να διακωμωδηθεί, η έννοια του χρέους να αγνοηθεί, το φιλότιμο να εξαφανιστεί. Ακόμη, ο πολιτισμός αντικαταστάθηκε από τον καταναλωτισμό, η κοινωνία από την αγορά, ο πολίτης από τον ψηφοφόρο, η ηθική από το νόμο του ισχυρού και η πολιτική από τον λαϊκισμό, τα «πιστεύω» χαλάρωσαν, τα κόμματα κατάντησαν μηχανισμοί για την κατάληψη της εξουσίας.

Μήπως μετά από όλα αυτά ελλοχεύει η «δολερή διχόνοια» που θα «μας διαιρέσει ακόμη πιο βαθιά, όταν γίνεται όλο και πιο φανερό ότι οδηγούμεθα σε μια ελίτ πολύ πλουσίων και σε μια θάλασσα απελπιστικά φτωχών και εξαρτημένων ανθρώπων;»³

Και τα προβλήματα αυτά αντανακλώνται και ως προβλήματα του εκπαιδευτικού μας συστή-

ματος όσον αφορά τη λειτουργία των θεσμών, την οικονομία, την ανάπτυξη, την διεθνή οντότητα της χώρας. Η απουσία πολιτειακής, κοινωνικής συνείδησης και παιδείας απειλεί την κοινωνική συνοχή και δημιουργεί τριβές, απάθεια, κυνισμό και πνίγει τη δημιουργικότητα. Μήπως βρισκόμαστε σε μια κατάσταση «εντροπίας»;

Ας αναλύσουμε την έννοια αυτή.

Οι σύγχρονες «υπαρκτές» φιλελεύθερες δημοκρατίες έχουν εισέλθει σε μια φάση ριζικού μετασχηματισμού. Μελετητές του φαινομένου, όπως ο κοινωνιολόγος Colin Crouch, αλλά και ο Γάλλος πολιτικός φιλόσοφος Jacques Ranciere, επισημαίνουν ότι έχουμε ήδη περάσει σε ένα «μεταδημοκρατικό» πεδίο, όπου η πολιτική μετατρέπεται σε ένα θέατρο σκιών πίσω από το οποίο οι πραγματικές αποφάσεις λαμβάνονται μέσα από την 'διαπλοκή' κυβερνήσεων και μεγάλων συμφερόντων.⁴

Εντροπία

Ο όρος Εντροπία (Entropy) προέρχεται από τις Ελληνικές λέξεις «εν+τροπή», (Γερμανός Φυσικός Κλαούζιους). Στα κοινωνικά και πολιτικά συστήματα, εντροπία είναι «**το μέτρο της αποδόμησης των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων**». Μεγάλη εντροπία σημαίνει μεγάλη αποδόμηση του συστήματος. όταν η εντροπία λάβει τη μέγιστη τιμή της επέρχεται ο κοινωνικός και ο πολιτικός θάνατος.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η πολιτική διέρχεται μια καθολική κρίση. Οι σημερινές κοινωνίες εθίστηκαν στην αναξιοπιστία, στην ανικανότητα, την ανισότητα και οι δημοκρατίες βρίσκονται σε κρίση που οφείλεται στην αύξηση της κοινωνικής εντροπίας, ενώ από την άλλη πλευρά το εξαρτημένο από τις αγορές πολιτικό σύστημα συνάπτει εταιρική σχέση με τα μεγάλα επιχειρηματικά οικονομικά συμφέροντα «αξιοποιώντας» την πολιτική αποξένωση και απάθεια.

Μετα-Δημοκρατία

Η Μετα-δημοκρατία είναι η εντροπία της δημοκρατίας, δηλαδή η ροπή εξουσίας και κοινωνίας σε αταξία και αποδιοργάνωση. Ο Crouch Colin επισημαίνει ότι «Πολλά νέα φαινόμενα επιδρούν στην σύγχρονη πολιτική, όπως η υπερίσχυση των διεθνών επιχειρηματικών κέντρων πάνω στον κόσμο της εργασίας που αλλοιώνουν την ισχύ των δημοκρατικών δομών. Η πολιτική συμπιέζεται σε μια αμυντική διαχείριση κάτω από τους νέους όρους προσαρμοστικότητας και ευελιξίας των εργασιακών σχέσεων, την απελευθέρωση των αγορών, την διαπλοκή και την παγκοσμιοποίηση».

«Η δημοκρατία είναι βαριά άρρωστη» επισημαίνει ο Ν. Μπόμπιο. Η επισήμανση της νοσηρότητας προκαλεί νέες προσεγγίσεις και διαμορφώνει όρους για ένα διαχρονικό διάλογο για το μέλλον του δημοκρατικού πολιτεύματος που είναι αναγκαίος «...αυτό που καθιστά ηθικά αθέμιτη κάθε μορφή πολιτικής διαφθοράς είναι ότι ο πολιτικός που διαφθείρεται, δηλ. τοποθετεί το προσωπικό του συμφέρον πάνω από το κοινό, την ασφάλεια τη δική του και της οικογένειάς του πάνω από εκείνη της Πατρίδας».⁶

Εμφάνιση Νέων μορφωμάτων

Μπροστά σ' αυτή τη κατάσταση ποικίλα αντιπαγκοσμιοποιητικά κινήματα προσπαθούν να εξαναγκάσουν το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα σε έναν νέο κοινωνικό συμβιβασμό, να θεσπίσουν κανόνες ελέγχου της ροής χρήματος και προσωπικού ανάμεσα σε κόμματα και επιχειρηματικά συμφέροντα και να δημιουργήσουν αντίθετες ροπές της εντροπίας.

Μη διαφεύγει, όμως, της προσοχής μας ότι το ήθος είναι συνδεδεμένο με την εντιμότητα, την αλληλεγγύη, τον αυτοσεβασμό και την ακηδεμόνευτη κοινωνική και πολιτική πρακτική. Χαρακτηρίζεται από ανοχή και κατανόηση για τον Άλλον και από μία προσέγγιση, που ουσιαστικά συνιστά πάλη με την εντροπία. Εκπαιδευόμενοι οι μέλλοντες πολίτες σε ένα ηθικό περιβάλλον, επιτυγχάνουμε μέσω της πολιτικοποίησης κοινωνικών φαινομένων να δημιουργούμε συνθήκες αντίθετες με την εντροπία.

Ο πολίτης είναι συστατική μονάδα της κοινωνίας, ζει και μέσα σε αυτή αναπτύσσει το ήθος του, άρα η Ηθική είναι κοινωνική και ως εκ τού-

του τμήμα της Πολιτικής. Ενθαρρύνει την ηθικότητα και με τους νόμους δημιουργεί το περιβάλλον για ηθική βελτίωση του προσώπου και της κοινωνίας, γενικότερα, κωδικοποιώντας τα αιτήματα της Ηθικής για ένα ανθρώπινο πρόσωπο της πολιτικής κοινωνίας.

Σύγχρονος κόσμος

Ταυτίζονται η Ηθική και η Πολιτική; όχι θα είναι η απάντηση. Αυτή η μη ταύτιση επιταχύνει και μεγαλώνει την παρακμή του πολιτικού συστήματος. Η πολιτική αρετή αποτελεί το ζητούμενο για αιώνες. Με μια πρώτη ματιά, δείχνουν ότι δεν τέμνονται. Ο άνθρωπος που αδιαφορεί για την Ηθική μπορεί να διαπράξει τα χειρότερα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (Χίτλερ, Μουσολίνι...)⁷ Αυτοί όλοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως ενσαρκώσεις του καλού, δεν πίστευαν ότι έκαναν κακό. Δρώντας πολιτικά και όχι ατομικά ακολούθησαν αποκλειστικά και μόνο τη συνείδησή τους, αδιαφορώντας για το ωφέλιμο στο γενικό καλό.⁸ Τοποθέτησαν τα πιστεύω τους, υψηλότερα από τα πιστεύω και τις αξίες των άλλων. Εξίσου επικίνδυνη και ανεύθυνη μπορεί όμως να αποβεί και η Ηθική εκείνου που ασχολείται αποκλειστικά με την «καθαρή συνείδησή του». Δεν ασχολείται με το αν και κατά πόσο είναι δυστυχισμένος ο κόσμος γύρω του, δεν ενδιαφέρεται να κάνει κάτι για να τον καλυτερεύσει.⁹

Ο Καντ στο βασικότερο έργο του, όπου αναπτύσσεται η φιλοσοφία περί ηθικής, «Η μεταφυσική των ηθών» (1797) διατυπώνει την "κατηγορική προσταγή", η οποία ορίζεται ως η ενιαία υποχρέωση που πηγάζει από το αίσθημα και την έννοια του καθήκοντος. Η κατηγορική προσταγή είναι ουσιαστικά η απαίτηση του γενικού ηθικού νόμου.

Επομένως, αναφέρει ο Καντ, η συμπεριφορά είναι ηθική όταν γίνεται ηθικός νόμος για όλη την ανθρωπότητα και έχει θετικά αποτελέσματα. Δεν αρκεί αυτό για να είμαστε ηθικοί, πρέπει δηλ. η ενάρετη πράξη να είναι αυτοσκοπός και να μην αφορμάται από κάποια διαφορετική πρόθεση ή επιθυμία, δηλ. «η Ηθική δεν είναι το δόγμα που καθορίζει πώς να γίνουμε ευτυχισμένοι, αλλά πώς να είμαστε άξιοι για να γίνουμε ευτυχισμένοι». Η ηθική ουσιαστικά μπαίνει στη σφαίρα του καθολικού νόμου.

Αντίθετα, ο Χέρμπερτ Μαρκούζε, υπέρμαχος

της βίαιης αντίστασης αναφέρει χαρακτηριστικά, «χωρίς το δικαίωμα αντίστασης...θα ήμασταν ακόμα στο επίπεδο της πρωτόγονης βαρβαρότητας». Επίσης, ο ίδιος διατείνεται πως η κοινωνία της αφθονίας στην οποία ζούμε είναι κίβδηλη και καταπιεστική, γι' αυτό διατηρεί την ανισότητα και την αδικία και αλυσοδένει σε ένα σύστημα καταστροφικό την ευημερία μας. Γι' αυτό το λόγο «Πολλές φορές το συμφέρον της ανθρωπότητας είναι συνδεδεμένο με την προσφυγή στη βία...».¹⁰

Η σύγχρονη δημοκρατία στις περισσότερες χώρες του κόσμου στηρίχτηκε στα πολιτικά κόμματα, πράγμα το οποίο αποτελεί βασικό συστατικό της Δημοκρατίας. Στη «Μεταδημοκρατία» παρατηρούμε σήμερα τον μετασχηματισμό τους, από οργανώσεις που συγκροτήθηκαν από τη βούληση μελών και οπαδών, οι οποίοι πίστευαν σε συγκεκριμένες πολιτικές ιδέες, σε κόμματα «λάιτ», στα οποία το χρήμα και η αναγνωρισιμότητα έχουν υποκαταστήσει τις πεποιθήσεις και τη μαχητικότητα. Δεν είναι κόμματα που φιλοδοξούν να αφήσουν τη σφραγίδα τους στην ιστορία, αλλά κόμματα που γεννιούνται και πεθαίνουν όσο κρατάει μια μέρα, κόμματα προσωποπαγή που, όπως παρατηρεί ο φιλόσοφος Ν. Μπόμπιο, αποτελούν μια αντίφαση, αφού εξ ορισμού το κόμμα είναι μια συνένωση ατόμων για την επίτευξη κοινών σκοπών.¹¹

Σήμερα καθίσταται πλέον αναγκαίο, τα πολιτικά κόμματα να μην περιορίζονται να εμφανίζονται ως μηχανισμοί κατάκτησης της εξουσίας, αλλά να λειτουργούν συγχρόνως και ως φορείς πολιτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών.

Πολιτική και Ηθική παιδεία

Επομένως, χρειάζεται πολιτική παιδεία που να προάγει την κριτική σκέψη. Απαραίτητη προϋπόθεση για μια τέτοια εξέλιξη αποτελεί η πολιτική διαπαιδαγώγηση των μαθητών και αυριανών πολιτών. Η πολιτική παιδεία αναδεικνύεται το ασφαλέστερο όχημα προς το μέλλον, διότι συμπεριλαμβάνει την ηθική, αξιακή, πολιτική διάπλαση του ανθρώπινου χαρακτήρα, από τον οποίο θα γεννηθεί ο δημοκρατικός πολίτης, ο ευσυνείδητος άνθρωπος, η προσωπικότητα που με το ήθος, την ανθρωπιά και τις αξίες θα διασφαλίσει την αρμονία, την ισορροπία, το μέτρο και εν τέλει την πραγματική πρόοδο.

Στη Δημοκρατία μπορεί να ανθίζει η αντίθεση, η συζήτηση, η κριτική και το επιχείρημα.¹² Μόνον σ' αυτή την κοινωνία, ο άνθρωπος έχει ελευθερία και γνώμη και, άρα, δυνατότητα να κρίνει και να αποδεχθεί ή να απορρίψει γνώμες και θέσεις. Τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν να διοχετεύσουν αξίες και ιδέες, να σφυρηλατούν την προσωπικότητα και να παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών.

Η δημοκρατία από τη φύση της είναι συντηρητική και προοδευτική ταυτόχρονα: παρέχει αφενός ελευθερία στον άνθρωπο να έρθει σε ρήξη με το «κακό» παρελθόν, και να οδηγηθεί στην ευημερία και πρόοδο, αφετέρου προσπαθεί να διατηρήσει τα «κεκτημένα» και να αντισταται σε επαναστατικές διαδικασίες. Η δημοκρατία θέλει τον αντίπαλο, τον εχθρό, τον "κατασκευάζει", όταν δεν υπάρχει, για να μπορέσει να ισορροπήσει..

Πόσοι όμως έχουν συνειδητοποιήσει ότι αυτό είναι αγώνας κατά του «κακού» που αναδεικνύει την υψηλότερη αξία του ανθρώπου;

«Η μόνη λοιπόν λύση, για να μην καταρρεύσουν τα εναπομείναντα στηρίγματα της δημοκρατίας και οδηγηθούμε στην κατάσταση της εντροπίας, τον "θερμικό θάνατο" της δημοκρατίας, είναι εκείνη που αποβλέπει στο φωτισμό των πνευμάτων και τη βελτίωση των χαρακτήρων, που οδηγεί στην αυτονομία και αυτοδιάθεση των πολιτών».¹³

Ας μη ξεχνάμε ότι οι σκοποί και οι αξίες που υπηρετεί η πολιτική επιβάλλεται να είναι καθολικοί και να αποβλέπουν στο γενικό καλό. Αυτό επιβάλλει και η ηθική, όχι το προσωπικό όφελος, αλλά το συμφέρον της κοινωνίας, το κοινό συμφέρον.¹⁴ Με αυτόν τον τρόπο γίνεται ένα σχολείο αποδοχής, χαράς και δημιουργικότητας που θα προσφέρει αξίες, γνώσεις και δεξιότητες και θα καταπολεμά την προκατάληψη, την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό.¹⁵

Ακόμη, μαθαίνει στο μαθητή τη διαπολιτισμική ανοχή, την αμοιβαιότητα, την αλληλοκατανόηση και το σεβασμό στη διαφορετικότητα. Η πολιτεία έχει υποχρέωση να δημιουργεί πολίτες, να παρέχει στους σημερινούς μαθητές και αυριανούς πολίτες μια πολιτική παιδεία που να δίνει νόημα ζωής, με ηθικές διαχρονικές αξίες που να στοχεύουν στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού, ηθικού πολίτη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ι. Μ. Κονιδάρης, Το Βήμα της Κυριακής, Γνώμες, «Ευζωία ή ευψυχία», 13/03/2011.

2. "Η Δημοκρατία μας αυτοκαταστρέφεται διότι καταχράστηκε το δικαίωμα της ελευθερίας και της ισότητας, διότι έμαθε τους πολίτες να θεωρούν την αυθάδεια ως δικαίωμα, την παρανομία ως ελευθερία, την αναίδεια του λόγου ως ισότητα και την αναρχία ως ευδαιμονία", Ισοκράτης (436 π.Χ - 338 π.Χ.), Αρεοπαγίτικος Λόγος.

3. Ι. Μ. Κονιδάρης, Το Βήμα της Κυριακής, Γνώμες, «Κοινωνία σε τέλμα», 24-12-2010.

4. Γ. Σταυρακάκης, «Μετα-δημοκρατία: Κριτικές προσεγγίσεις στους μετασχηματισμούς της θεσμικοπολιτικής συγκυρίας από την Mouffe στον Agamben» στο <http://www.law.auth.gr/content/pdfDoc/stavrakakis.pdf>, 30 Μαρτίου 2005, βλ. επ. Mouffe, Chantal, Το δημοκρατικό παράδοξο, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2004.

5. Crouch Colin, Μεταδημοκρατία (Post-Democracy), Μετ.: Κιουπκιολής Αλ., Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2006.

6. βλ. άρθρο του Γ. Σιακαντάρη, στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Βιβλιοθήκη, 21-11-2008, «Η ηθική της πολιτικής, Μπορεί η πολιτική δράση να υπόκειται σε ηθική κρίση;». Αναφέρει συγκεκριμένα: «Η δημοκρατία είναι το μόνο πολιτικό σύστημα που επιτρέπει τη μέγιστη προσέγγιση μεταξύ των απαιτήσεων της ηθικής και της πολιτικής... Μέσα στο δημοκρατικό πλαίσιο τοποθετούνται οι λύσεις των ζητημάτων που αφορούν τις προκαταλήψεις, τον ρατσισμό, την ανεκτικότητα, τη στάση έναντι του κακού και την αντιπαράθεση μεταξύ κοσμικής και θρησκευτικής ηθικής», βλ. επίσης, Ν. Μπόμπιο, Εγκώμιο της πραότητας και άλλα κείμενα περί ηθικής, Μετάφρ. Ηλ. Παπαϊωάννου, εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2008.

7. Βασικός στόχος της Πολιτικής πρέπει να είναι η επίτευξη της ευημερίας τους, μέσω των αρχών και των αξιών της πολιτικής και ανθρώπινης ηθικής. Ο πολίτης είναι συστατική μονάδα της κοινωνίας. ζει και μέσα σε αυτή αναπτύσσει το ήθος του, άρα η Ηθική είναι κοινωνική και ως εκ τούτου τμήμα της Πολιτικής, Αριστοτέλης Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλίο Βæ, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Δ. Λυπουρλής, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2000.

8. Ο Αριστοφάνης διακωμωδεί τον βυρσοδέψη Κλέωνα, που διαδέχτηκε τον Περικλή και φαντάζεται για διάδοχό του έναν...αλλαντοποιό! Παραθέτουμε τον διάλογο: Κλέων: «πώς εγώ που πουλάω μόνο λουκάνικα θα γίνω σεβαστός άνθρωπος;». Δημοσθένης: «Είσαι καλότυχος για να κυβερνήσεις». Κλέων: «Δεν διαθέτω παιδεία και κάτι λίγα γραμματάκια μόνο έμαθα κουτσά – στραβά». Δημοσθένης: «Αυτό μόνο είναι σε βάρος σου που τα ξέρεις, έστω και κουτσά– στραβά. Γιατί η κυβέρνηση βέβαια, δεν είναι δουλειά ούτε μορφωμένου, ούτε έντιμου και ενάρετου ανθρώπου, αλλά αμόρφωτου και αχρείου», (Αριστοφάνης, Ιππείς, μφρ.: Θ. Μαυρόπουλος, επιμ.: Θ. Γ. Μαυρόπουλος, Κ. Ζήτηρος, Αθήνα 2008). Ακόμη, ο Γ. Σουρής διεκτραγωδούσε την τότε εντροπία: «Κλέφτες, φτωχοί και άρχοντες με άμαξες και άτια, κλέφτες χωρίς μια πήχυ γης και κλέφτες με παλάτια, ο ένας κλέβει όρνιθες και σκάφες για ψωμί, ο άλλος το έθνος σύσσωμο για πλούτη και τιμή»!... (Περιοδικό «Ασμοδαίος»). Επίσης, στο ίδιο περιοδικό «Ποιος είδε Κράτος λιγοστό σ' όλη τη γη μοναδικό, εκατό να ξεδεύει και πενήντα να μαζεύει, Να τρέφει όλους τους αργούς, νάχει εφτά Πρωθυπουργούς,

ταμείο δίχως χρήματα και δόξης τόσα μνήματα», (Δ. Σαπρανίδη, Ιστορία της Πολιτικής Γελοιογραφίας στην Ελλάδα. Εκδ. Παπαζήση-Κοραή, Αθήνα 1975).

9. Αλμπέρ Καμύ (1913-1960), «Η πολιτική και η μοίρα μας καθορίζονται από ανθρώπους χωρίς ιδανικά για τον απλούστατο λόγο ότι άνθρωποι με ιδανικά δεν αναμειγνύονται στην πολιτική». Επίσης, ο Καμύ βρίσκει ως έρεισμα για τον άνθρωπο που κατακλύζεται από την παράνοια της εποχής του: «Το μόνο που του απομένει είναι η προσήλωση σε ένα ιδανικό, ικανό να διαφυλάξει μέσα στον κόσμο υψηλότερες ηθικές και πνευματικές αξίες...», (Ο Επαναστατημένος Άνθρωπος, μφρ. Τζ. Τσακίρη, εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1971, σ 12).

10. Χέρμπερτ Μαρκούζε, Το Τέλος της Ουτοπίας, μφρ. Ζάσης Σαρίκας, σ. 67, εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 1985.

11. Ρούσσου Βρανά, άρθρο [Γνώμες], [Δρόμοι], «Η Δημοκρατία νοσεί; ή μήπως πνέει τα λοίσθια;», εφημερίδα τα ΝΕΑ, 9-9-2009.

12. «Αρετή στη Δημοκρατία είναι η αγάπη προς την πατρίδα, δηλ. προς την ισότητα. Δεν είναι καθόλου μια ηθική αρετή, ούτε μια χριστιανική αρετή, είναι πολιτική αρετή», Μοντεσκιέ.

13. Δημητρακόπουλος Γ., Η εντροπία της δημοκρατίας, [Δημοκρατία - Λόγοι, δοκίμια, διαλέξεις], εκδόσεις Σαβάλλας, Αθήνα 1997.

14. Συγκεκριμένα αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γ. Βώκος, «Η ευτυχία ...δεν συνιστά σημαία ευκαιρίας, ούτε σύνθημα συγκυρίας: συναρτάται ευθέως με την αρετή, την ηθική και την πολιτική, για να αποτελέσουν και οι τέσσερις το ισχυρό εννοιολογικό πλέγμα στο οποίο ο Μοντεσκιέ στερέωσε, με τρόπο προδρομικό, τους νόμους και το πνεύμα τους, «Αρετή και δημοκρατία. Ο κίνδυνος να είμαστε ευτυχισμένοι σαν άνθρωποι είναι, ενίοτε, πολύ μεγάλος», (ΒΗΜΑ της Κυριακής, 26/10/2003).

15. Λ. Κατσίρας- Κ. Παπακωνσταντίνου, Πολιτική και Δίκαιο» (Β΄ ΓΕΛ, σ. 14, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2010).

Η γλωσσική εξάσκηση στο σχολείο μέσω της ποίησης*

Της ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΔΗΜΟΥ - ΤΖΑΒΑΡΑ

λέκτορας Επιστημών της Τέχνης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Στον όρο «τέχνη», που μας είναι γνωστός τόσο ως «δημιουργικό πράττειν» όσο και ως «αισθητική πρόσληψη», επιθυμούμε να επικεντρωθούμε κατά την παρούσα ανακοίνωση στη δεύτερη σημασία του.¹ Στην εποχή μας διεξάγεται μια μεγάλη συζήτηση μεταξύ των επιστημόνων στην Αμερική αλλά και σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης, με θέμα την επίδραση των γραπτών έργων τέχνης στον άνθρωπο. Οι επιστήμονες προσπαθούν να εντοπίσουν, εάν για την επίδραση αυτή *υπαίτια* είναι η αξιολογη δουλειά ενός συγγραφέα, ο κοινωνικός περίγυρος, η παράδοση, ή μήπως κάποιοι βιολογικοί παράγοντες.

Θα περιοριστούμε στο να θέσουμε το ερώτημα, πώς μπορεί η γλώσσα να εξασκείται καλύτερα στο σχολείο. Επειδή όμως η γλώσσα έχει να κάνει κυρίως με θεωρητικά μαθήματα και κατά κάποιο τρόπο με όλα σχεδόν τα μαθήματα του σχολείου, επιθυμούμε να επικεντρωθούμε στη γλώσσα που διδάσκεται μέσω της ποίησης. Ο Κάρολος Δαρβίνος στο έργο του *«Περί της καταγωγής του ανθρώπου»*² υποστήριξε ότι η γλωσσική έκφραση δεν μπορεί να εκληφθεί ως ένα «κανονικό ένστικτο», επειδή κάθε γλώσσα πρέπει να την εκμάθουμε. Διαφέρει όμως σημαντικά από τις άλλες συνηθισμένες τέχνες, επειδή ο άνθρωπος έχει μολαταύτα μια ενστικτώδη τάση προς τη γλωσσική έκφραση, κάτι για το οποίο μπορούμε να πάρουμε ως παράδειγμα τη λαλιά (Lallen), την ομιλία των παιδιών, ενώ αντίθετα ξέρουμε ότι κανένα παιδάκι δεν έχει ενστικτώδη τάση για τέχνες όπως είναι η παρασκευή μπίρας ή ψωμιού.³

Υπάρχουν διάφορες θεωρίες, βάσει των οποίων απαντάται το ερώτημα, κατά πόσο η γλώσσα επηρεάζει τη σκέψη μας. Οι απόψεις παλαιότερων θεωρητικών που εξέταζαν από οντογενετική πλευρά τον άνθρωπο συνέκλιναν στο σημείο ότι ο άνθρωπος εγκέφαλος μπόρεσε ν' αναπτυχθεί, επειδή ο άνθρωπος ακόμα και στα αρχικά στάδια της εξέλιξης του χρησιμοποιούσε έστω μια απλή γλώσσα.

Η γλώσσα έχει μεταξύ άλλων τις εξής λειτουργίες: Πραγματοποιεί μια *διαφοροποιούσα αναφορά* σε πράγματα, πρόσωπα, καταστάσεις κλπ. Τούτο είναι το στοιχείο που μας επιτρέπει να αντικειμενοποιούμε τις σκέψεις μας. Ομοiotρόπως μπορούμε με μέσον τη γλώσσα να «αποδεσμεύσουμε» (= αποστασιοποιήσουμε) τα αισθήματά μας από εμάς,

ούτως ώστε αυτά να μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης. Μόνο η ανθρώπινη γνώση φαίνεται να παρουσιάζει ένα σύστημα που είναι συγχρόνως τόσο δια-ατομικό (= δια-προσωπικό) όπως και αποκομμένο από καταστάσεις, το οποίο παράγει τη διαφοροποίηση της γνώσης του κόσμου από τη γνώση του Εγώ ή του alter-Ego σαν μια κατάσταση ισορροπίας που χρήζει συνεχούς σταθεροποίησης.⁴

Για να κατανοήσουμε επακριβώς αυτή τη λειτουργία θα πρέπει εδώ να κάνουμε αναφορά στις λεγόμενες *αποθήκες ή συσσωρευτές* γνώσης. Αυτό που περιέχει ένας συσσωρευτής της ανθρώπινης γνώσης (περιέχει π.χ. βιβλία, ζωγραφίες, ξένα κεφάλια κλπ.) είναι αποκομμένο από τα άτομα και τις πρόσφατες ενέργειές τους. Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με μια «εσωτερική» οντότητα, η οποία μπορεί να γίνει αντικείμενο της σκέψης μας εκ των υστέρων ή αντικείμενο της συζήτησής μας, είτε πρόκειται για έννοια είτε για συναίσθημα. Η γλώσσα έχει αυτή τη λειτουργία, επειδή την χαρακτηρίζει ως κύρια ιδιότητά της η ιδιαίτερη αναφορά, η αυτονομία σχέση της με τα πράγματα (Sachbezug).⁵

Ενώ έχει γίνει κατ' επανάληψη λόγος για την επίδραση της γλωσσικής ικανότητας στη σκέψη, στην παρούσα ανακοίνωση επιθυμούμε, αντίστροφα, να προβληματιστούμε, πώς μπορεί να επιδρά η ποιητική σκέψη ως απο-καθηκοντοποιημένος λόγος,⁶ στην ανάπτυξη της γλώσσας.

Η επιχειρηματολογία που προβάλλεται συνήθως για την αναγκαιότητα της καλλιτεχνικής αγωγής στο σχολείο τονίζει ότι τούτη είναι απαραίτητη, επειδή «εξοικειώνει το παιδί με λεπτότερες μορφές συναισθήματος» και γενικά δίνει στο παιδί πιο συγκεκριμένες ιδέες σχετικά με το ανθρώπινο πνεύμα από όσες μπορεί το ίδιο να ανακαλύψει μόνο του.⁷

Ενώ η ανωτέρω επιχειρηματολογία μιλάει για την εξοικείωση του παιδιού με «λεπτότερες μορφές συναισθήματος», δεν μας επεξηγεί από την άποψη των *λειτουργιών* που διαθέτει ο οργανισμός του παιδιού για ποιο λόγο και μέσω ποιων ακριβώς διαδικασιών επιτυγχάνεται αυτή η κατάσταση.

Με το παρόν κείμενο επιχειρούμε λοιπόν να εξοικειώσουμε τον ακροατή και με μίαν άλλη άποψη που κρατά την καταγωγή της από σύγχρονες

επιστημονικές αναζητήσεις: την εξήγηση των διαφόρων εκδηλώσεων του ανθρώπου (όπως η λογοτεχνία ή η απόλαυση που απορρέει από την επαφή του ανθρώπου με τα έργα τέχνης γενικότερα) με βάση βιολογικές (βιογενετικές) λειτουργίες του ίδιου. Θα παρουσιασθούν, στο βαθμό που μας επιτρέπουν τα χρονικά πλαίσια της ανακοίνωσής μας, οι βιολογικές ρίζες της αισθητικής απόλαυσης, θέτοντας τα ερωτήματα, κατά πόσο αυτή η απόλαυση αποτελεί απόρροια διαδικασιών που διαμορφώθηκαν κατά την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους.

Οι τέχνες διαδραματίζουν ένα καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του ανθρώπου· ακόμη και αν οι τέχνες, τουλάχιστον οι καλές τέχνες και η ποίηση, δημιουργούν την εντύπωση ότι η ενασχόληση του ανθρώπου με αυτές δεν εμπεριέχει αυτόματα και κάποιον σκοπό.⁸

Εάν θεωρήσουμε ότι στην ανάπτυξη της γλωσσικής ικανότητας συντελεί κατά μεγάλο μέρος η ποίηση, τότε προσεγγίζουμε φυσικές διεργασίες του ανθρώπου. Ο Αριστοτέλης απέδωσε εικοτολογικά την προέλευση της ποίησης, η οποία ως γνωστό έχει ως εργαλεία της τις λέξεις, σε δυο φυσικές αιτίες, θεώρησε δηλαδή ότι τούτη είναι απόρροια της ανάγκης του ανθρώπου για μίμηση μέσω της οποίας μάλιστα αυτός ευχαριστείται και *μαθαίνει*: «Επειδή η μάθηση και ο θαυμασμός είναι ευχάριστα πράγματα, κατ' ανάγκην είναι ευχάριστα και τα όμοιά τους όπως η τέχνη της μίμησης, π.χ. η ζωγραφική, η γλυπτική και η ποίηση». Ο Αριστοτέλης είχε πει λοιπόν για την ποίηση ότι αυτή οφείλεται σε δυο φυσικές και όχι υπερφυσικές αιτίες: η πρώτη αιτία είναι το ένστικτο της *μιμήσεως* και η δεύτερη αιτία είναι η *έμφυτη* ευχαρίστηση για τα μιμήματα. Η ευχαρίστηση που προκύπτει, «δεν προέρχεται από το θέμα της μίμησης, αλλά από το γεγονός ότι δημιουργείται στο μυαλό μας κάποιος συσχετισμός ότι αυτό το πράγμα είναι εκείνο· κατά συνέπεια μαθαίνουμε και κάτι».⁹ Με άλλα λόγια αυτή η σκέψη είναι που φέρνει εκ των υστέρων τη μάθηση.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν βήματα στην προσπάθειά μας να αναδυθεί η κεντρική έννοια της *προσποίησης* [= *προς-ποίηση*]. Στην ποίηση που έχει ως βασικό της πυρήνα τη μίμηση κάποιου (όταν μιμούμαι κάποιον, ή για να μιμηθώ κάτι ή κάποιον), πρέπει αναγκαία να γνωρίζω **τι** είναι αυτό, να έχω εμφιλοχωρήσει μέσα του ή να το έχω κάποτε προσεγγίσει γνωστικά, για να είμαι σε θέση στη συνέχεια να το αποδώσω σωστά. Για την απόκτηση όμως αυτής της ικανότητας που λέγεται «εναίσθηση» θα πρέπει απαραίτητα να διαθέτω και κάποια άλλη δυνατότητα, που δεν την διαθέτουν π.χ. τα ζώα. Τα ζώα μπορούν και εκείνα να μιμούνται και

να μπαίνουν σε ρόλους επειδή αυτό τα ευχαριστεί και ικανοποιεί την ανάγκη τους για παιχνίδι, για κίνηση και διέγερση. Την ίδια ανάγκη για παιχνίδι αισθάνεται και ο άνθρωπος, πράγμα που το κληρονόμησε από τα ζώα, και γι' αυτό λοιπόν και τούτος μιμείται μόνο που επειδή ο άνθρωπος διαθέτει κάποια προσόντα παραπάνω από τα ζώα, λαμβάνουν χώρα κατά τούτο το προτσές και άλλες διαδικασίες, και συγκεκριμένα οι ήδη προαναφερθείσες. Δύο είναι εδώ οι βασικές μας έννοιες: *η ορμή προς παιχνίδι και η προσποίηση*.

Η γλώσσα, ένα μη γνήσιο ένστικτο, ενισχύεται κατά την εξάσκησή της, υποστηρίζεται κατά την ανάπτυξή της μεταξύ των άλλων και από την ποίηση που προέρχεται από ένα *γνήσιο* ένστικτο. Εγείρεται το ερώτημα: πώς μπορεί να συμβαίνει αυτό;

Η έννοια «μίμηση» στα πλαίσια της αρχαίας ελληνικής Αισθητικής συνδυάστηκε με την τέχνη. Η μίμηση είναι πολύ σημαντική για διαδικασίες μάθησης. Έχει εξακριβωθεί ακόμα και στα πρωτοείδη της εξέλιξης ανθρώπων και ζώων η ύπαρξη *νευρώνων*, που καθρεφτίζουν με έναν τρόπο «νευρωνικής υπόκρισης» τις πράξεις, τις οποίες παρατηρούμε. Όταν π.χ. το χέρι του ερευνητή τεντώνεται για να πιάσει ένα φουντούκι, τότε στους πιθήκους ενεργοποιούνται ομάδες από νευροκύτταρα, τα οποία επίσης τίθενται σε ενέργεια, όταν και ο ίδιος ο πίθηκος απλώνει τα χέρια του για να τα πιάσει. Έτσι και στους ανθρώπους, στην περίπτωση που βλέπουμε μια κλωτσιά σε ένα ποδοσφαιρικό αγώνα, μέσα στον εγκέφαλό μας (ασυναίσθητα) κλωτσάμε και εμείς οι ίδιοι. Οι δεδομένοι «καθρέφτες-νευρώνες» ανάβουν μόνο σε πράξεις, που αναγνωρίζεται πως έχουν κάποιο νόημα, με άλλα λόγια μιμούνται πράξεις, των οποίων τον σκοπό ο άνθρωπος μπορεί να τον «ξανααστήσει».¹⁰

Η ποίηση δεν εξηγείται κατευθείαν από τη Βιολογία, γιατί αποτελεί ένα φαινόμενο που αναδύθηκε βαθμιαία και είναι το προϊόν μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου. Υπάρχει μια συνέχεια από το παιχνίδι των ζώων μέχρι τα δραματικά και επικά είδη ποίησης. Στα παιχνίδια των ζώων υπήρχαν πολύ σοβαροί τελικοί σκοποί επιβίωσης· το παιδικό παιχνίδι όπως και το παιχνίδι των ζώων γίνεται από επιθυμία για διέγερση, τρέξιμο κλπ. Ωστόσο εδώ, π.χ. στο παιχνίδι κρυφτούλι – ιδιαίτερα αγαπητό στην παιδική ηλικία – χρειάζεται επιπροσθέτως ένα ακόμη επίπεδο, στο οποίο υφίσταται άρρητα ένα είδος συνεννόησης με αυτόν που πάμε να ξεγελάσουμε, ή με αυτό το οποίο θέλουμε να προσποιηθούμε· έτσι όμως προσεγγίζουμε το θέατρο ή βρισκόμαστε στον κόσμο των διηγήσεων. Έτσι απλώνονται μπροστά μας άπειρες εκδοχές

παιχνιδιού. Ξεδιπλώνονται και διατίθενται μπροστά μας, τρόπον τινά, «όλα όσα υπάρχουν και αφορούν στην αντικειμενοποίηση του κόσμου επίσης και για τα ανθρώπινα παιχνίδια, όταν η ενασχόληση με αυτά τεθεί στον τρόπο της απόλαυσης». Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να μην παραλειφθεί ένα ειδικό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου παιχνιδιού: οι άνθρωποι μπορούν να παρακολουθούν συνεπαρμένους άλλους ανθρώπους την ώρα που παίζουν· σε αυτές τις περιπτώσεις, επειδή δεν ενεργούν οι ίδιοι (επειδή δεν επιτρέπεται να ενεργήσουν), είναι εντούτοις υποχρεωμένοι να νιώσουν μέχρι το τέλος τη συναισθηματικότητα της φάσης της λανθάνουσας κατάστασης. Σε αυτή την περίπτωση υφίσταται ιδιαίτερα ενισχυμένη σε ό,τι αφορά στα παιχνίδια η προαναφερόμενη λειτουργία της αντικειμενοποίησης και γενικά γίνεται δυνατός ένας υψηλός βαθμός συναισθηματικής συμμετοχής σε μια διαδικασία που σε τελευταία ανάλυση δεν αφορά το άτομο (περιπτώσεις ποδοσφαιρικών παιχνιδιών, θεατρικού δράματος κλπ.). Ιστορίες που τις διηγείται κάποιος στους ανθρώπους ή που αυτοί τις διαβάζουν, μπορούν να ασκήσουν μια τρομακτική επίδραση· μπορούν να ασκήσουν μια διδακτική επίδραση και να διαμορφώσουν συμπεριφορά.

Η αισθητική απόλαυση, την οποία μας προκαλεί το άκουσμα ενός ποιήματος, έχει «εγγενείς εξελικτικές ρίζες». Ο μύθος για έναν κόσμο που δεν υπάρχει, για μια ψευδή πραγματικότητα, για μια «στημένη» και τεχνητή κατάσταση από την υπόθεση ενός έργου, ικανοποιεί την *ορμή για παιχνίδι* που βρίσκεται ούτως ή άλλως σε κάθε άνθρωπο, οδηγεί σε έκκριση ορμονών που μας κάνουν ευτυχισμένους. Τούτο έχει ως συνέπεια να δυναμώνει φοβερά το σύστημα άμυνας του οργανισμού.¹¹

Προηγουμένως τέθηκε το ερώτημα: Πώς συμβαίνει η συγκεκριμένη υποβοήθηση; Εδώ είναι ο τόπος για μια απάντηση. Εκείνο που παίζει το ρόλο της γέφυρας, ώστε μια ενστικτώδης τάση, η γλώσσα, να μπορεί να υποστηρίζεται κατά την ανάπτυξή της από ένα τομέα που πηγάζει από ένα γνήσιο ένστικτο, είναι η κατάσταση της *απόλαυσης*. Ο άνθρωπος διαθέτει την ικανότητα, την εικόνα που έχει από τον κόσμο στον οποίο ζει, να την εναποθέτει σε έναν εξωσωματικό συσσωρευτή, δηλαδή στη λεγόμενη «πολιτισμική» μνήμη του. Από τον εξωσωματικό συσσωρευτή λαμβάνουν τα άτομα υλικά, τα οποία τα ίδια αυτά άτομα στη «σημαντική» μνήμη τους (= μνήμη σημασιών) χρησιμοποιούν, προκειμένου να φτιάξουν μοντέλα για τον κόσμο.

Η γλώσσα είναι ιδιαίτερα κατάλληλη γι' αυτό, δηλαδή για να αναφέρεται σε καταστάσεις και σε πρόσωπα και να ωθεί τους ανθρώπους σε πράξεις. Η

γλώσσα αναφέρεται πάντα σε μια γνωστή, κοινή σφαίρα του πράττειν και της αντίληψης. Ήδη η απλή ονοματοθεσία κατέχει τη δύναμη να καθοδηγεί πράξεις, να δίνει μια κατεύθυνση στη συμπεριφορά των ατόμων, π.χ. όταν αναφέρουμε το όνομα ενός ανθρώπου, αμέσως μας έρχεται στο νου η προσωπικότητά του. Το ομιλείν συνδέεται με ένα μικρό κομμάτι από αυτό που γνωρίζει κάποιος. Η γλώσσα περιλαμβάνει ένα τεράστιο πλήθος δεδομένων για το περιβάλλον και τις κοινωνικές συναναστροφές.

Το ότι για την ποίηση ως υλικό διατίθεται όλος ο κόσμος, αυτό έχει και ένα συνοδευτικό σύμπτωμα, δηλαδή μια χρησιμοποίηση της γλώσσας που είναι προσανατολισμένη προς την απόλαυση· αυτή περιέχει πάντα, εξαιτίας της «σημαντικής» ικανότητας της γλώσσας, ένα γνωστικό χαρακτήρα. Η μουσική ή η ζωγραφική μπορούν να σχηριχθούν, προκειμένου να επιτευχθεί απόλαυση, στο υλικό των αισθήσεων και στη δραστηριοποίηση της λειτουργίας της αντίληψης. Αντίθετα ένα υλικό αισθήσεων όσον αφορά τη γλώσσα δεν υφίσταται καθαυτό. *Απόλαυση από τη γλώσσα, χωρίς εκείνη τη διάσταση που περικλείει και κάποια σημασία, δεν υπάρχει.* Στη γλώσσα ως υλικό της διατίθεται όλος ο κόσμος, μόνο εφόσον ο κόσμος παρουσιάζεται με σημασία! Σε περίπτωση που επιθυμούμε όλος αυτός ο μηχανισμός να τεθεί στην υπηρεσία της απόλαυσης, θα πρέπει ολοκληρωτικά να τον *απελευθερώσουμε από τις υποχρεώσεις της πραγματικής ζωής, να τον αποκόψουμε από οποιαδήποτε σχέση του προς την καθημερινότητα!* Βασική προϋπόθεση για να επιτευχθεί η απόλαυση, δηλαδή βασικό της μέσον είναι η απο-καθηκοντοποίηση, απο-υποχρέωση του λόγου.¹² Η δυνατότητα της γλώσσας να κάνει αντικειμενοποιήσεις βρίσκει εδώ τη μεγαλύτερη εφαρμογή της. Είναι δυνατόν έννοιες να τις απελευθερώσουμε τόσο πολύ από τις συνθήκες που τις γέννησαν, από τα πραγματικά γεγονότα και τις αισθήσεις που έπαιζαν κάποιο ρόλο εκεί, ώστε τις συγκινήσεις που ανήκουν σε αυτές να μπορούμε να τις απολαμβάνουμε χωρίς να υφίσταται μια πραγματική αφορμή (π.χ. σε ένα ερωτικό μυθιστόρημα). Μερικές φορές μάλιστα είναι δυνατόν κάποιες έννοιες να τις αποδεσμεύσουμε τόσο πολύ από το επίκαιρο ενδιαφέρον και από το συγκινησιακό κάλεσμα, ώστε το μόνο που μας εντυπωσιάζει τελικά είναι η αρχιτεκτονική τους (η δομική τους σύσταση) – και σε αυτή την περίπτωση αισθάνεται κάποιος μόνο καθαρή απόλαυση από τη γνώση!

Παραδείγματα για αυτές τις περιπτώσεις είναι ένα επιτυχημένο αστείο, ένα αίνιγμα κλπ. Αυτός είναι λοιπόν ο απο-καθηκοντοποιημένος λόγος, ο οποίος αποτελεί εντούτοις έναν κανονικό τρόπο απόφανσης (αυτός στην ελληνική γλώσσα

ταυτίζεται εν μέρει με τη σάτιρα). Βεβαίως ο αποκαθηκοντοποιημένος λόγος υπάρχει σε μεγάλο βαθμό στην ποίηση. Με το δεδομένο είδος λόγου μπορούμε να εκφράσουμε πράγματα που θα έπρεπε ίσως να λεχθούν, αλλά δεν τολμούμε να τα εκφράσουμε. Σε αυτόν τα εκφράζουμε με επιφύλαξη και δεν υφίσταται κίνδυνος για συγκρούσεις, επειδή εκείνη τη στιγμή δεν είναι ενεργές οι αιτίες που γέννησαν αρχικά τις διαφορές. Ωστόσο για να είναι επιτυχημένος ο αποκαθηκοντοποιημένος λόγος, έτσι ώστε να είμαστε πραγματικά σε θέση να εισπράτουμε απόλαυση από τη γνώση, μέγιστο ρόλο παίζει η καλή χρήση της γλώσσας, άρα και η σωστή εκμάθησή της, η τριβή και η εξάσκηση.

Η ποίηση ως σύνολο νοημάτων, ως σκέψη ειδικά διαμορφωμένη και ως αποκαθηκοντοποιημένος λόγος, εφόσον έχει ως εργαλεία της πάντα τις λέξεις, μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη της γλώσσας. Άλλωστε, όταν ο τρόπος της απόλαυσης εφαρμόζεται στο υλικό της γλώσσας, τότε αυτός επιδρά επιπρόσθετα σαν ένας μη-προστακτικός, μη επιτακτικός τρόπος.

Κατά την ανάγνωση ενός μυθιστορήματος, κατά το παιχνίδι, π.χ. το σκάκι, δημιουργούνται ερεθίσματα στο κεντρικό μέρος του εγκεφάλου μας. Απότοκος αυτής της κατάστασης είναι η πρόκληση χαράς. Προκαλείται μια κίνηση των δυνάμεων των αισθημάτων μας και αυτά τα δεχόμαστε με ευχαρίστηση. Η αρχική αιτία είναι η απόλαυση. Υπάρχει λοιπόν στον οργανισμό του ανθρώπου ο τρόπος της απόλαυσης, ο οποίος δίπλα στην οργάνωση των προσαρμογών του σιγά-σιγά στη ζωή έχει ακόμα ένα δεύτερο, τελικό σκοπό: την αποδόμηση του άγχους. (Ας θυμηθούμε την έννοια της κάθαρσης στον αριστοτελικό ορισμό της τραγωδίας). Η απόλαυση υπηρετεί τη λειτουργία της προσαρμογής, την «μαθαίνω και ασκούμε», και βοηθά στην προσαρμοστική διαδικασία της απομάκρυνσης του άγχους.

Πρέπει να προσπαθήσουμε με κάθε τρόπο να καταστήσουμε εντονότερη την παρουσία της ποίησης στα σχολεία. Αφετέρου γνωρίζουμε ότι το σχολείο είναι βασικά ένας ορθολογικός οργανισμός, δηλαδή έχει ένα ωριαίο πρόγραμμα, εξασκεί τους μαθητές σε ένα πνεύμα συστηματικότητας, συνέπειας και τάξης. Το σχολείο μεταδίδει στους μαθητές γνώσεις, καθώς και τον τρόπο που αφορά στην απόκτηση γνώσεων. Ακόμη, συντελεί στην καλλιέργεια της τάσης να στοχάζονται οι μαθητές. Επαναλαμβάνω και τονίζω, η ποίηση είναι η τέχνη των λέξεων. Άρα πρέπει να προωθήσουμε την ποίηση στο σχολείο, γιατί και βασίζεται σε φυσική ορμή του ανθρώπου, και προσφέρει ευχαρίστηση η διαδικασία και το αποτέλεσμα της μί-

μησης. Άρα εντοπίζουμε ένα τομέα που σχετίζεται με τη μάθηση αβίαστα και συγχρόνως προκαλείται ευχαρίστηση, κάτι σπάνιο για τα δεδομένα του σημερινού στερεότυπου σχολείου.

Γενικότερα όμως είναι αποτελεσματική η ενασχόληση των παιδιών στο σχολείο με την τέχνη, οποιοδήποτε τομέα και αν παρουσιάζει αυτή κάθε φορά. Άλλωστε δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο όρος «τέχνη» παράγεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα «τίκτω», που δεν σημαίνει απλώς γεννώ και φέρνω μια νέα ζωή στον κόσμο, αλλά ότι αυτό που εμφανίζεται ως τελικό αποτέλεσμα μετά από μια γέννα, είναι κάτι που προσέχτηκε για κάποιο χρονικό διάστημα στο εσωτερικό του οργανισμού της εκάστοτε μητέρας, κάτι που προστατεύτηκε, ενώ εξελίσσεται σε διάφορα στάδια. Παρόμοια, όταν εισάγουμε τους μαθητές σε ένα προτσές καλλιτεχνικής δημιουργίας ενός έργου, τους βάζουμε στη θέση του καλλιτέχνη που με πνεύμα *πρωτοβουλίας αλλά και ευθύνης* επιμελείται το δημιούργημα από τη στιγμή της σύλληψής του, μέχρι τη χρησιμοποίηση των κατάλληλων υλικών και την επίτευξη του τελικού αποτελέσματος.

Επειδή εδώ μιλάμε για ποίηση, θα αναφέρουμε και το εξής: Ο Τιερύ Καζάλ, Γάλλος κοινωνιολόγος, ήδη πριν από το 2005 προσπάθησε να υλοποιήσει στο Παρίσι ένα εκπαιδευτικό σχέδιο που σχετίζεται με την ποίηση, και ειδικά με το λεγόμενο «χαϊκού». Το χαϊκού είναι ένα ιδιαίτερο είδος γιαπωνέζικου τρίστιχου με αυστηρή δομή, π.χ. «Όταν μιλήσω / κρυώνουν τα χείλη μου / αέρας φθινοπώρου». Ή: «Ριπή ανέμου / και τα χαρτιά μου / πάνε, σκόρπισαν». Ή: «Στης ζωής τη στράτα / περπατάμε στη στέγη της κόλασης / κοιτώντας τα λουλούδια».

Ο Τιερύ Καζάλ εφάρμοσε το σχέδιο αυτό σε σχολεία κυρίως υποβαθμισμένων περιοχών. Ήθελε να αποδείξει ότι – αντίθετα με αυτό που πιστεύεται, ότι δήθεν οι έφηβοι γενικά δεν μιλάνε, και όταν εκφράζονται ο λόγος τους είναι γεμάτος από εξυπνακίστικες, στερεότυπες ατάκες ή και ακόμα συνηθέστερα ότι δεν μιλάνε γιατί δεν έχουν τίποτα να πουν – αυτή η διαπίστωση δεν έχει καμιά ισχύ. Άλλωστε το κίνητρο, από το οποίο ο Καζάλ κινητοποιήθηκε, υπήρξε η ακράδαντη πίστη του ότι «η πρώτη αποστολή της ποίησης είναι να καλέσει τα παιδιά να ξαναριζώσουν, να ξαναβρούν τις χαρές της ζωής κατά τρόπο άμεσο». «Αυτό επιτρέπει ιδίως το χαϊκού με την εγρήγορση και τη συγκέντρωση στη λεπτομέρεια, με τη συμπύκνωση της εμπειρίας, βιωματική κι εκφραστική». Ο Καζάλ πιστεύει ότι τα αισθήματα των παιδιών έχουν μια φοβερή ένταση που μπορεί να αφήσει άφωνους τους ενήλικες, αρκεί τα παιδιά να απαλλαγούν από

την άσκοπη υπερκινητικότητα, την οποία τελικά επιζητούν μόνο και μόνο για να καμουφλάρουν τις αγωνίες τους, που είναι πραγματικά περισσότερες στη συγκεκριμένη ηλικία. Ο Καζάλ κατόρθωσε να αποδείξει το αντίθετο!

Αφενός έχουμε το παράδειγμα του Καζάλ με τα χαϊκού, ένα είδος ποίησης που εντυπωσιάζει «λόγω της αισθαντικής ευθυβολίας και του ακαριαίου τρόπου ψυχής, τον οποίο εκφράζουν τα τριστίχα». Αφετέρου έχουμε το παράδειγμα του ποιητή Κωνσταντίνου Καβάφη με ένα άλλο είδος ποίησης, στο οποίο πολλές φορές βλέπουμε έντονα το λόγο, τη σκέψη που χαρακτηρίσαμε παραπάνω ως αποκαθκοντοποιημένο. Ο Καβάφης κάνει το εξής: παίρνει έννοιες και μοτίβα από άλλες ιστορικές περιόδους και από τόπους όπου έζησε ο ίδιος, παίρνει καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονταν με βάσανα και καημούς άλλοι άνθρωποι, και τις αποχωρίζει από τον τόπο και το χρόνο που τις γέννησαν. Κατόπιν τις χρησιμοποιεί σε δικά του ποιήματα, προκειμένου να εκφράσει τα προσωπικά του ψυχικά αδιέξοδα (βλ. τα ποιήματά του «Η Πόλις», «Τα Τείχη», «Τα Κεριά»), ή για να δώσει στους συνανθρώπους του και εμμέσως να υποβάλει στον εαυτό του αυτά τα πρότυπα ηθικής στάσης και αποφασιστικής αντιμετώπισης ψυχολογικών εμποδίων (βλ. τα ποιήματα «Θερμοπύλες», «Ιθάκη» κ.ά.).

Και στις δύο περιπτώσεις, είτε δηλαδή επιθυμεί κάποιος να γράψει ποίηση με τον τρόπο του χαϊκού είτε να συνθέσει ποιητικά κατά το πρότυπο του Καβάφη, είναι απαραίτητο να γνωρίζει τη γλώσσα, για να πετύχει η απόδοση του λόγου. Ένας από τους πιο ανώδυνους τρόπους εξάσκησης και ανάπτυξης της γλωσσικής ικανότητας των παιδιών στο σχολείο είναι να εθίζονται αυτά στο «χτίσιμο» ενός τέτοιου είδους λόγου, δίνοντάς τους ήδη στη νεαρή ηλικία την αφορμή για μια εξαιρετική απόλαυση, τη γνωστή ως *γνωστική απόλαυση*.

«Εκπαιδεύω», κατά τον Μονταίν, «δεν σημαίνει γεμίζω δοχεία, αλλά ανάβω φωτιές».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πελεγρίνης, Θεοδόσης: *Λεξικό της φιλοσοφίας*. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 2004.

Τζαβάρας, Γιάννης: *Ανθολόγιο Αισθητικής*. Επιμέλεια ύλης Αναστασία Δήμου-Τζαβάρου. "Gutenberg", Αθήνα 2007.

Darwin, Charles: *The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (6th ed.), London: John Murray, 1872.

Eibl, Karl (2004): *Animal Poeta. Bausteine zur biologischen Kultur- und Literaturtheorie*, Mentis Verlag, Paderborn 2004.

* Επιστημονική ανακοίνωση στην ημερίδα που διοργάνωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου και ειδικότερα το Εργαστήριο Καλλιτεχνικών και Πολιτισμικής Παιδείας με γενικό θέμα: «Η

τέχνη στο σχολείο», Ρόδος, 8 Νοεμβρίου 2008.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Με τον όρο «τέχνη» νοείται η ελεύθερη δημιουργική έκφραση του ανθρώπου με έργα που διέπονται από αισθητικούς κανόνες. Η τέχνη ως φαινόμενο, ως τομέας, θεωρείται χώρος ανοιχτός και για το κοινό, στο οποίο προσφέρεται η καλλιτεχνική δημιουργία.

«Ο όρος «τέχνη» προέρχεται από το ρήμα «τίκτω» και σημαίνει την ικανότητα του ανθρώπου να δημιουργεί ή να παράγει κάτι. Η τέχνη ως ικανότητα παραγωγής ενός πράγματος είναι κατά βάση εμπειρική και, ως τέτοια, όπως παρατήρησε ο Αριστοτέλης, διαφέρει από την επιστημονική γνώση. Από γνωσιολογική άποψη, ορισμένως, η τέχνη κατά τον Αριστοτέλη είναι υποδεέστερη της επιστήμης. Η διαφορά τους συνίσταται στο γεγονός ότι ο κάτοχος μιας τέχνης μπορεί να επιτελέσει το έργο του και να δημιουργήσει ένα πράγμα χωρίς να γνωρίζει ακριβώς τις αρχές βάσει των οποίων επιτυγχάνει το στόχο του» (Θεοδόσης Πελεγρίνης (2004), σελ. 573).

2. Ch. Darwin (1872).

3. K. Eibl (2004), σελ. 211, από το κεφάλαιο 13, "Evolution der Sprache" (= Σχετικά με την εξέλιξη της γλώσσας).

4. K. Eibl (2004), σελ. 232-4.

5. Ό.π., σελ. 339.

6. entpflichtete Rede = αποκαθκοντοποιημένος ή απουποχρεωμένος λόγος.

7. Βλ. τη βιβλιοκρισία της Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλαλά στο: Γ. Μουρέλου, *Θέματα αισθητικής και φιλοσοφίας της τέχνης*. Τόμος Α': *Οι βιολογικές και ψυχολογικές βάσεις των καλών τεχνών*. Τόμος Β': *Οι κοινωνικές βάσεις των καλών τεχνών*. «Νεφέλη», Αθήνα 1985² (1970'): «Είναι έτσι ιδιαίτερα σημαντικό το επίτευγμα του καθηγητή κ. Γεωργίου Μουρέλου να δώσει το πληρέστερο θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται ο λόγος για την Αισθητική και τη Φιλοσοφία της Τέχνης. Το θεωρητικό αυτό πλαίσιο αποτελεί η μελέτη των πρωταρχικών εκείνων δομών που αποτελούν τις βάσεις των Καλών Τεχνών και που ανάγονται στις βιολογικές, τις ψυχολογικές και τις κοινωνικές. Η παρουσίαση και η ανάλυση των συστατικών στοιχείων της καλλιτεχνικής δημιουργίας θεμελιώνεται στο φιλοσοφικό *postulatum* που φωτίζει την ιδέα της τέχνης: τι άλλο είναι η Τέχνη, ρωτάει ο Γ. Μουρέλος, από τη συνειδητοποίηση της πνευματικότητας του ανθρώπου; Το βάρος εδώ το φέρει η λέξη «συνειδητοποίηση», γιατί δεν υπάρχει αναγνώριση της πνευματικότητας χωρίς αυτοσυνειδησία. Και αυτή η εσωτερική διεργασία που είναι ταυτόχρονα γνώση, αυτογνωσία και αναγνώριση είναι εκείνη που κάνει την Τέχνη κατ' εξοχήν πνευματική. Στη συνειδητοποίηση αυτή συντελούν οργανικά και αφομοιωτικά τα στοιχεία εκείνα που συνυπάρχουν αλλά διευθετούνται μεθοδολογικά στα τρία επίπεδα: το βιολογικό, το ψυχολογικό, το κοινωνικό». *Φιλοσοφία* 15-16 (1985-1986), σ. 514-522 (το παράθεμα: σ. 515).

8. K. Eibl (2004), σελ. 303.

9. Αριστοτέλους: Ρητορική 1371b 4-10 (σε μετάφραση Γιάννη Τζαβάρου (2007), σελ. 51).

10. K. Eibl (2004), σελ. 195-6.

11. K. Eibl (2004), σελ. 310-16.

12. entpflichtete Rede. K. Eibl (2004), σελ. 339.

Εφαρμοσμένη Φιλοσοφία: «η φωνή της τέχνης»

Της ΦΩΤΕΙΝΗΣ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ
Εκπαιδευτικού - Εικαστικού

Η περιπέτεια της ζωής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εφαρμοσμένη φιλοσοφία, τον τρόπο, δηλαδή, που εκτιμά κανείς και αντιμετωπίζει, γενικά, τα πράγματα.

Η ζωή, πηγή έμπνευσης της φιλοσοφικής σκέψης και πεδίο έρευνας και αναζήτησης της αλήθειας των όντων και των φαινομένων, συνιστά το περιβάλλον όπου η τέχνη μεγαλουργεί σε συνδυασμό με την εφαρμοσμένη φιλοσοφία, παρουσιάζοντας τους προβληματισμούς και τις εκτιμήσεις των καιρών μέσω συμβολικών μύθων, ώστε η Ιδέα, «μια γνώμη που ισχύει για όλους τους ανθρώπους», όπως ακριβώς έλεγε ο Σωκράτης, ν' αναγνωρίζεται εσαεί ως αναμφισβήτητη αλήθεια.

Υπάρχουν περίοδοι στις οποίες μια επιστήμη χάνει την ικανότητά της να εκφράζεται και να επικοινωνεί, και δεν επιτυγχάνει να εξακριβώσει την ταυτότητα μιας σειράς κοινών προβλημάτων ή απλά τα ορίζει με διαφορετικούς τρόπους. Η φιλοσοφία με τον πλούτο των αναλυτικών σημασιών της έρχεται μέσω της τέχνης να δώσει εναύσματα επαναπροσδιορισμού συνείδησης και επαναφοράς στην ορθότερη σκέψη και πράξη.

Η μετάδοση των Ιδεών πάντα είναι περισσότερο προσιτή μέσω της τέχνης και ακόμη πιο εφικτή η ευαισθητοποίηση των απλών ανθρώπων, ιδίως μέσω του λόγου και της εικόνας όπου η οπτικοακουστική μέθοδος με τη δυναμική του μύθου αποκαλύπτει αλήθειες για αρμονικότερη ζωή, επηρεάζοντας θετικά και με ψυχαγωγικό τρόπο.

Η Τέχνη, ο Μύθος και η Φιλοσοφία είναι έννοιες αλληλένδετες και αναπόσπαστες στην ολοκλήρωση του καλλιτεχνικού έργου και στη διάρκειά του στο χρόνο. Η Τέχνη κάτω από τη μαγική μπαγκέτα του Μύθου και την αίγλη της ευαισθησίας του παίρνει μορφή και έννοια εξι-

δανίκευσης. Η Φιλοσοφία είναι η κορωνίδα, είναι η φωνή του καλλιτεχνικού έργου ενάντια στη σιωπή όπου γρήγορα η λήθη σβήνει τα χνάρια μιας αδιάφορης οντότητας, ως προς τα νέα δεδομένα της εποχής. Ο Μύθος είναι κατασκεύασμα του «νου» που οι ψυχικές ευαισθησίες εμπνέουν, παροτρύνοντας τον καλλιτέχνη να εκφραστεί μέσα από το συγκλονιστικό γίνεσθαι της πραγματικότητας και ν' αποδώσει το στιγμιαίο σε αιώνιο. Η καλλιτεχνική ευαισθησία συλλαμβάνει μηνύματα τα οποία συνθέτει σε «έργο» περιβεβλημένο τη χροιά εκείνη που το ανυψώνει στο καλλιτεχνικό στερέωμα της αιωνιότητας, να μας θυμίζει ευαισθησίες και ιστορίες των καιρών - αναλλοίωτα γεγονότα και άφθαρτα, συμβολίζοντα πάντα τις μεγάλες Ιδέες και τις ανθρώπινες αξίες ως υπέρτατες Αλήθειες για το «δικαίωμα» στη ζωή που είναι του δικίου οφειλή και προσφορά της φύσης, για την ελεύθερη, απρόσκοπτη ανάπτυξη και την εξέλιξη.

Οι Φιλοσοφικές Ιδέες ταξιδεύουν αλληγορικά στο χρόνο μέσω του Μύθου και της Τέχνης, όπου η συνεχής αλληλεπίδραση τέχνης, μύθου, φιλοσοφίας, ως τρισυπόστατη λειτουργία της έμπνευσης, αποδίδει ένα σύνολο ολοκληρωμένο αποκαλύπτοντας σε κάθε εποχή τις αξίες της ζωής και του προορισμού του ανθρώπου στην προστασία και διαφύλαξη της φυσικής κληρονομιάς του που είναι και αποδεδειγμένα ο μοναδικός πόρος ζωής του.

Ο συμβολισμός στηρίζει τη διάρκεια των Ιδεών και είναι το διαβατήριο να περπατήσουν στο αύριο οι Αλήθειες, φιλοσοφικά εδραιωμένες και κάτω από το μανδύα του μύθου και της τέχνης. Μύθος και συμβολισμός είναι οι ιστοί των Ιδεών, αδιάσπαστοι στο χρόνο, να ταξιδεύουν οι Αλήθειες στους αιώνες μέσω της

Τέχνης εκφρασμένης απ' όλα τα ρεύματα και τα μη στρατευμένα κινήματα. Η Ιδέα συνυφασμένη με τις Αλήθειες δεν αμφισβητείται, δεν παρακάμπτεται, ζει αέναα, όπως ακριβώς και το καλλιτεχνικό έργο όλων των μορφών, ιδίως Εικαστικής και Λογοτεχνικής έκφρασης, καθώς και του συνδυασμού αυτών, μέσα από ένα πανόραμα λόγου και εικόνας, όπου ο μύθος εμπνευσμένος από τη σοφία αιώνων είναι και ο μεγάλος σκηνοθέτης, με σκοπό να τέρψει και να καλλιεργήσει ψυχικά, πνευματικά και ηθικά τον αποδέκτη.

Κάθε μύθος είναι καλλιτέχνημα εμπνευσμένης σύλληψης και λογοτεχνικής πειθούς, έτσι ώστε η ευχάριστη παρακολούθηση της πλοκής του, να μη δημιουργεί αμφισβητήσεις για τις οποίες, έστω και αν υπάρχουν, να προσπερνιέται η αντίδραση χάριν της απόλαυσης της ονειρικής αφήγησης μιας εξωπραγματικής και ίσως περίεργης κατάστασης, της όλης συνθετικής επιπόνησης μυθοπλαστικών και πραγματικών περιστατικών. Όσο για τις χιλιάδες ιστορίες, την πιο πολύτιμη κληρονομιά μας, τη μνήμη μας για τα περασμένα, τον πολιτισμό μας, πολλάκις οι Αλήθειες τους έχουν αναμειχθεί με το μύθο. Σκοπός η διάδοση των φιλοσοφικών Ιδεών με ιδιαίτερο παιδευτικό τρόπο, ιδίως όσον αφορά στη νεανική ηλικία, ή ευαισθητοποιώντας ανυποψίαστους, αδιάφορους ανθρώπους, ώστε να ανοιχθούν σ' αυτούς καινούργιοι ορίζοντες γνώσης και σκέψης.

Μύθος και Τέχνη είναι παιδιά της φαντασίας, μάνα τους η έμπνευση. Αναπτύσσονται σ' όποιο κλίμα μπορεί να τους προσφέρει τη συνεργατική δύναμη και την ωραιότητα της δημιουργίας.

Ο μύθος χωρίς την τέχνη και η τέχνη χωρίς τον μύθο δεν επιβιώνουν, διότι στερούνται τα συστατικά της ζωής, της διάρκειας, που τα παρέχει ο ομφάλιος λώρος της μάνας, η «έμπνευση».

Στην τέχνη, η αποκάλυψη του μύθου δεν είναι το θάμα του ουράνιου τόξου που ξάφνου εμφανίζεται στα έκθαμβά μάτια, αλλά είναι το θάμα που σιγά, αργά, ξεπροβάλλει οδηγώντας στις Ιδέες και στις Αλήθειες που μόνο η τέχνη

ξέρει να προσφέρει και ακόμη να φιλοσοφεί αλληγορικά διατρέχοντας όλους τους ορίζοντες, σε όλα τα μήκη και πλάτη, για να μυήσει στις αξίες της ζωής τους αποπροσανατολισμένους, τους παραπλανημένους, αγγίζοντας τις ανθρώπινες χορδές της ευαισθησίας τους οι οποίες είναι και ο στόχος της τέχνης.

Ένας μύθος με αλληγορικό περίβλημα «υπερβολικών διαστάσεων» παρουσιάζει στοιχεία που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, εξυψώνοντας και εξωραϊζοντας υπερβατικά τα τεκταινόμενα, οπότε μπορεί να προσεγγίζεται διαφοροτρόπως, ανάλογα με τις αναζητήσεις της εποχής. Παράδειγμα αμοιβής και τιμωρίας είναι ο μύθος των 12 παλληκαριών, που αντιπροσώπευαν τους 12 μήνες, οι οποίοι αμείβουν την καλή καρδιά και τα καλοσυνάτα λόγια για τον καθένα χωριστά, ενώ τιμωρούν τις κατηγορίες για δυσπρόσιτους και κακούς μήνες, για τους καύσωνες και τα χιόνια, την ξηρασία, τ' ανεμόβροντα και τις πλημύρες. Ο συμβολισμός του μύθου είναι φανερός. Πρέπει να βλέπει ο άνθρωπος τις καλές πλευρές, άσχετα αν υπερτερούν αριθμητικά ή όχι, ώστε να κερδίζει σε αισιοδοξία για την «προσπάθεια» έως την τελική νίκη που είναι η εσωτερική του ελευθερία από το πάθος της συνεχούς άρνησης, αρνητικής αντιμετώπισης και συμπεριφοράς, που μειώνει την ανοχή και την αντοχή, καθώς και την πίστη στις Αξίες, στην Αγάπη. Τα θετικά στοιχεία πάντοτε είναι τα πιο συναρπαστικά, αλλά και όσα είναι συνδεδεμένα με δυσχέρειες έχουν και αυτά χάρες κρυμμένες, όσο και χαρές που μόνο το αισιόδοξο βλέμμα μπορεί και αποκαλύπτει.

Η λογοτεχνική έκφραση έχει δώσει έναν βραχύτατο μύθο για ν' ανοίξει ορίζοντες συμπεριφοράς που φθάνουν στη θυσία για ιερό σκοπό, όπως η πατρίδα, ο γονιός, το παιδί, η φύση και για ό,τι απροστάτευτο υποφέρει, ενώ θα πρέπει να κλείνονται οι δρόμοι στην εκμετάλλευση και να τιμωρούνται οι επιδρομείς όποιος επιβουλής και κακόβουλης πρόθεσης. Ο μικρός μύθος με το ευρύτατο φιλοσοφικό περιεχόμενο λέει: Ένας λύκος καταδιώκει έναν αμνό ο οποίος καταφεύγει σ' ένα Ναό. Ο λύκος στέκεται έξω απ' το Ναό και λέει στον αμνό: «Αμνέ γιατί παραμένεις μέσα στο

Ναό και δεν φεύγεις εις τους αγρούς; Δεν γνωρίζεις ότι οι άνθρωποι θυσιάζουν τους αμνούς στους Θεούς τους;». «Αυτό το ξέρω, αλλά προτιμώ να θυσιαστώ στους θεούς παρά να γίνω τροφή σ' ένα λύκο».

Το αλληγορικό περιεχόμενο ενός μύθου μπορεί πολλές φορές ν' αναπτυχθεί σε ευρεία μελέτη ή ν' αποτελέσει έμπνευση και το θέμα έργου μεγαλύτερων κοινωνικών διαστάσεων, πάντοτε για έναν κόσμο καλύτερο, δικαιότερο και φιλελεύθερο συνδέοντας πραγματικά και φανταστικά γεγονότα, προκειμένου να ερμηνεύσει ένα φυσικό φαινόμενο ή μια κοινωνική πρακτική.

Οι μνήμες ενός λαού που διαμορφώνουν την νοοτροπία του αναβλύζουν τόσο από τη μυθολογία του όσο και από τα τραγούδια του που είναι η αποκαλυπτική ποίηση της καθημερινότητάς του ή των αντιδράσεών του σε καθεστώα καταπιεστικά, ενώ πολύ αργότερα όλα αυτά αποτελούν την παράδοση του λαού αλλά και την αναγνωρισιμότητά του.

«Ως έμπνευση φτάνει ένας στίχος, ένας λόγος, ένα αίσθημα, έστω και μια λέξη, για να ζωντανέψει μια ολόκληρη εικόνα», οπότε ό,τι κεντρίζει δυνατά τη φαντασία μπορεί να ζωντανέψει ένα νέο κόσμο πλούσιο σε αισθήματα, ακόμη και πρωτόγνωρα, εκεί όπου η δύναμή τους να αποκαλύπτει συνέχεια το θάρρος για την πορεία σε νέα καλύτερη ζωή.

Η τέχνη της ποίησης είναι αντιπροσωπευτική του αλληγορικού μύθου και της βαθιάς φιλοσοφίας του, μέσα από τους επιγραμματικούς και τους στακάτους πολλές φορές στίχους. Εκεί όπου η ανθρώπινη φωνή, είτε μεμονωμένη είναι είτε ομαδική, δεν ακούγεται μακρύτερα από την περιοχή της, βρίσκεται κοντά της η Τέχνη να την αντικαταστήσει και να ευαισθητοποιήσει ευρύτερα τις ανθρώπινες αναζητήσεις, πάντοτε όμως έξω από εγωκεντρικές και παραδόπιστες ή ουτοπιστικές ιδέες.

Στη μονοτονία της απλής καθημερινότητας που γεμίζει την καρδιά με νοσταλγίες ανεκπλήρωτες και αδιάπλαστες αναζητήσεις, μερικοί συμβολικοί στίχοι παροτρύνουν τον πεσμένο ψυχισμό ν' ανορθωθεί μέσα

από την προσωπική δημιουργία: «αν φυτεύαμε ένα λουλούδι κάθε μέρα, η πλάση θα ντυνόταν γιορτινά», λένε δύο ξεχωριστοί στίχοι, αποκάλυπτοντας την ψυχική ανάγκη του θαυμασμού που εξισώνεται με την αγάπη. Θαυμάζεις τα λουλούδια, αγαπάς τα λουλούδια και θέλεις να τα προστατεύεις. Το φύτεμα συμβολίζει τη γέννα της ομορφιάς, τη γέννα του καινούργιου ωραίου κόσμου, έστω και αν αρχίζει από τον κήπο σου, από εσένα τον ίδιο. Επίσης στίχοι με παράλληλη συναισθηματική χροιά λένε: «αν γράφαμε ένα στίχο κάθε μέρα, ο πόλεμος άγνωστη λέξη θα γινόταν, ο πόνος θα άλλαζε πλανήτη, ο φθόνος θα αγκομαχούσε ξεψυχώντας», και ακόμη «αν τα συνθήματα φωνάζανε: Ειρήνη, Αγάπη...». Όλοι οι στίχοι του ποιήματος θα μπορούσαν να δραματοποιηθούν αποδίδοντας ένα πρωτοποριακό καλλιτεχνικό έργο με δυναμικά μηνύματα οδηγώντας σε ορίζοντες κοινωνικής ευαισθητοποίησης ότι όλα δεν ερμηνεύονται από προσωπική σκοπιά.

Σήμερα οι καλύτεροι μύθοι εμπνέονται από την ίδια τη ζωή η οποία γράφει, σκηνοθετεί και πρωταγωνιστεί. Σύντομες ρήσεις προερχόμενες από την εμπειρία της ζωής εμπνέουν πολλές φορές τους δημιουργούς ν' αναδείξουν την σοφία των λόγων μέσα από το έργο τους. Όπως «Βάλε την αξιοπρέπεια πάνω από κάθε επιθυμητό στόχο και μη την διαπραγματεύσαι» και «Δίνε μια δεύτερη ευκαιρία γιατί το ταξίδι της ζωής δεν γίνεται πάντα με μπουνάτσες» και ακόμη «Αν χρειαστεί να κλάψεις προσπάθησε να χαμογελάς συγχρόνως, και όταν ο άνεμος στεγνώσει τα δάκρυα θα έχει μείνει το χαμόγελο», δηλαδή η καλή καρδιά και η αγάπη, ενάντια στην εκδίκηση, την κακότητα, τη μνησικακία.

Η τέχνη ερμηνεύοντας το πνεύμα του ποιητή, του δημιουργού, αποδίδει και εξιδανικεύει τις αισθητικές αξίες του έργου του, ενώ παράλληλα αναδεικνύει το βαθύτερο πνευματικό περιεχόμενο της λογοτεχνικής σύλληψης. Οπότε όταν «κωδικοποιείται» η πραγματικότητα, αναδύεται η έμπνευση ώστε να προβάλλει μέσα από το μύθο την Ιδέα ως αναμφισβήτητη διαχρονική αλήθεια. «Ό,τι δε με σκοτώνει με κάνει δυνατότερο». Η Φιλοσοφία αναφέρεται στη «δημιουργική καταστροφή», όταν από το

χάος της νωθρότητας και του εφησυχασμού ξεπετιέται, αναγεννιέται η δύναμη της δημιουργίας, αφυπνισμένη από τα δυνατά χτυπήματα, αλλά και ποτισμένη από την αλληλεγγύη και την αγάπη, για να περισωθεί ο σπασμένος ιστός της ζωής, με καινούρια σύνθεση και περισσότερο γερός, μέσα από τον επαναπροσδιορισμό των συνειδήσεων.

Τα δυνατά χτυπήματα δεν είναι ανάγκη να είναι μόνο οι προσωπικές δυσκολίες για να λειτουργήσει δημιουργικά η αντίστασή μας, αλλά και όταν τα «μοιραζόμαστε», ενώ συμβαίνουν σε άλλους, έστω και ενημερωτικά, ώστε να «ωριμάζουμε» στην κρίση μας και να μειώνουμε τη μεγαλομανία, τον εγωκεντρισμό. Επίσης ωριμότητα είναι το ν' αγαπάμε τη λιτότητα, όχι μόνο στα υλικά αγαθά αλλά και στη συμπεριφορά προσαρμογής, με ανοχή και αντοχή. Εύστοχη επιλογή τίτλου μυθιστορήματος είναι μοιράζομαι και ωριμάζω. Μια ακόμη εύστοχη άποψη είναι ότι «φαινομενικά άγνωστοι μεταξύ τους άνθρωποι δεν παύουν να είναι κρίκοι της ίδιας αλυσίδας» και ότι «ο πόνος λιγοστεύει όταν έχει συμπαραστάτες, η μνήμη διατηρείται όταν τροφοδοτείται και η αγάπη μεγαλουργεί όταν εμβολιάζεται». Τα αντισώματα προστασίας της αγάπης, ως εμβόλιο στην ευαισθησία της, ενδυναμώνουν την αντίστασή της να μην υποκύπτει και ν' αντιπαρέρχεται τις προκλήσεις, τις αντιδράσεις, τις επιθέσεις.

Η Αγάπη είναι Θεϊκή! Συγχωρεί, υπομένει,

δεν εχθρεύεται, δεν εκδικείται, δεν μνησικακεί, θυσιάζεται αλλά και σωφρονίζει με όποιους τρόπους, μέχρι και της τιμωρίας, πάντα για το καλό και το δίκαιο.

Η τέχνη του λόγου μεγαλουργεί όταν διεισδύει στις απόκρυφες πτυχές και στα βαθύτερα κανάλια της πραγματικότητας, για ν' αποκαλύψει και ν' αναδείξει το νέο κόσμο.

Ένας κόσμος γεμάτος κακούς! Ένας κόσμος γεμάτος θάματα! Κάπου ίσως υπάρχει ισορροπία, γιατί «μηδέν καλόν αμιγές κακού» και το αντίθετό του, είναι τ' αναπόσπαστα στοιχεία της Αλήθειας της ζωής, όπου στην αντίθεση στηρίζεται τόσο η οικονομία της φύσης όσο και η αποκάλυψη των αξιών ως τίμημα θετικό ή αρνητικό.

Όταν δείξεις τα δεινά του πολέμου τότε καταλαβαίνεις την αξία της ειρήνης, και όταν λατρεύεις το φως της μέρας τόσο φόβο και απέχθεια νιώθεις για το σκότος της νύχτας. Μεταφορικά στη ζωή το σκότος αντιπροσωπεύει το ύπουλο, και το φως την καθαρότητα της Αλήθειας.

Η αντίθεση αποτελεί πάντα ουσιαστικό στοιχείο για τη δυναμική του Έργου, μέσω της συνθετικής μορφής Τέχνης, Μύθου και Φιλοσοφίας.

Θεωρία και πράξη στο φιλοσοφικό διαλογισμό είναι η συνάρτηση που σχετίζεται άμεσα με τον άνθρωπο στη διαμόρφωση του καθημερινού πλαισίου της ζωής του, ως εφαρμοσμένη φιλοσοφία και ισχυρή φωνή στη λογοτεχνία.

ΑΞΙΟΠΡΕΠΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑ

Επιμέλεια: ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ
τ. Σχολικού Συμβούλου Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Η πατρίδα μας διέρχεται σήμερα πολύ δύσκολες στιγμές εξαιτίας της μεγάλης οικονομικής κρίσης. Μια κρίση με σοβαρές επιπτώσεις στα άτομα, στις οικογένειες, σ' ολόκληρη την κοινωνία.

Το περιοδικό μας δεν μπορεί να μένει αδιάφορο μπροστά στο κοινωνικό αυτό πρόβλημα. Άλλωστε, η Φιλοσοφία πάντα μελετά την κοινωνία και τα προβλήματά της.

Διάβασα στο διαδίκτυο το παρακάτω κείμενο που με συγκίνησε ιδιαίτερα. Κρίνω σκόπιμο να το κάνω γνωστό και στους φίλους αναγνώστες του περιοδικού μας, με την ελπίδα να σκεφτούν και να πράξουν ανάλογα. Το ανυπόγραφο κείμενο έχει ως εξής:

Η κυρία στεκόταν όρθια έξω από ένα φούρνο στην Κηφισιά. Ήταν ντυμένη απλά αλλά καλόγουστα και φαινόταν σαν να περίμενε κάποιον. Προσπερνώντας, την άκουσα να μου ψιθυρίζει: «Συγνώμη, πεινάμε». Σταμάτησα κατάπληκτος, βέβαιος πως δεν είχα ακούσει καλά. Όμως η κυρία, με χαμηλωμένο βλέμμα, επανέλαβε τη φράση.

Μπήκα βιαστικός στον φούρνο, αγόρασα, έκανα, ψιλά και, φεύγοντας, της έβαλα στο χέρι ένα μικρό χαρτονόμισμα. Δεν μου πήγε να δώσω κέρμα. Πρόσεξα το χέρι. Ήταν περιποιημένο. Το ψιθυριστό «ευχαριστώ» σχεδόν δεν ακούστηκε.

Το συνάντημα αυτό με συγκλόνισε σαν γροθιά στο στομάχι. Σίγουρα κάθε φτώχεια είναι οδυνηρή, αλλά η φτώχεια του νεόπτωχου αξιοπρεπούς αστού είναι πιο σκληρή. Δεν έχει μάθει την ένδεια, ζούσε μια καλή ζωή, και ξαφνικά τα χάνει όλα. Ο άλλος, που ζει χρόνια στη φτώχεια, έχει ξεδιπλώσει στρατηγικές και άμυνες τις οποίες ο νεόπτωχος δεν υποψιάζεται καν.

Και ξαφνικά ο νους μου πήγε πολλά χρόνια πίσω. Στο τέλος της φοιτητικής μου ζωής στη Γερμανία συνεργάστηκα σε μια ταινία και είχα κερδίσει αρκετά. Από τα κέρδη μου είχα αγοράσει ένα μεγαλοπρεπές καμηλό παλτό.

Γύρισα στην Ελλάδα, βρέθηκα μέσα σε μία οικογενειακή θύελλα - με αποτέλεσμα, ενώ υπηρετώ τη θητεία μου, να πρέπει ταυτόχρονα να κερδίσω τα προς το ζην. Οχι μόνο για μένα αλλά και για τη μητέρα μου.

Πέρασα δύσκολα εκείνο τον χειμώνα και συχνά κοιμήθηκα νηστικός. Όταν δεν ήμουν υπηρεσία, φορούσα πολιτικά και χτυπούσα πόρτες για δουλειά.

Έκανα τα πάντα: μεταφράσεις, μαθήματα, κείμενα, αλληλογραφία.

Θυμάμαι τί ζημιά μου είχε κάνει το καμηλό παλτό. «Μα, τί ανάγκη έχεις εσύ;» ο ένας, «Α, θα παίρνεις ακριβά!» ο άλλος. Μέχρι που βρήκα να το πουλήσω και ησύχασα. Μαζί με όσα ξεπουλήσαμε τότε -χαλιά,σερβίτσια, κοσμήματα- έφυγε κι αυτό.

Προσέξτε λοιπόν: η νέα φτώχεια φοράει συχνά καμηλό παλτό. Και ξεγελάει. Αφήστε που κρύβεται διότι τρέπεται. Δεν έχει το θάρρος της ανάγκης της. Αναζητήστε την εκεί που δεν την περιμένετε. Δεν ζητιανεύει στις γωνίες, ούτε απαιτεί φανερά.

Αλλά, ψάχνοντας, θα μάθετε για την οικογένεια του απολυμένου πενηντάρη στελέχους που στερείται, που κρυσώνει γιατί δεν μπορεί να πληρώσει θέρμανση, που δεν έχει για το χαράτσι και κινδυνεύει να μείνει χωρίς ρεύμα. Κι αν μπορείτε, βοηθήστε. Διακριτικά...

Αυτή η **αξιοπρεπής φτώχεια** έφερε στην θύμησή μου τους σχετικούς στίχους του ποιητή.

**«Όποιος δεν επείνασε,
πεινώ ποτέ δεν λέει.
Κοιτάζει μόνο το ψωμί
από μακριά και... κλαίει.!»**

Παρουσιάζοντας

ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΣΤΗΝ ΚΗΦΙΣΙΑ

Μια λαμπρή βραδιά διοργάνωσε τη Δευτέρα 8 Οκτωβρίου ο Σύλλογος Κηφισιωτών, με τη συμπαράσταση του Δήμου Κηφισιάς, στη Μεγάλη Αίθουσα Εκδηλώσεων του Πολιτιστικού Κέντρου του Δήμου.

Η βραδιά ήταν αφιερωμένη στη Μεγάλη Μορφή του Ιωάννη Καποδίστρια, του πρώτου και αξεπέραστου, μέχρις ώρας, κυβερνήτη της Ελλάδος, με την ευκαιρία της επετείου 181 χρόνων από τον θάνατό του.

Την όλη ευθύνη της διοργάνωσης είχε η αντιπρόεδρος του Πολιτιστικού Οργανισμού του Δήμου κα **Λίλα Παπαδημητρίου**, φιλόλογος, που με την προσωπική της επίβλεψη, τους κόπους και την ηθική, και όχι μόνο, προσφορά της, κατόρθωσε να παρουσιάσει μian αντάξια στο τιμώμενο πρόσωπο εκδήλωση.

Όσοι βρεθήκαμε αυτό το βράδυ στην Κηφισιά νιώσαμε μια βαθειά συγκίνηση να διαπερνά τις χορδές της ψυχής μας, όταν η κα Παπαδημητρίου, που ήταν και η βασική ομιλήτρια, παρουσίασε με ενάργεια λόγου την προσωπικότητα και την προσφορά του Καποδίστρια στο τότε πολιτικο-κοινωνικό ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Σαν πολυεπεξεργασμένη κινηματογραφική ταινία περνούσαν από τα μάτια μας τόποι και πρόσωπα που συνδέονταν με την πολυσχιδή δράση του (**Κέρκυρα, Πάντοβα, Ρωσία, Βουκουρέστι, Ελβετία, Βιέννη, Τροιζήνα, Ναύπλιο, Αίγινα, Τσάρος Αλέξανδρος Α΄, Μέτερνιχ, Μιαούλης, Μαυρομιχαλαίοι...**).

Ιδιαίτερα ανέλυσε με άψογη αντικειμενικότητα την προσφορά του στο Έθνος, που, δυστυχώς, ανταμείφθηκε με τη δολοφονία του.

Κατά τη διάρκεια της ομιλίας, μια διακριτική μουσική υπόκρουση έκανε το λόγο ιδιαίτερα υποβλητικό. Σε ορισμένα σημεία η ανάγνωση επιστολών, απόψεων, αποφάσεων του Καποδίστρια, από τη τρισέγγονη τού αδελφού του, κα Ναταλία Βιάρου Καποδίστρια που η ομιλήτρια

Οι συντελεστές της εκδήλωσης

ειδικά προσκάλεσε από την Κέρκυρα, έκανε ακόμα πιο ενδιαφέρουσα την παρουσίαση.

Ταυτόχρονα σχετικές διαφάνειες προβάλλονταν από τόπους δράσης του Καποδίστρια και κυρίως από τη γενέτειρά του Κέρκυρα. Τέλος, η χορωδιακή σύμπραξη υπό την διεύθυνση του Μαέστρου της Φιλαρμονικής του Δήμου Κηφισιάς κ. Χίου, υπήρξε το επιστέγασμα της όλης παρουσίασης. Αυτή η εκδήλωση τιμά το Δήμο Κηφισιάς, που σε καιρούς «**λιμού και αυχμού**» ποτίζει τις συνειδήσεις των Νεοελλήνων με την ιστορική μνήμη μας.

Τέτοιες βραδιές με τόσο άρτια οργάνωση αποτελούν σημαντικότερη συμβολή πάντοτε βέβαια, ιδιαίτερα όμως στην εποχή μας, γιατί μας υπενθυμίζουν την ηθική υποχρέωση τιμής και μνήμης στις προσωπικότητες εκείνες που η παρουσία τους υπήρξε θεμελιακή για την Εθνική μας υπόσταση.

Ιδιαίτερα ο Ιωάννης Καποδίστριας παραμένει φωτεινός οδοδείκτης, πρότυπο εντιμότητας και αυτοθυσίας για όλους και μάλιστα για όσους κρατούν στα χέρια τους την τύχη αυτής της πολύπαθης πατρίδας.

Σ. Γ. Μ.

και Σχολιάζοντας

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΡΑΔΙΑ ΣΟΦΙΑΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

Δύο αγαπητά πρόσωπα, δύο σπάνιους ανθρώπους τίμησε η ΕΚΔΕΦ στις 16 Οκτωβρίου στην Αίθουσα εκδηλώσεων "ΠΑΤΑΚΗ".

Την Σοφία Μιχαηλίδη και τον πατέρα της Γιάννη Μιχαηλίδη. Τη Σοφία κυρίως, τη νέα και πολλά υποσχόμενη διανοούμενη, αν η ζωή της δεν σταματούσε στα 39 χρόνια της.

Η Σοφία ήταν ένα προικισμένο πλάσμα, που η ανήσυχη ψυχή της διερευνούσε από μικρή ηλικία, ανθρώπινους χαρακτήρες, κοινωνικοπολιτικές καταστάσεις, πάνω απ' όλα όμως τα υπαρξιακά προβλήματα. Όλα αυτά τα κατέγραφε σε στοχασμούς, τα ξεδίπλωνε σε στίχους, σε νουβέλες, ιστορήματα, περιγραφές, σε μυθιστορήματα ακόμα.

Ενωρίτατα, μετά τις εγκύκλιες σπουδές της, συμμετείχε ενεργά σε κύκλους διανοουμένων, συνδεόταν με ανθρώπους της τέχνης, του θεάτρου, του κινηματογράφου, της μουσικής. Το οξύτατο πνεύμα της ήταν πολύπλαγκτο, όπως το άφηνε να εκφράζεται στα γραπτά κείμενά της. Την συγκινούσαν οι πραγματικοί ήρωες του καιρού της, που, οι αγώνες τους για τη καταξίωση και την αξιοπρέπεια της ανθρώπινης προσωπικότητας, σημάδεψαν την εφηβεία της προς τα τέλη της δεκαετίας του '70. Συγκλονιζόταν όμως και για κάθε αδύναμο ζωντανό πλάσμα, κι άφηνε να ξεχειλίζει γι' αυτό μια γλυκειά τρυφερότητα.

Έτσι τη γνώρισα τη Σοφία, όταν είχα την τύχη να συμμερίζομαι μαζί της, ως δάσκαλός της, τους προβληματισμούς και τα αισθήματά της.

Η Σοφία είχε πολλά να πει ακόμα, που, στους σημερινούς δύστηνους χρόνους μας,

θα είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα. Στα χειρόγραφα της, που με περισσή φροντίδα συγκέντρωσε και εξέδωσε ο πατέρας της, αποτυπώνεται ολοφάνερα το κριτικό και στοχαστικό πνεύμα της. Σε κάποια από αυτά, σαν να αισθάνεται το σύντομο πέρασμά της από τη ζωή, γράφει: "Θα χαρίσω στους ανθρώπους τα καλύτερα δώρα μου πεθαίνοντας".

* * *

Μια επιλογή απ' αυτά τα "δώρα" της Σοφίας παρουσίασε στην τιμητική βραδιά που η ΕΚΔΕΦ της αφιέρωσε, η φιλόλογος, κα Μαρία Μαρκαντωνάτου. Τμήματα από τους στοχασμούς και το ποιητικό της έργο απέδωσε το ζεύγος των ηθοποιών μας κ. Δημήτρης Δρακόπουλος και κα Κατερίνα Γαβαλλά.

Τη βραδιά έκλεισε ο πατέρας της κ. Γιάννης Μιχαηλίδης, φίλτατο μέλος της Ένωσής μας. Συγκινημένος μίλησε για την αγαπημένη του Σοφία. Το έργο της ζωής του πλέον, που του δίνει νόημα ύπαρξης, είναι η συγκέντρωση και έκδοση των κειμένων της. Αυτά τα προσφέρει σε βιβλιοθήκες και φίλους.

Πολλά απ' αυτά προσέφερε, ύστερα από ειδική έκδοση, στα μέλη και τους φίλους της Ένωσής μας, που κατέκλυσαν το χώρο και συγκινημένοι παρακολούθησαν την τιμητική εκδήλωση, βέβαιοι όλοι ότι ανάμεσά μας βρισκόταν και το πνεύμα της Σοφίας.

Σ. Γ. Μ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.

ΣΟΦΙΑΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ: «ΜΟΝΟΛΟΓΟΙ»

Ένα μικρό δείγμα- δῆγμα του σπιρτόζικου πνεύματος της Σοφίας Μιχαηλίδη αποτελεί το παρακάτω κείμενο από το βιβλίο της «Μονόλογοι». Σαρκαστική και φιλοπαίγμων, ανατρεπτική και προφητική, βάζει το δάκτυλο επί τον τύπον των ήλων, χαριεντίζεται με τις αρετές και τις αδυναμίες μας, προκαλώντας θυμηδία; ευφρόσυνη συναίνεση; συνένοχη επιδοκιμασία; ή μήπως παγωμένο χαμόγελο;

Ελλάδα

Ο Σατωμπριάν, στο «Οδοιπορικό - η Ελλάδα του 1806», γράφει ανάμεσα σε πολλά άλλα, καλά και κακά, και τα πιο κατω:

Το κλίμα επηρεάζει λίγο ή πολύ ένα λαό. Στην Ελλάδα να πούμε, όλα είναι γλυκά, όλα είναι απαλά, όλα είναι γαλήνια - στη φύση, καθώς και στα κείμενα των αρχαίων τους. Όταν δει κανείς τα χαριτωμένα τοπία της Αττικής, της Κορίνθου και των νησιών, καταλαβαίνει γιατί η αρχιτεκτονική του Παρθενώνα έχει τόσο ευτυχημένες αναλογίες, γιατί η αρχαία γλυπτική είναι αδιατάρακτη και τόσο ειρηνική. Στην πατρίδα των Μουσών, η φύση καθόλου δεν συμβουλεύει παρεκκλίσεις. Αντίθετα η ροπή της είναι να ξαναφέρνει το πνευμα στον έρωτα των ομοιόμορφων και αρμονικών πραγμάτων.

Έτσι είναι; Και βέβαια. Γιατί έτσι με βολεύει για να στηρίξω την πιο κάτω πρότασή μου.

Πριν απ' όλα να ξεκαθαρίσουμε κάτι. Ναι, είμαστε απόγονοι των «ενδόξων ημών προγόνων». Γιατί; Διότι έχουμε την ίδια γλώσσα και δεύτερον έχουμε τα ίδια κουσούρια. Αμφιβάλλετε; Πάρτε τα ένα-ένα. Αλλά πριν τα κατονομάσουμε, ας συμφωνήσουμε οτι τα κουσούρια είναι συγχρόνως και προσόντα. Αρχίζω. Είμαστε τεμπέληδες. Μα αν δεν ήμασταν, πώς στους κλασικούς χρόνους θα φτιάναμε τον πολιτισμό που φτιάσαμε; Είμαστε απείθαρχοι. Χωρίς απειθαρχία δεν υπάρχει ελευθερία. Είμαστε εριστικοί. Χωρίς την έρι δεν υπάρχει διάλογος και γένεση ιδεών. Είμαστε ζηλιάρηδες. Μα χωρίς τη ζήλεια δεν υπάρχει άμιλλα. Να συνεχίσω; Δεν χρειάζεται. Αυτές τις ιδιότητες είχε

ο ελλαδικός χώρος πριν από χιλιάδες χρόνια και μη μου πείτε ότι δεν τις συναντάτε και σήμερα. Τώρα ίσως μου απάντησετε ότι θα μπορούσαμε να είχαμε αυτές τις «αρετές», χωρίς τις αρνητικές τους αποφύσεις. Αυτά δεν γίνονται. Το μαγαζί που πουλάει μόνο προσόντα δεν χτίστηκε ακόμα. Ας βολευτούμε λοιπόν με τα συν-πλην πακέτα που παραπάνω περιγράψαμε.

Και τώρα περνάω στην πρόταση. Αφού ο πλανήτης έχει περάσει στα χέρια των «παραγωγών αγαθών», με εξιδανικευμένη την εργασία, γιατί να μη φτιάσουμε, συγγνώμη - λάθος, να μη συνεχίσουμε την παράδοση του «ρόδινου βίου», που διέκρινε και διακρίνει τον περιούσιο λαό, των από τριών χιλιάδων ετών Ελλήνων; Να εξηγήσουμε στους κουτόφραγκους ότι ένας κόσμος, με το δικό μας DNA, είναι αδιανόητο να σπαταλάει τις εγκεφαλικές του δυνατότητες, παράγοντας μπρόκολα και αυτοκίνητα. Άλλος είναι ο προορισμός της ύπαρξής μας. Π.χ. να κόβουμε βόλτες στις όχθες του Ιλισσού και να κατεβάζουμε πανανθρώπινες ιδέες. Ωχ! Το ξέχασα. Τον Ιλισσό τον κάναμε υπόνομο. Τέλος πάντων, κάπου αλλού θα βρούμε να βολτάρουμε ή ας ξαπλώνουμε στις πολυθρόνες των καφενέδων, που τους βαφτίσαμε επί το ευγενικότερο: καφετέριες. Τι θα τρώμε; Μα φυσικά θα μας ταΐζουν οι φράγκοι. Για το καλό τους.

Δείτε εδώ, δεν αστειεύομαι εντελώς. Ούτως ή άλλως δεν είμαστε άξιοι για τίποτα πρακτικό. Με ό,τι καταπιαστούμε, τα κάνουμε θάλασσα. Αν δεν κάνουμε τίποτα, κέρδος θα το 'χουν οι συνάνθρωποι, γιατί τουλάχιστον δεν θα προκαλούμε ζημιά, που είναι το αποτέλεσμα κάθε ενέργειάς μας.

Άραγε είμαστε για γέλια ή για κλάματα;

Επιλογή, επιμέλεια: Μαρια Μαρκαντωνάτου

2.

Ο ΤΥΜΒΟΣ

Μνήμη Στρατηγού Γεωργίου Σολωμού.

Είχα την τύχη να «πέσω» πάνω στο παρακάτω ανέκδοτο κείμενο της Βάσας Σολωμού Ξανθάκη. Με την άδειά της το προσφέρω στους αναγνώστες του περιοδικού. Πρόκειται για ένα μικρό αριστούργημα.

Μαρία Μαρκαντωνάτου

Κατά τούς μεταδικτατορικούς χρόνους, τώσον ἄργά, ἦτοι ἐν ἔτει 1976, εἰδική ὀμάς Ἑλλήνων ἐπιτελῶν ἀφίχθη, τελευτῶντος τοῦ θέρους, εἰς τήν περιοχὴν, ἵνα συλλέξῃ τὰ ὄστα τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες ἔπεσαν μαχόμενοι κατὰ τήν προέλασιν τῶν Γερμανῶν τό 1941 εἰς τήν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, καλύπτοντες οὕτω τήν πρός νότον ὑποχώρησιν τῶν συμμάχικῶν στρατευμάτων.

Κατά τήν ἑκταφὴν τῶν λειψάνων, εἰς θέσιν ὀλίγον πῶ κάτω τοῦ ἔρειπίου "Ἀνεμόμυλος", τῆς κωμοπόλεως τῶν Ἀμπελακίων, παρέστη ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος, ὁ ἱερεὺς αὐτῆς καὶ εἷς ἀπόστρατος ἀντιστράτηγος, ὅστις, λόγῳ τῆς ἡλικίας του, θά ἦτο ἴσως εἰς θέσιν νά παρὰσχη ὠρισμένης πληροφορίας. Ὁ ἐν λόγῳ ἀντιστράτηγος ὅμως, ὅτε ἡ ἐπιχειρήσις τῆς ἑκταφῆς ἐπερατώθη καὶ τὰ ἱερά ὄστα εἶχον συσκευασθῆ ἐν σιωπῇ ἐντός μεταλλίνων κιβωτίων, οὐδέν εἶπε, παρὰ μόνον χαιρετῶν στρατιωτικῶς ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς τό κάτωθι κείμενον. Προφανῶς οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἐντεταλμένων ἐγνώριζε τήν Ἑλληνικὴν φωνήν, τουλάχιστον τόσον, ὥστε νά μεταφράσῃ εἰς τοὺς συναδέλφους του ἐπὶ τόπου καὶ κατὰ λέξιν τό περιεχόμενον. Ἐλαβον ἐν τούτοις τὸν φάκελον τοποθετήσαντες αὐτόν μετὰ προσοχῆς ἀνωθεν τοῦ πρώτου μεταλλίνου κιβωτίου.

Τό ἀντίγραφον τοῦ κειμένου εὐρέθη μόλις πέρυσι, μικρόν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως του, μεταξύ ἐπιστολῶν, στρατιωτικῶν χαρτιῶν καὶ ἀναμνηστικῶν ἐγγράφων, μετὰ παρέλευσιν τοῦτ' ἔστιν δεκαετιῶν, θείας μοίρας οὕτω μετασχόν, καθότι ἀνεγνώσθη δημοσίως πρός τιμὴν εἰς τό ἀρχονταρῖκιον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ὅπου ἐτελέσθη τό ἐτήσιον μνημόσυνον τοῦ ἀπελθόντος Ἑλλήνος ἀντιστρατήγου. Τό ἐδιάβασεν ἱεροπρεπῶς εἰς ἐπήκοον, κατὰ τήν ὥραν τοῦ καφέ τῆς παραμυθίας καὶ τῶν μακαρισμῶν, φοιτητῆς ἐκ τοῦ συγγενικοῦ περιβάλλοντος, ἐν ἄκρῳ κατανύξει καὶ εὐρυθυμίᾳ

ἀναπνοῶν τῶν παρισταμένων. Τοῦτο καὶ παραθέτω:

Ἔ φίλοι

Ἐντολήν ἐλάβετε ὅπως μεταφέρετε τὰ ὄστα ταῦτα εἰς πάτριον ἔδαφος. Ἱερά ἢ ἀποστολή καὶ δίκαια. Ὡς δέ ἐπληροφορηθῆμεν ἐπισκέπτεσθε τήν Ἑλλάδα διὰ πρώτην φοράν, ὥστε οἱ πλείονες ἐξ ὑμῶν, ὄντες νεώτατοι, προδήλον ὅτι οὐδόλως ἔχετε τήν ἐμπειρίαν τοῦ τελευταίου μεγάλου πολέμου. Ἀποσπάτε ἐν τοσοῦτῳ ἐκ τῆς πατρώας ἡμῶν γῆς ὄστα προσφιλή, τὰ ὅποια ἔμειναν παρ' ἡμῖν, ὡς ἐκεῖνα τῶν οἰκείων μας τεθνεώτων, πλέον τῶν τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Φυσικόν βεβαίως εἶναι νά μή διανοησθε τὰς διαστάσεις τοῦ συντόμου δεσμοῦ μας μετὰ τῶν γενναίων στρατιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκον αὐτά. Ἐν ὀλίγοις, μικρὰν γνῶσιν ἔχοντες τῆς ψυχολογίας ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων, μὰς παίρνετε τοὺς ἥρωας τῆς νεότητός μας. Ἀλλά καὶ ποίαν ἄλλην ἐπιλογὴν παρὰ ἐκείνην τῶν ἐντολῶν σας θά ἠδύνασθε νά ἔχετε; Ἀληθῶς, ἐάν ἀνεγείρατε μνημεῖον ἐπιβλητικόν διὰ τοὺς γενναίους μαχητὰς ἐν τόπῳ ὅπου ἔπεσαν μαχόμενοι, τό γεγονός νά προεκάλει ἐνδεχομένως σκάνδαλον εἰς τήν χώρα μας, καθότι μόλις καὶ μετὰ βίας ἀνεγείραμεν σήματά τινα τιμητικά εἰς τοὺς ἰδικούς μας Ἑλληνας πεσόντας. Ὡστόσον, μετ' ἄλγους ψυχικοῦ ἀποχωριζόμεθα τὰ ἀκριβὰ λείψανα. Οὕτω, ἱκετεύομεν ὑμᾶς ὅπως τοποθετήσετε αὐτά μετὰ μεγίστης εὐλαβείας εἰς τόπους ἐλαφρεῖς. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους ἐθνότητας, ἦτοι εἰς Αὐστραλοὺς, Νεοζηλανδοὺς, Κυπρίους καὶ Βρεττανοὺς, φοβούμεθα ὅτι ἡ διασπορά των θά εἶναι μοιραία. Συνεπῶς, τοῦτο τό κείμενον ἄς θεωρηθῇ τό ἐκ μέρους ἡμῶν πτωχόν ἐνιαῖον μνημεῖον, τό ὅποῖον οὐδόλως συνιστᾷ ἄλλο τι παρὰ τήν καταγραφὴν τῆς τελευταίας αὐτῶν ἱστορικῆς στιγμῆς. Ἀναγκαῖον εἶναι νά γνωρίζετε πῶς καὶ ποῦ ἔπεσαν οἱ γενναῖοι σας.

Τοπογραφικῶς ἡ περιοχή διαμορφώνεται ὡς ἡ

καλλίστη τῆς χώρας μας κοιλάς ἐκ τῶν δύο ἐπιβλητικῶν μεγάλων ὀρέων, τοῦ Ολύμπου καί τοῦ Κισσάβου, ὀνομαζομένη ἐπισήμως Κοιλιάς τῶν Τεμπῶν. Παρὰλλήλως τῆς κοιλάδος ῥέει ὁ κατά Ἡσίοδον "ἀργυροδίνης" Πηνειός ποταμός, παρομοίως δέ διατρέχει τήν ἔκτασιν, ἄλλοτε βοΐζουσα ἐν μέσῳ βαθειῶν συρίγγων καί ἄλλοτε τρίζουσα ἄνωθεν λεπτῶν ρηγμάτων ἢ μοναδική εἰς τήν Ἑλλάδα σιδηροδρομική γραμμή, ἥτις, κατευθυνομένη πρὸς βορρᾶν, περὶ θριαμβευτικῶς ἐν καιρῷ εἰρήνης, τὰ σύνορα τῆς χώρας μας. Τὰ στενά τῶν Τεμπῶν σχηματιζόμενα ἐκ βράχων τιτανικῶν ἐκτείνονται εἰς ἀρκετά χιλιόμετρα, καταπράσινα καί ἀπόκημινα. Πέριξ τῆς κοιλάδος, ἐσκαλωμένα εἰς τὰς κλιτύς τῶν δύο ὀρέων κεῖνται ἀμφιθεατρικῶς τὰ χωριά Κρασιά, Ραφάνη, Ἰτέα, Ἀμπελάκια καί εἰς χθαμαλότερον ὑψόμετρον ἢ ἀπλῶς εἰς τοὺς πρόποδας, ἄλλα μικρότερα. Μία μεγάλη γέφυρα ἐνώνει τὰς ἐσχατίας τοῦ Ὀλύμπου καί τοῦ Κισσάβου ἄνωθεν τοῦ Πηνειοῦ, ἀπ' ὅπου διέρχονται ταραχώδεις αἱ ἀμαξοστοιχίαι.

Στρατηγικά σημεῖα καίρια ἐπέλεξαν οἱ στρατιωτικοὶ τοῦ συμμαχικοῦ στρατεύματος ἵνα διεξαγάγῃσι τήν μάχην τῶν στενῶν, ἀποσκοποῦντες εἰς τήν κάλυψιν τῆς ὑποχωρήσεως. Ἐν ἐκ τῶν ἐπιλεχθέντων ὑψωμάτων, ἀνεμόδαρτον καί περίοπτον, ὑπῆρξεν ὁ δικός μας ἐρειπωμένος Ἀνεμόμυλος, πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου. Καί ἦλθον οἱ στρατιῶται εἰς τήν κοινότητα ἡμῶν τό ἑσπέρας τῆς 9ης Ἀπριλίου τοῦ 1941 καί ἀνεζήτησαν τόν πρόεδρον τῆς κοινότητος καί τόν διδάσκαλον. Διδάσκαλος καί διευθυντής τῆς Μανιαρείου Σχολῆς ἦτο ὁ πατήρ μου. Ἐγὼ ἤμην τότε δέκα τεσσάρων ἐτῶν καί ἡ παρέα μου ἀπὸ δώδεκα ἕως δέκα πέντε. Ἡμαστέ ἐπτά. Ἡκούομεν ὁμοῦ κατὰ τὰς βραδινὰς ὥρας ραδιόφωνον. Ἐντὸς ὀλίγου δέν θά ἠκούομεν οὔτε αὐτό. Ἡ πόλις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἶχεν ἤδη ἄλωθεῖ τὰ περασμένα μεσάνυκτα. Παγωνιά ἐβασίλευε πανταχοῦ. Οὐδεὶς ἠρθρωνε λέξιν. Καί ἀφίχθησαν ἐνταῦθα πρὸ τῆς μάχης οἱ στρατιῶται καί ἔδωσαν μίαν ζωήν. Ἐμετρήθησαν τριάντα διὰ τό πόστον "Ἀνεμόμυλος". Ὁ ἀξιωματικός, ὑπεύθυνος τοῦ σώματος, ὠνομάζετο Ντέηβιντ καί ἦτο Οὐαλλός. Διαφεύγει τῆς μνήμης μου τό ἐπίθετον. Οἱ πλείονες ἦσαν Νεοζηλανδοὶ καί τέσσερις Κύπριοι, οἱ ὅποιοι διεκπεραίουσαν καί τὰς συνεννοήσεις. Κατ' ἀρχὴν ἐστάθμευσαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γονέων μου. Εἶχομεν, ὅπως ὅλοι, ἐλαχίστην εὐπορίαν, ἐν τούτοις εὐρέθη οἶνος γλυκὺς αὐτόχθων, μικρᾶς ποσότητος τυρός καί πατάτες.

Ἡ μικρὰ ἀδελφή μου, ἕξι χρόνων, περιοργάζετο τοὺς στρατιῶτας εὐρισκομένη εἰς μεγίστην ὑπερδιόργεσιν.

"Στίς ἐννιά ἢ ὦρα τό βράδυ θά ἀνατιναχθῇ ἡ γέ-

φυρα τοῦ Πηνειοῦ, μὴ φοβηθῆτε!" ἔλεγεν εἰς ἕναν ἕκαστον ὅπου συνήντα ἐκ πρωΐας.

Καί ἀνά πεντάλεπτον ἐζήτηε νά πληροφορηθῇ τήν ὥραν. Ὁ Ἀγγλος ἀξιωματικός ἠθέλησε νά μάθῃ τί λέει ἢ μικρὰ καί τί σημαίνει ἢ λέξις "γέφυρα". Ὄταν τοῦ τό ἐρμήνευσεν, ἐγέλασε καί ἐθώπευσε τρυφερῶς τήν ἀδελφούλαν μου. Ἐτερος Νεοζηλανδός ἀνέσυρεν ἐκ τοῦ θυλακίου τοῦ ἀργυρᾶν περὶτεχνον βελονοθήκη, ὡς καί ἕνα Χριστόν, καί τὰ προσέφερεν αὐτῇ ὡς δῶρα.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ μήτηρ μου ἐτοίμασε τό δεῖπνον, ἐνῶ ὁ πατήρ μου ἐζήτηε συγγνώμην διὰ τὰ ἐλάχιστα τροφίμα. Τότε εἰς ἐξ αὐτῶν μετέβη εἰς τήν ἐσωτερικὴν ἰσόγειον αὐλήν, ὅπου εἶχον ἅπαντες ἐναποθέσει τόν ὄπλισμόν των καί τὰ ἄλλα ὑπάρχοντα. Ἐπιστρέφον δέ ἐστοίβαξε, μέ ἀπαστρέπτουσαν τήν ὄψιν του ἐκ χαράς, εἰς τήν πτωχικὴν τράπεζαν κονσέρβας πολλῶν εἰδῶν, ἐξόχου γευστικότητος τυράκια κίτρινα νοστιμότητα, βούτυρον, καφέ, μαριμελάδας καί καπνόν ὅπου εὐωδίασεν ὁ τόπος. Ἐγίνεν ἐν πολὺ χαρούμενον δεῖπνον. Ἐγὼ καί οἱ φίλοι μου μετεφέρομεν ἀπὸ τήν γειτονία καθέκλας ὥστε νά καθήσωμεν ἅπαντες εἰς τήν τράπεζα. Καί ἐνῶ ὠμιλοῦσαμεν μέ διαφόρους ἀκαταλήπτους φωνάς, ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τό φαγητόν ἤναψε συζήτησις ἐξαιρέτως ζωηρά. Τότε ὁ ἀρχηγός τοῦ Σώματος Ντέηβιντ ἀνακάλυψε εἰς τό ράφι τοῦ δώματος τόν πλαγιάυλον τοῦ πατρός μου καί λαβὼν αὐτόν ἀνά χεῖρας ἤρχισε φουσῶν νά μελωδεῖ ἐν ἀπάτῳ ἀγαλλιάσει ἄριος ἀπὸ τήν Αἴντα. Ἐν τ'αὐτῷ καί δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι στρατιῶται ἀνέσυραν ἐκ τῶν ἀτομικῶν σάκκων τὰς φουσαρμόνικας των καί ἠκολούθουν ἁρμονικῶς τόν Ντέηβιντ ὅπου ἔλεγε ποτέ νά μὴν τελειώσῃ αὐτὴ ἡ νύξ. Εἶχομεν λησμονήσει καί τήν ἄλωσιν τῆς πόλεως τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καί τόν πόλεμον. Ὄποτε, στιγμὴν τινά, ὁ πατήρ μου, ἐγκαταλείπων τήν παράδοξον πανηγυρικὴν ἐκτροπὴν, μέ παίρνει παραπλεύρως καί μοῦ λέει:

"Γιωργάκη, νά μὴν ξεχάσεις τίποτα ἀπ' τήν βραδιά, αὐτὰ τὰ παλικάρια αὔριο θά σκοτωθῶν ὅλα".

Δέν ἐπρόφρασα νά διαμαρτυρηθῶ, καί σεισμός μέγας ἐτράνταξε τό σπίτι ἀντιβοΐζων ἐκκωφαντικῶς εἰς τὰ φαράγγια. Τήν αὐτὴν στιγμὴν ὁ διάχυτος τρομώδης βρόντος μᾶς ὤθησεν ἐνοστικτωδῶς νά συγκεντρωθῶμεν πέριξ τῆς μικρᾶς μου ἀδελφῆς, ἥτις εἶχε λιποθυμήσει, εἰς γωνίαν τινά τοῦ δωματίου. Τό ὄρολόγιον ἔδειχεν ἐννέα ἀκριβῶς, ὥραν βραδινὴν. Ἦτο ἡ προαγγελθεῖσα στιγμὴ τῆς ἀνατινάξεως τῆς γεφύρας. Τότε ὁ Ντέηβιντ, μέ τόνον μελίχιον πλὴν ἀγνώστων λέξεων, διέταξε νά ἀπομακρυνθῶμεν τῆς πρότινος ἀεικινήτου παιδίσκης, διότι τῆς ἀφαιρέτο ὁ ζωτικὸς ἀήρ. Καί εὐθύς ἤνοιξε τό παράθυρον. Καί, κατόπιν, μέ μίαν κολώνιαν, τῆς ὁποίας ἡ ὠραία

ἀρρενωπή εὐωδία ἔρχεται ἀκόμη διά μυστηρίων παλμικῶν δονήσεων εἰς τὴν μνήμην τῆς ὀσφρήσεώς μου, ἔτριψε τὸ μέτωπον καὶ τὰ τρέμοντα λεπτά αὐτῆς χερσάκια.

Μετά τὴν ἀνατίναξιν τῆς γεφύρας, ἦλθεν ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος καὶ ἀνακοίνωσεν εἰς τὴν ὁμήγυριν ὅτι τὰ πάντα εἰς τὴν Μανιάρειον Σχολὴν εἶχον ἐτοιμασθεῖ διά τὸν ὀλιγόωρον ὕπνον τῶν νεαρῶν στρατιωτῶν. Οἱ ἀρμόδιοι εἶχον ἐκκενώσει ἀπὸ θρανία καὶ μαυροπίνακας τοὺς χώρους δύο αἰθουσῶν καὶ εἶχον ἀνάψει τὶς ξυλόσομπες, διότι ἐκράτει ἀκόμη ἀρκετὴ ψυχρούλα κατὰ τὴν νύκτα. Οἱ στρατιῶται ἐφαίνοντο κατευχαριστημένοι ἐκ τῆς περιποιήσεως καὶ τὰ πρόσωπά των ἀνεζήτουν τρόπον νά ἐκφράσουν τὴν εὐγνωμοσύνην των.

Ὁ ἀξιωματικός Ντέηβιντ, ἀσπασθεὶς τρυφερῶς τὴν μικρὰν μου ἀδελφήν, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ συνέλθει, ἀφού ἔστειλε τοὺς στρατιῶτας του μετά τοῦ ἐφοδιασμοῦ των εἰς τὸ Σχολεῖον, ἐκράτησεν ὀλίγον παραπίσω τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πρόεδρον διά νά ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτοὺς σπουδαῖον τι ἰδιαιτέρως. Εἷς τῶν Κυπρίων μετέφραξε: "Ὁ οἰκισμὸς πρέπει ἐπειγόντως νά ἐκκενωθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός, καθότι τὰ πυρά θά διεσταυρώνοντο τὴν ἐπομένην ἄνωθεν τῆς κοιλάδος καὶ τὸ δικό μας χωρίο θά ἦτο ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτεθειμένα". Ὁ πρόεδρος κατηφόρισε πάραυτα πρὸς τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν καὶ ἐντός ὀλίγου ἠκούσθη ἡ καμπάνα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ μετ' ὀλίγον καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Εἰς τὴν χώραν μας οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν κτυποῦν καλοῦντες τοὺς πιστοὺς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς ἀλλὰ καὶ διά ἐκτάκτους περιστάσεις, ὅπως πυρκαγιὰς, ἐπιστρατεύσεις καὶ ἄλλας συμφορὰς.

Καὶ ἐν τῷ χρόνῳ ἡ σελήνη ἐκυριάρχει τεραστία ἄνωθεν τῆς ῥάχως τῆς Μηλίνας καὶ ἐπλησίαζεν ἡ ὥρα τοῦ βαθέος ὄρθρου, καὶ ἐνῶ ὁ καθεὶς ἐξ ἡμῶν ἐγνώριζεν ὅτι οὐδέν μετ' αὐτοῦ λαμβάνει ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἅπαντες τώρα, φορτωμένοι μέ ἕνα μέγαλον μπόγον, ἀνηφόριζον κατὰ παρατάξεις διά μέσου τῶν στενωπῶν τοῦ οἰκισμοῦ, ὅσαιδήποτε ἠνοίγοντο πρὸς τὸ βουνόν. Ἐφερον ἀνά χεῖρας κερὰ ἢ γκαζόλαμπας διά νά φέγγωνται. Φοβηθέντες δέ ὅτι πιθανῶς τὸ χωρίο νά ἐπυρπολεῖτο αὐριον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης, προβλέποντες τὴν ὀδύνην τῶν ἐγκλωβισμένων ζῶων ἠνοῖξαν τὰς θύρας τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν σταύλων πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των. Ἐξ οὗ καὶ ἡ εἰκὼν τῶν πανικόβλητων ζωντανῶν, ἀτάκτως περιφερομένων, ὡς ἀδέσποτοι ἀποφυλακισθέντες, ἀνά τοὺς δρόμους, ἀλόγων καὶ ἡμιόνων καὶ ὄνων καὶ αἰγῶν καὶ ἀριθμητῶν προπάντων κυνῶν καὶ γαλῶν.

Τὴν αὐτὴν στιγμήν οἱ Ἀγγλοὶ στρατιῶται καὶ οἱ

Αυστραλοὶ, οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Νεοζηλανδοὶ ἀπολαύσαντες διά νεανικῆς ὀρμῆς, πρὸ τοῦ μεσονυκτίου καὶ ὀλίγον μετά, μικρὸν ἀρπακτικὸν ὕπνον, πειρῶμενοι οὕτω ἐκ παντός τρόπου ζῆν, «τσαλαβουτοῦσαν» ὡς παῖδες παίζοντες μετά μεγίστης βοῆς καὶ κραυγῶν καὶ στίχων μελωδικῶν ἐκ ξένων ἡμῶν ἀσμάτων εἰς τὴν πηγὴν τὴν ὀνομαζομένην τοῦ Χαλκιᾶ, πλησίον τῆς Μανιάρειου Σχολῆς. Εἶχον ἀναρτήσει εἰς τὰς γύρω ἀπὸ τὴν πηγὴ λιθοδομάς μικρὰ φορητὰ καθρεπτάκια καὶ ἐξυρίζοντο. Ὁ εἷς ἐκράτει τὸν στρατιωτικὸν φακὸν διά νά ξυρισθῇ ὁ ἄλλος. Καὶ μ' ὄλον ὅτι τὸ ὕδωρ "ἔτσουζε" μέ τὴν νυκτερινὴν ἑαρινὴν ψύχραν, ἔρριπτον ἀφθονον εἰς τοὺς γεγυμνωμένους κορμούς των καὶ ἐχοροπήδων καὶ ἐσκουπίζοντο τρίβοντες γερά τὰ σώματά των καὶ ὀλοέν ἀστειεύοντο μεταξύ των μέ τρανταχοῦς γέλωτας. Τὸ αἷμα ἐσφυροκόπει εἰς τὰς ἐρεθισμένας ἐκ τοῦ ψυχροῦ ὕδατος φλέβας των, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλλο, ὑποθέτω, παρομοίως, ἦτοι τὸ πρωτεϊκὸν αἷμα τῶν δακρυρροουσῶν μακρινῶν μητέρων εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ κόσμου. Οἰκογένειαι τινες ἐν τῷ μεταξύ διήρχοντο ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου τῆς νεανικῶς ὀχλαγωγούσης πηγῆς μέ τὰ κερὰ των ἀνημμένα, καὶ εἰς γλώσσας ἀκαταλήπτους ἔδιδον οἱ μὲν εἰς τοὺς δέ εὐχὰς διά τὴν ἄγνωστον αὐριανὴν ἡμέραν.

Ἐγὼ καὶ οἱ φίλοι μου κατ' οὐδένα τρόπον πειθόμεθα νά ἀποσπασθῶμεν μακρὰν τοῦ συναρπαστικοῦ θεάματος τῶν νεαρῶν στρατιωτῶν. Οὗτοι προέβαλλον εἰς τὴν ἐφηβικὴν μας φαντασίαν ἰδανικῶς ὠραῖοι μέ τὰ γυμνά των φρεσκοπλυμένα μέρη, ἥρωϊκοί, καὶ ὑψηλοὶ οἱ περισσότεροι. Ὁ Οὐαλλὸς ἀξιωματικός περιεργάζετο μειδιῶν τὸ τσακμάκι μου ὅπου ἤναπτε μέ ἴσκα. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς στιγμήν διήλθεν ὁ πατὴρ μου καὶ μᾶς περιεμάζευσέ με αὐστηρόν λόγον:

"Ἐ, σεῖς", εἶπεν, "ἀκολουθήστε γρήγορα τὶς μανάδες σας στό βουνό".

Ἡμεῖς ὁμως διησθάνθημεν ὅτι ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ πρόεδρος, καὶ δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι πιθανῶς, ἐσκόπευον νά παραμείνωσιν εἰς τὸν ἐρημωμένον οἰκισμόν. Ὡστόσοσον ὑπετάχθημεν εἰς τὰς ἐντολάς των, καὶ χαιρετῶντες μετά πολλοῦ κόπου, καθότι οὐδόλως συνεβιβαζόμεθα ψυχικῶς νά ἀποχωρισθῶμεν τοὺς φίλους μας, συνεμείξαμεν ἐν τέλει μετά τοῦ κυρίως ὄγκου τῆς μαζικῆς ἐξόδου τῶν συγχωριανῶν μας, ὅπου εἶχον ἤδη φθάσει τώρα ὀπισθεν τῶν πρώτων κορυφογραμμῶν, ἕως τοῦ ὄροπεδίου "Χάλκωμα", καὶ ἀνεζήτουν καταλύματα διά τὸ ὑπόλοιπον τῆς νυκτός. Ἡ ἐξαδέλφη μου Βασιλεία, τῆς ὁποίας ὁ σύζυγος ἀπέθανεν εἰς τὸ Ἀλβανικὸν Μέτωπον, ἔφερε κοιμώμενον εἰς τοὺς ὦμους τῆς τὸν μεγαλύτερον υἱόν της. Τὸν μικρότερον, ὅστις ἐθήλαξεν ἀκόμη,

τόν ἐκράτει εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἡ ἄλλη ἑξαδέλφη μου, ἡ Ἄλικη. Ὅμως κάπου ἐκεῖ, εἰς περιοχὴν ἀρκούντως μακρὰν τοῦ οἰκισμοῦ, συνέβη πανικός τις, διότι δύο ἄλογα, ἀφουγκραζόμενα τὴν ἀσυνήθη νυκτερινὴν ὀχλαγωγίαν, διαρρήξαντα τὰ κιγκλιδώματα τῶν καταλυμάτων των, ἀφηνίασαν. Οἱ καταφυγόντες δὲ ἐκεῖ ἄμαχοι ἐφοβήθησαν πολὺ καί, καθὼς ἡ σελήνη ἐγερνε πρὸς τὴν δύσιν τῆς φωτίζουσα οὕτως ἐλάχιστον φῶς, ὠδηγήθησαν ἀτάκτως ἄλλοι ἄντ' ἄλλων πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Τότε ἤκουσα τὴν ἑξαδέλφη μου Βασιλείαν νὰ κλαίῃ. Οἱ μαστοὶ τῆς εἶχον πετρώσει ἐκ τῆς ἀσφυκτικῆς κατακρατήσεως τοῦ μητρικοῦ νάματος, καὶ δεινῶς πάσχουσα, ἀνεζήτηε ἀπεγνωσμένως τὴν ἀδελφὴ τῆς, ἡ ὁποία ἐκράτει τὸ βρέφος. Ἐγὼ καὶ ὁ Βασίλης, ὁ υἱὸς τοῦ προέδρου, ἐσπεύσαμεν εὐθύς εἰς τὸ δάσος, ἵνα ἀνακαλύψωμεν τὴν Ἄλικην μὲ τὸ μωρό. Καὶ ἐχάσαμεν τὶς δικῆς μας μάνες.

Ἦγγιζε πλέον τὸ φέγγος τῆς ὑστεραίας ἡμέρας. Τὸ βουνὸν διὰ τῆς παρθενικῆς ὠραιότητος τοῦ λυκαυγοῦς, καὶ νεκρικῆς ἀνθρωπίνης ἡσυχίας, καθότι ὁ πᾶς εἰς εὐρῶν ὑποτυπώδη τινα φωλεάν ἐλαγοκοιμᾶτο, προεκάλει δέος. Οὕτω, ὅταν ἤρχισαν οἱ πρῶτοι σφοδροὶ κανονιοβολισμοί, κτυπώμενοι κλαγγηδόν εἰς τοὺς βράχους τῆς Κοιλάδος καὶ ἀφῆνοντες κωφὸν ἐπάλληλον ἀντίλαλον, ἀντήχησαν τρομακτικοί. Ἄπαντες ἐτινάχθημεν ὄρθιοι.

"Πάει τὸ χωριό!"

Τότε παίρνω τὸν Βασίλην παράμερα πρὸς τὴν κατευθύνσιν πυκνοῦ τινος δρυμῶνος καὶ τοῦ λέω:

"Δὲν κατεβαίνουμε στό χωριό; Μὲ τὶς μάνες μας χαθήκαμε πού χαθήκαμε, δὲν θ' ἀνησυχήσουν περισσότερο. Πᾶμε νὰ βροῦμε τοὺς πατεράδες μας, νὰ βροῦμε καὶ τοὺς στρατιώτες".

Ὁ Βασίλης συνεφώνησε. Καὶ παίρνομεν εὐθύς τὸν δρόμον τοῦ γυρισμοῦ. Ἡ ἀπόστασις θά εἶναι ἕως τέσσαρες ὥρας. Τὰ ἀηδόνια νὰ κελαιοῦν καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν καὶ ὁ κοῦκος νὰ ξεμοναχιάζῃ τὸ τραγούδι του, ὅπου νὰ λές δὲν ὑπῆρξεν ἄλλη καλύτερα πατρίς, ὅμως ἡ ἀνοιξις ἐφαίνετο λυπητερά καὶ ὁ περιβάλλον πανταχόθεν τρόμος μέγας. Τὰ πυρὰ δὲν ἐσιώπησαν οὐδέ στιγμὴν. Εἰς τὸ βάθος βαρέα ἀεροπλάνα. Καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ χωριοῦ, περίπου μεσημέρι. Καὶ εἶδομεν ὅτι δὲν εἶχε πυρποληθεῖ. Νέκρα καὶ σιωπὴ. Μόνος ἤχος τὸ ἐπιμονον κανονίδι. Αἱ θύραι τῶν οἰκιῶν ἀνοικταί, ἀλλὰ τὰ μεγάλα ζῶα φαίνεται ἐπέστρεψαν ἐκ νέου εἰς τὰς φάτνας των. Μόνον σκυλιά ἀνήσυχτα περιεφέροντο σιωπηλά ἐδῶ κι ἐκεῖ καὶ χίλιες γάτες εἰς τοὺς δρόμους. Μᾶς ἐφάνησαν ἅπασαι μαῦραι καὶ μὲ μακριὰς οὐράς. Ἐπιτέλους ἀνακαλύψαμεν τοὺς πατεράδες μας, πολὺ ἀργά κατὰ τὸ ἐσπέρας, εἰς τὴν

ἐκκλησίαν ἀλλὰ ἐδιστάσαμεν νὰ παραστῶμεν. Εἰς τὸν ναὸν εἶχον καλέσει καὶ τὸν ἱερέα, τὸν πάπα-Θανάση. Ἦτο ἄγριος τις ἱερωμένος, κακόφων καὶ ἄσχημος. Ὡστόσοσον, ἄνευ ἄλλης ἐξῶθεν παρακινήσεως, αὐτοβούλως ἀπεφάσισε νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ χωριόν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα, ὅτε προέβαλλε πάλιν ἡ σελήνη, οἱ τρεῖς προύχοντες τῆς κοινότητος, μετὰ τινων βοσκῶν ἐκ τῶν πέρειξ ποιμνιοστασιῶν ἀφίχθησαν εἰς τὴν θέσιν "Ἀνεμόμυλος", ἵνα θάψωσιν τοὺς νεκρούς. Εὐρέθησαν ἐνταῦθα πεσόντες εἴκοσι καὶ ἑπτὰ. Εἷς Ἀγγλος ἐσώθη πρὸς στιγμὴν παίρνων τὰ ὄρη. Παρέδωκεν ὅμως αὐτὸν μετὰ τινα μικρὸν χρόνον ἐναντι ἀργυρίων Ἀμπελακιώτης τις, ὅπου ἀπαξιῶ καὶ νὰ τὸν κανονομάσω, διότι μοῦ προξενεῖ αἰσχύνην, καὶ οἱ Γερμανοὶ ταπεινώσαντες πρὶν ἀθλιῶς αὐτόν, ἐξετέλεσαν ἐν ψυχρῷ. Ἐνθυμοῦμαι τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸν περιέφερον δέσμιον ἐν μέσῳ τοῦ χωριοῦ πρὸς παραδειγματισμὸν μὲ τὰς χεῖρας ὀπισθεν τῆς ράχεώς του. Διεδόθη ὅτι εἰς τοὺς θύλακας τῶν ἐνδυμάτων του εὐρέθη τεμάχιόν τι κρομμύου, μία σκλόπιττα καὶ εἷς ἐπιτελικὸς χάρτης. Τοὺς δύο ἄλλους, ἕνα Κύπριον καὶ ἕνα Νεοζηλανδόν, περιέθαλψεν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τῆς οἰκογενείας τῆς, πολλακίς κινδυνεύσασα, νεαρά κόρη ὀνόματι Ζωή, ἕως ὅτου ἔληξεν ὁ πόλεμος καὶ οἱ δύο ἐπιζήσαντες ἐπέστρεψαν εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν.

Τὸ θέαμα των νεκρῶν ἦτο οἰκτρόν. Οἱ σοροὶ των ἐν χρόνῳ βραχυτάτῳ εἶχον συληθεῖ, εἶχον ἀφαιρεθεῖ τὰ ὄπλα αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πυρομαχικά, τὰ τσιγάρα καὶ ὁ στρατιωτικὸς ρουχισμός. Ἐλληνες τὰ εἶχον συλήσει. Πότε ἐπρόφθασαν εἶναι νὰ ἀπορεῖ τις. Προεμάντευσαν ὀρισμένως τὸ ἐπερχόμενο βαθύ σκοτάδι. Ἐπὶ τοῦ βιαίως γυμνωθέντος στήθους ἐνός ἐκάστου αὐτῶν οἱ ἱερόσυλοι ἐναπέθεσαν πολυχρόμους ἀνεμώνας ἐκ τῆς γύρω ἀφθόνου ἀνθοφορίας. Ὁ Ντένβιντ μᾶς ἀτένιζε μετὰ θανασίμου γλυκύτητος. Ἦτο ὁ μόνος ὅστις ἐπὶ τοῦ στήθους του ἔφερε πορφυρὰς ἀνεμώνας. Φαίνεται διεχώρισαν αὐτόν ἐκ τῶν διακριτικῶν τῆς στολῆς του. Ὁ πατὴρ μου γονυπετήσας εὐλαβῶς ἐκλείσει τοὺς ὀφθαλμούς αὐτοῦ. Ὅταν ὑψωσε τὴν κεφαλὴν, μὲ εἶδε, εἶδε καὶ τὸν Βασίλην, ἀλλ' οὐδόλως ἐφάνη πρόθυμος νὰ μᾶς ἐπιπλήξῃ. Ἀντιθέτως, ὡσάν νὰ διευκολύνθη ἐκ τῆς παρουσίας μας, εἶπε:

"Ἄμετε στό Σχολεῖο νὰ ξεκρεμάσετε τὴ σημαία γιὰ τὸ παιδί".

Ὁ πρόεδρος ἐμορμούρισε πως:

"Τί δουλειά ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ σημαία..."

Ἄλλὰ καὶ ποιά σημαία ἀληθῶς θά εἶχεν ἐν προκειμένῳ δουλειά; Αἱ πατρίδες ἦσαν παντοδαπαὶ καὶ μακριναί. Καὶ ἡ ἡμετέρα χαμένη. Προσεκομίσσαμεν

τήν σημαίαν περιβάλλοντες δι' αὐτῆς τόν Ντέβιντ. Ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ παπὰ-Θανάσης ἔψαλλε νεκρωσίμους τινάς ψαλμούς καί οἱ βοσκοί μετά τῶν προυχόντων ἤνοιγον τούς τάφους, οὐχί ὁμαδικούς ἀλλά οὔτε καί μοναχικούς καθότι ὁ κόπος ἦτο πολὺς καί τὰ ζωντανὰ χέρια ὀλίγα, ἐνεθυμήθη ἐξαίφνης τό τσακμάκι εἰς τό θυλάκιόν μου καί, κύψας, ἐδώρισα αὐτό τήν ὑστάτην στιγμήν εἰς τόν Ντέβιντ. Ἐκ τούτου τοῦ ταπεινοῦ κτερίσματος ἄλλωστε ἐνδέχεται νά ἀναγνωρισθῶσι ταυτοποιηθέντα τά ὄσα. Ὁ μόνος ὅστις θά ἐπιστρέψῃ εἰς τήν Ἀγγλίαν, καί ὄντως θά εἶναι Ἀγγλος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τούς λοιπούς, οὐδεμία φοβάμαι ἐνδείξεις θά ὑπάρξῃ ποῖος εἶναι ποιός. Ὡστε, ὅπουδήποτε καί ἂν τελέσετε τήν μετακομιδήν τῶν λειψάνων αὐτῶν, ἀβέβαιος καί τυχαῖος θά εἶναι ὁ γυρισμός.

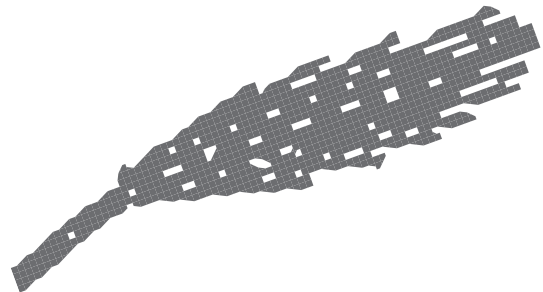
Ὁ πατήρ μου, κυριευθεῖς ὑπό τῆς ἐκείνων νεότητος καί ὑπερτάτης αὐτοθυσίας, ἐφαντάζετο δι' αὐτούς μνημεῖον διακεκριμένον, ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἔπεσαν ἀγωνισθέντες εἰς ξένην γῆν, ἕναν τύμβον. Ἐσχεδίαζε τοῦτον ἐν πνεύματι καί φαντασίᾳ οὕτως καί ἄλλως καί παραάλλως, ὅπωςδήποτε πάντως πεπελεκημένον ἐπί λευκοῦ μαρμάρου ἢ ἐπί λίθου γαλαζοχρόου τῆς οἰκείας ἡμῶν χθονός, τοῦ Κισσάβου. Ὅνειρα ὀλιγόπνοα ὁμως ὑπῆρξαν πάντα ταῦτα. Μετά δύο ἔτη ἐφονεύθη καί ὁ ἴδιος, καί ἄλλοι καί ἄλλοι καί ἄλλοι Ἕλληνες. Πόσα μνημεῖα σεβαστικά ὅπου οὐδέποτε ἀνηγέρθησαν! Ἐν τοσοῦτῳ, ἡμεῖς, παῖδες ἔτι ὄντες καί μανιώδεις παίχτες ποδοσφαίρου, καθημερινῶς ἐπορευόμεθα μέ κατεύθυνσιν "τούς τριάντα τοῦ Ντέβη", διότι οὕτω ὠνομάσαμεν

τόν τόπον τοῦ αἵματος. Καί, μετά τήν λῆξιν τοῦ πολέμου, νεαροί πλέον, ἐκεῖ πάλιν εἰς "τούς τριάντα τοῦ Ντέβη" ἐδίδομεν τά ἐρωτικά ραντεβού μας, βέβαιοι ὅτι ἀόριστόν τι ρωμαλέον ἐκ τῆς γενναιότητος καί σαγήνης αὐτῶν ἀντεπροσωπεύομεν. Ὁ τόπος εἶναι εὐμορφος. Ρεῖκια καί φτελιές καί ὀλόδροσοι ἀγριοχαρουπιαί "φουντώνουν" εἰς τὰς πλήρεις Θεῶν κλιτύς, ὅπου αἱ μέλισσαι περιτριγυρίζουσι μέ τό βοητό των.

Τώρα ἐσύ, ὁ ἀρχηγός τῆς Βρετανικῆς ἀποστολῆς, παίρνεις ἐκ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν γαίας πατρίδος τά ὄσα ταῦτα, ἀποσπᾷς κατά μίαν ἐννοίαν ἀναπόσπαστόν τι ἐκ τῆς νεότητος ἡμῶν, τῆς παγκοσμίου μνήμης καί τῆς ψυχῆς μας.

Ἔξιν' ἀγγέλλειν αὐτήν τήν ἱστορίαν.

Βάσα Σολωμοῦ Ξανθάκη

Τό καθαυτό

Μᾶς ἔμαθαν «τό πρᾶγμα καθαυτό»
 Μᾶς σφράγισε «τό πρᾶγμα καθαυτό»
 κι ἄς ἦτανε ξενόφερτο.
 Ὁ Κάντ φταίει -κι ἄς ἦτανε ἀθῶος.
 Τό μεθερμηνεύσαμε -ἄγουρα παιδιά ἡμασταν-
 τό κάναμε
 «ἀγάπη καθαυτή»
 «ἔρευνα καθαυτή»
 «ἀξία καθαυτή»
 ὅλα τέλος πάντων καθαυτά ποῦρα
 χωρίς προσμείξεις, χωρίς ιδιοτέλειες, χωρίς σκοπιμότητες.

Γραμματική

Η τεχνική ως νέα δύναμη διαμόρφωσης του κόσμου

Του ΔΗΜΗΤΡΗ Κ. ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗ
Κοινωνιολόγου, καθηγητή Β/μιας Εκπαίδευσης

*«Ας το μάθουμε: τίποτα δεν μας έχουν υπο-
σχεθεί από πριν, τίποτα δεν είναι εγγυημέ-
νο, ούτε από το θεό, ούτε από την ιστορία»*

Edgar Morin

Εισαγωγή

Ο Γάλλος φιλόσοφος G. Balandier αναφέρει κάπου, ότι «οι κοινωνίες μπορούν να οριστούν και ως μηχανές που επεξεργάζονται το χρόνο». Η αναφορά αυτή μας υπενθυμίζει ότι ο χρόνος πήρε διάφορες μορφές μέσα στην ιστορία, ανάλογα με την εξέλιξη της κοινωνίας. Τη σημερινή μορφή του την οφείλουμε στην εξέλιξη της τεχνικής, αφού αυτή είναι που μας διαμορφώνει μια νέα αίσθηση για τα πράγματα που μας περιτριφυρίζουν και συγχρόνως νοηματοδοτεί τη ζωή μας πολύ διαφορετικά σε σύγκριση με το παρελθόν.

Σήμερα η εξέλιξη αυτή επαληθεύεται με την οικονομία η οποία, χάρη στην τεχνική, πήρε μια παγκόσμια μορφή. Το γεγονός αυτό επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην εργασία, στην παραγωγή και στην κατανάλωση των προϊόντων, επομένως και στη σφαίρα των ενδιαφερόντων του πολίτη καθώς και στον ελεύθερο χρόνο που μπορεί να αφιερώνει για την ατομική του καλλιέργεια. Όλες αυτές οι αλλαγές συνιστούν από τη μια την πρόοδο της κοινωνίας, όμως από την άλλη δημιουργούν σημαντικά προβλήματα. Με άλλα λόγια, διαμορφώνουν την αντινομία της εποχής, αφού από τη μια ο άνθρωπος εξοικονόμησε πολύ ελεύθερο χρόνο χάρη στην εξέλιξη της τεχνικής τον οποίο μπορεί και ξοδεύει κατά βούληση κι από την άλλη, διαπιστώνουμε, πως υπάρχουν πολλοί λόγοι και παράγοντες που συμβάλλουν στο να χάνεται αυτή η δυνατότητα. Τούτη η εξέλιξη οφείλεται κυρίως στην τεχνική η οποία παρουσιάζεται και ως επιταχυντής του χρόνου, ασκώντας παράλληλα τεράστια επίδραση πάνω στην ιστορία και στην κοινωνία. Με την παρουσία της αλλάζουν, λοιπόν, όλα τα δεδομένα της κοινωνικής ζωής, ενώ ο άνθρωπος κινείται τώρα με μεγάλες ταχύτητες σε σύγκριση με το παρελθόν. Όμως η εξέλιξη αυτή καταλήγει να είναι ένα παράδοξο γεγονός με την έννοια ότι τον δυσκολεύει να κατανοήσει τη σημερινή πραγματικότητα. Ας δούμε, λοιπόν, ορισμένες πτυχές αυτής της υπόθεσης αναφέροντας πρώτα σε γενικές γραμμές το πώς και γιατί η τεχνική σήμερα είναι η πρώτη νέα δύναμη που επηρεάζει όλα τα πράγμα-

τα της εποχής μας και στη συνέχεια γιατί δυσκολευόμαστε να ερμηνεύσουμε την εποχή μας.

Η τεχνική ως νέα δύναμη που διαμορφώνει τον κόσμο

Αναμφίβολα η τεχνική είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες στη δημιουργία του πολιτισμού, γι' αυτό και ο άνθρωπος ασχολήθηκε από την αρχή μαζί της. Πρώτοι που αναφέρθηκαν στη σημασία της ήταν οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι¹ και οι τραγικοί ποιητές.² Όλοι τους διατύπωσαν σημαντικές απόψεις και πρόβαλαν αξιοσημείωτες ιδέες πάνω στο θέμα αυτό. Στη νεότερη εποχή μίλησαν αρκετοί φιλόσοφοι όπως, για παράδειγμα, ο Bacon και ο Hume, ενώ στη σύγχρονη εποχή, σημειώνω με σύντομο λόγο, το θέμα της τεχνικής απασχολεί τη θρησκεία, τους επιστήμονες, τους πολιτικούς, τους φιλόσοφους καθώς και τους απλούς πολίτες.

Η χρήση της τεχνικής από τον άνθρωπο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα καθώς τον θέτει συνεχώς υπό την επίδραση των λειτουργιών της. Επίσης, η παρουσία της είναι σημαντική για τον άνθρωπο, αφού του παρέχει υλικά αγαθά και του παρατείνει τη ζωή με τη συμβολή της ιατρικής επιστήμης και της βιοτεχνολογίας. Όμως από την άλλη την καθιστά ευάλωτη σε κάθε πρόκληση κινδύνου. Ακόμη, το ζήτημα της τεχνικής θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα της εποχής μας, όχι μόνο γιατί αυτή μας προσφέρει ωφέλειες και τεράστιες δυνατότητες δράσης, αλλά γιατί παράλληλα μας κληροδοτεί προβλήματα που ανακύπτουν από την εξέλιξή της. Αυτά, για παράδειγμα, αφορούν στην ελευθερία του ανθρώπου, στην αλλαγή του νοήματος της ζωής και στο ότι καθιστά τον πλανήτη Γη αντικείμενο εκμετάλλευσης. Με λίγα λόγια, η παντοδυναμία της τεχνικής κατέστησε τον κόσμο αντικείμενο υπολογισμού και εκμετάλλευσης.

Πέρα αυτών των αλλαγών που επήλθαν με την εξέλιξη της τεχνικής παρατηρούμε ότι έγινε επίσης ριζική αλλαγή, όσον αφορά στις λογικές κατηγορίες που μέχρι χθες έπαιζαν κάποιο ρόλο στη ζωή του ανθρώπου. Για παράδειγμα, κατηγορίες όπως το «ωραίο», το «καλό», το «αγαθό», η «ηθική», η «αρετή» κ. ά. έχασαν πια τον ενδιαφέρον του πολίτη, καθώς τώρα επικεντρώνεται περισσότερο στην έννοια «αποτελεσματικότητα των εργαλείων». Τούτο σημαίνει ότι δίνουμε έμφαση απο-

κλειστικά στη λειτουργία της μηχανής, καταλήγοντας να μιλάμε συνεχώς για «κέρδος», για «αποδοτικότητα», για «αποτελεσματικότητα» κ. τ. λ. .

Για να κατανοήσουμε τις αλλαγές αυτές που επιφέρει η τεχνική στην εποχή μας θα πρέπει να συγκρίνουμε από τη μια την αρχαιοελληνική αντίληψη γι' αυτήν και από την άλλη τη σύγχρονη. Στην αρχαιοελληνική σκέψη παρατηρούμε πρώτον, ότι η τεχνική ήταν απλώς το εργαλείο στο χέρι του ανθρώπου με το οποίο επιδίωκε βιολογικούς σκοπούς και παράλληλα ήταν όπλο άμυνας απέναντι στη φύση και στα θηρία. Δεύτερον, η τεχνική για τον αρχαίο Έλληνα, όπως την είδαν οι τραγικοί ποιητές, ήταν σε δεύτερη μοίρα από την «ανάγκη», δύναμη που ρυθμίζει τις λειτουργίες του σύμπαντος.³ Γενικά μπορούμε να πούμε ότι στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία η τεχνική παρουσιάζεται ως βοηθός του ανθρώπου, γεγονός που δείχνει ότι αυτός παραμένει ως υποκείμενο της ιστορίας, στοιχείο που σήμερα άλλαξε άρδην, αφού είναι πια το αντικείμενο.⁴ Αντίθετα ο σημερινός δυτικός άνθρωπος τη θέτει υπεράνω όλων, αφού με τη βοήθειά της προγραμματίζει και υλοποιεί στόχους όπως, για παράδειγμα, ταξίδια στο διάστημα. Άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο της όλης εξέλιξης της είναι αυτό που δηλώνει ότι ο δυτικός άνθρωπος τη χρησιμοποιεί χωρίς να λαμβάνει υπόψη του ότι υπάρχουν περιορισμοί από κάποια φυσική δύναμη (η «ανάγκη» των αρχαίων Ελλήνων) ή «μεταφυσική», (του χριστιανισμού), παρά μόνο αυτή που αφορά στο βαθμό εξέλιξής της. Αυτήν ακριβώς τη θεμελιώδη αλλαγή που αφορά στη χρήση της που γίνεται στην εποχή μας την κατανοούμε καλύτερα, αν προς τούτο λάβουμε υπόψη την άποψη του Γερμανού φιλόσοφου M. Hiedegger που υποστηρίζει πώς «η τεχνική δεν είναι απλά και μόνο μια ανθρώπινη δραστηριότητα, ούτε απλά ένα εργαλείο, αλλά είναι κάτι περισσότερο που θα πρέπει να μας απασχολήσει συστηματικά». Και τούτο διότι, μας επισημαίνει πάλι ο Γερμανός φιλόσοφος, «η οργανική σύλληψη της τεχνικής ως μια καθαρά ανθρωπολογική δραστηριότητα καταλήγει να είναι παροδική».⁵ Και ως εκ τούτου, συνεχίζει, «ο άνθρωπος, αντί να απελευθερώνεται- εννοεί με την τεχνική- με τον πιο ασφαλή τρόπο, απεναντίας καθίσταται αντικείμενο εξουσίας».⁶ Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτές τις εξελίξεις μπορούμε να πούμε συμπερασματικά, ότι ο κόσμος της τεχνικής, ενώ από τη μια είναι περιλάμπρος από την άλλη όμως καταλήγει να είναι ο κόσμος της εξουσίας στην οποία υπόκειται ο άνθρωπος, παρότι αυτός ως υποκείμενο είχε ονειρευτεί και σχεδιάσει την απόλυτη κυριαρχία του επί της Γης.

Συνεχίζοντας την έκθεση που αφορά στην τεράστια εξέλιξη της τεχνικής που επιδρά στη ζωή μας, θα έλεγα ακόμη με δυο λόγια ότι προβληματίζει πολλούς. Για

παράδειγμα, προβληματίζει αρχικά τις μονοθεϊστικές αποκαλυπτικές θρησκείες, επειδή πιστεύουν ότι με τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την όλη λειτουργία της δημιουργούνται ανισορροπίες στα ζητήματα της ηθικής, όπως αυτές την αντιλαμβάνονται (π. χ. ευθανασία). Γι' αυτό παρατηρούμε ότι οι συγκεκριμένες θρησκείες έρχονται σε πολλές περιπτώσεις σε αντίθεση με τις επιστήμες οι οποίες με τις συνεχείς έρευνές τους ανακαλύπτουν νέα δεδομένα για τον κόσμο. Είναι, λοιπόν, λογικό αυτές να διαβλέπουν κίνδυνο από την όλη αυτή εξέλιξη, αφού οι λειτουργίες της τις περισσότερες φορές δε συνάδουν με την αποκαλυπτική αλήθεια και ως εκ τούτου, κλονίζεται η άποψή τους για την άπαξ διαπαντός ερμηνεία της ιστορίας και της ανθρώπινης ζωής ως δημιουργημάτων του θεού. Επίσης, ανησυχεί μερικούς ως προς τους σκοπούς του ανθρώπου. Σήμερα, για παράδειγμα, παρατηρείται ότι η όλο και μεγαλύτερη ανάπτυξη της δημιουργεί μια ακόμη σημαντική αντινομία, αφού από τη μια δίνει την αίσθηση ότι αποτελεί το μέσο με το οποίο ο άνθρωπος μπορεί να επιτύχει όλους τους σκοπούς του⁷ από την άλλη όμως παρατηρείται, ότι η χρήση της από το σύγχρονο άνθρωπο δεν τείνει σε ένα «τέλος», δηλ. δεν αποσκοπεί στο να δημιουργήσει κάτι που γι' αυτόν αποτελεί σκοπό ζωής, όπως το πρέσβευε η αρχαιοελληνική σκέψη,⁸ ούτε στοχεύει στη λύτρωση του ανθρώπου από τις υπαρξιακές αγωνίες που τον διακατέχουν, ούτε του αποκαλύπτει την αλήθεια, όπως την αντιλαμβάνεται ο χριστιανισμός. Με βάση τις παρατηρήσεις αυτές συμπεραίνουμε, πως η τεχνική δεν έχει να κάνει με τα ποιοτικά στοιχεία του ανθρώπου, με άλλα λόγια δε δημιουργεί ηθικούς κανόνες.⁹

Οι ανησυχίες των ανθρώπων για το τι συμβολίζει σήμερα η τεχνική πληθαίνουν συνεχώς. Και τούτο, διότι παρατηρείται ότι από την όλη παράσταση λειτουργίας της προκαλούνται διαστροφές στη φύση του ανθρώπου, με άλλα λόγια, η λειτουργία της συμβάλλει στο να «διαστρέφεται» η κοινωνική πραγματικότητα.¹⁰ Η αρνητική αυτή εξέλιξη διαπιστώνεται από τις ενέργειες διάφορων ομάδων όπως, για παράδειγμα, είναι το κράτος, ο στρατός, η βιομηχανία, με άλλα λόγια, το οικονομικό -πολιτικό σύστημα. Οι επιμέρους ομάδες του συστήματος χρησιμοποιούν την τεχνική πρώτα απ' όλα για να παγιώσουν την εξουσία τους πάνω στους άλλους, αφήνοντας σε πολλές περιπτώσεις σε δεύτερη μοίρα τα μεγάλα πρόβλημα του κόσμου, όπως αυτό της φτώχειας που διέπει το μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη Γη. Ακόμη μας δείχνουν ότι αδυνατούν να προστατεύσουν τους πολίτες από τις διάφορες επιδημίες και τις φυσικές καταστροφές τύπου «Κατρίνα» στις Η.Π.Α. ή του φαινομένου «Τσουνάμι» στην Ασία. Κι αυτό συμβαίνει για το λόγο ότι η χρήση της

από τις συγκεκριμένες δυνάμεις- ομάδες, γίνεται κυρίως στη βάση του ανταγωνισμού, επιδιώκοντας διαμέσου αυτού να υπερισχύσουν στους αντιπάλους τους. Όμως αυτός ο τρόπος χρήσης μας αποκαλύπτει την ύπαρξη μιας επιπλέον αντινομίας. Από τη μια ο συγκεκριμένος τρόπος χρήσης της την οδηγεί σε πρωτόγνωρα επιτεύγματα, από την άλλη όμως δείχνει ότι καταλήγει να διαστρέφει τη μορφή όλου του κόσμου συνεπώς και της φύσης του ίδιου του ανθρώπου, αφού του μετατρέπει τους σκοπούς του σε μέσα και αντίστροφα.¹¹ Η κοινωνική διάσταση αυτού του φαινομένου, αφορά στο σχηματισμό μιας νέας ανθρωπολογίας που το κύριο χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η παρουσία του ανθρώπου *utens*, δηλ. του χειριστή μηχανημάτων, ενός νέου ανθρώπινου τύπου που απέχει κατά πολύ από τον «αγαθό πολίτη» που στόχευε η αρχαιοελληνική φιλοσοφία ή από «τη θέωση του ανθρώπου», όπως προσβέυει ο χριστιανισμός. Την όλη αυτή εξέλιξη την καταννούμε, αν λάβουμε υπόψη ότι η τεχνική ως δύναμη, όπως ειπώθηκε, δεν έχει ηθικούς ενδοιασμούς, δεν ασχολείται με ζητήματα ανθρωπισμού δηλ. με ζητήματα κοινωνικών αξιών που αποτελούν τις βάσεις του πολιτισμού. Αυτή παρέχει μόνο λειτουργίες που προκύπτουν από τη χρήση της. Αυτή ακριβώς η ιδιόμορφη εξέλιξη είναι που επιφέρει την αλλαγή στη φύση του ανθρώπου, αφού στην πραγματικότητα τον καθιστά, όπως ειπώθηκε, απλό χρήστη μιας συσκευής.

Ακόμη ανησυχίες για τη χρήση της τεχνικής αφορούν στο γεγονός, ότι οι συνεχείς λειτουργίες της δημιουργούν νέα αποτελέσματα. που ενδυναμώνουν όλο και περισσότερο την παρουσία της μέσα στην κοινωνία έτσι ώστε αυτή καταλήγει να είναι πια η πιο σημαντική δύναμη που επηρεάζει αποφασιστικά την όλη μορφή του κόσμου.¹² Αρκεί κανείς να παρατηρήσει την τεράστια πρόοδο που υπάρχει στη διαστημική τεχνική, στην τεχνολογία της πληροφορικής και στη γενετική τροποποίηση της φύσης για να διαπιστώσει πόσο αυτή συμβάλλει αποφασιστικά στην πορεία του κόσμου, πόσο αλλάζει τη μορφή του και συγχρόνως τις αντιλήψεις μας γι' αυτόν. Όμως όλα αυτά που αφορούν στην εξέλιξη της τεχνικής ακολουθούνται από συνέπειες που έχουν πάντα κοινωνική διάσταση. Μια από αυτές έχει να κάνει με το γεγονός ότι αυτή αρχίζει να εξουσιάζει όλες τις άλλες δυνάμεις. Τούτο με απλά λόγια δηλώνει, ότι όλες οι επιστήμες αναγκάζονται τώρα να προσαρμόζονται άμεσα και έμμεσα την πορεία τους και τους στόχους τους.

Φτάσαμε λοιπόν στο σημείο να έρχονται στην επιφάνεια ζητήματα βιοηθικής από την εξέλιξη της βιοτεχνολογίας, ζητήματα που δεν υπήρχαν στο παρελθόν. Ακόμη βλέπουμε ότι φέρνει στην επιφάνεια νέα δεδομένα που υποχρεώνουν όλες τις επιστήμες, ακόμη και τη θρησκεία, να αναπροσαρμόζονται συνεχώς. Με την

έννοια αυτή μπορούμε να πούμε, ότι όλες οι επιστήμες οφείλουν να πάρουν θέσεις για τα ζητήματα που προκύπτουν από την εξέλιξη της τεχνικής η «οποία τείνει να επωμισθεί όλα όσα είναι»,¹³ που σημαίνει ότι έχει πάρει πια πλανητική διάσταση. Όλη αυτή η δυναμική εξέλιξη της είναι φυσικό να επηρεάζει το σύνολο της παγκόσμιας κοινωνίας, ενώ συγχρόνως θέτει επιτακτικά το ζήτημα που αφορά στην ερμηνεία της σημερινής κοινωνικής πραγματικότητας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Ηρακλείτου Αποσπάσματα, B94, και B 23 , B 30 in Diels-Kranz, I presocratici. Testimonianze e frammenti, Ed.Laterza, Bari1983. Παρμενίδης, DK fr. B10, Αναξίμανδρος, DK fr. B 1. Εμπεδοκλής, DK fr. B 26. Πλάτωνος Νόμοι, Βιβλίο X, 903 c. Πλάτωνος, Ιππίας Μείζον 296 b . Πλάτωνος, Κράτυλος 414 b-c, και 400 b. Πλάτωνος, Χαρμίδης 171 a-b. Πλάτωνος, Πρωταγόρας 321 -322 a. Πλάτωνος, Τίμαιος, 90 a-b. Αριστοτέλους Μετά τα φυσικά, βιβλίο IX 8. 1050 a και βιβλίο I, 980 b, 26-28

2 Αισχύλου, Προμηθεύς Δεσμώτης στχ. 443-444, , 514, 515, 956-959, 981. Σοφοκλέους, Αντιγόνη, στχ. 365-366

3 Αισχύλου, Προμηθεύς δεσμώτης, στχ. 443-444, 514, 515, 956-959,

4 U. Galimberti, Psiche e tecne. L' uomo nell' eta della tecnica, Fertrinelli, Milano, 2007

5 M. Hiedegger, La questione della tecnica, in Saggi e discorsi, Mursia, Milano, 1976, α.σ.14

6 M. Hiedegger, Il soggetto e la tecnica, Bulzoni, Roma, 1997. αν. σ. 318

7 Σπ. Κυργιαζοπούλου, Η Καταγωγή του τεχνικού πνεύματος, Αθήνα 1965, αναφ. σελ.11 ακόμη Σπ. Κυργιαζοπούλου, Ενώπιον της τεχνικής, Αθήνα 1965 Εκ. Γρηγόρη. S. Moscovici, Τεχνική και φύση στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, εκ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (βλέπε ιδιαιτέρως το 3ο κεφ.) . A. Gehlen, Sviluppo tecnologico e intendita personale, Ediz. Dedalo. J. Rifkin, Ο Αιώνας της βιοτεχνολογίας, Εκ. Λιβάνη, Αθήνα 1998. L. Panconret-Armand, Τεχνική και πολιτισμός, εκ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1969.

8 Αριστοτέλους, Περί φύσεως, Βιβλίο II 192b 23-33 και U. Galimberti, το αυτό (βλ. κεφ.37 la tecnica moderna come disposizione del mondo).

9 Galimberti, Συνέντευξη στη εφημερίδα "æL' Eco di Bergamo" 21-9-2004

10 E. Severino, La Buona fede, ed. Rizzoli, Milano 1999. βλ. Κεφ. 1ο " sulla virtu"

10Το αυτό. Επίσης Π. Ντέιβιτς, «Η υπονόμηση της ελεύθερης βούλησης» στην Καθημερινή»7/11/2004, με τίτλο «Η πιο επικίνδυνη ιδέα για το μέλλον» επιμ. Μ. Τόλια

11 E. Severino, το αυτό .

12 U.Galimberti, Psiche e tecne. L' uomo nell' eta della tecnica, Fertrinelli, Milano, 2007

13 K. Αξελός, Προς την πλανητική σκέψη. Εκ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & σια. Αθήνα, 1985, α σ.19

Η σχέση του αναγνώστη με τον πλατωνικό διάλογο

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΙΩΣΗΦΙΔΟΥ

Φιλολόγου

Ο Πλάτων είχε το ταλέντο να κάνει τον αναγνώστη να έχει αναπόφευκτα την αίσθηση ότι δεν είναι μόνο θεατής, αλλά και μέρος της συζήτησης που παρακολουθεί. Υπάρχει τόση αμεσότητα και δροσιά στο λόγο του Πλάτωνα που οι χαρακτήρες μοιάζουν να είναι βγαλμένοι από την ίδια τη ζωή. Η συζήτηση, όμως, για τον ορθό τρόπο ανάγνωσης των έργων του Πλάτωνα βρίσκεται ακόμη και σήμερα σε εξέλιξη.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να σκιαγραφηθεί η σχέση του αναγνώστη με τον πλατωνικό διάλογο. Αρχικά, γίνεται συνοπτική αναφορά στο σωζόμενο συγγραφικό έργο του Πλάτωνα, το πλατωνικό *corpus*. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστεί το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθυνόταν ο Πλάτων. Ακολουθούν τα πιο συνηθισμένα μοτίβα αποσιώπησης της γνώσης τα οποία αποτρέπουν τον αναγνώστη από την πρόσληψη της φιλοσοφικής γνώσης των πλατωνικών διαλόγων. Στο τέλος της εργασίας παρατίθεται η γνώμη του Πλάτωνα για το γραπτό λόγο.

Λέξεις-κλειδιά: πλατωνικός διάλογος, αναγνώστης, αποσιώπηση φιλοσοφικής γνώσης.

1. Το πλατωνικό *corpus*

Ο Πλάτων αποτελεί τον πρώτο και έναν από τους λίγους φιλοσόφους το έργο του οποίου σώζεται ακέραιο και όχι αποσπασματικά. Έχουμε το δικαίωμα, επομένως, να κάνουμε λόγο για το πλατωνικό *corpus*, καθώς περιλαμβάνεται σε αυτό το μεγαλύτερο μέρος των γνήσιων έργων του Πλάτωνα (Montanari, 2008).

Πιθανολογείται ότι μία πρώτη έκδοση των πλατωνικών έργων πραγματοποιήθηκε εντός της Ακαδημίας κατά το πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ. Αρχικά, τα έργα του Πλάτωνα οργανώθηκαν σε τριλογίες από τον Αριστοφάνη το Βυζάντιο και αργότερα διαιρέθηκαν σε 9 τετραλογίες από το Θράσυλλο. Τα συνολικά 34 έργα του Πλάτωνα, εκ των οποίων τα 26 θεωρούνται γνήσια, είναι γραμμένα σε μορφή διαλόγων και διαιρούνται χρονολογικά και υφολογικά σε 3 ομάδες. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα ακριβή όρια των ομάδων αμφισβητούνται (Nesselrath, 2001) και δε θα πρέπει η ταξινόμηση αυτή να αντιμετωπίζεται ως άκαμπτο σχήμα (Montanari, 2008).

Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι πρώιμοι διάλογοι ή αλλιώς «σωκρατικοί» διάλογοι οι οποίοι γράφτηκαν ύστερα από το θάνατο του Σωκράτη και πριν από την ίδρυση της Ακαδημίας. Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι η προσωπικότητα του Σωκράτη, η ειρωνεία και η διαλεκτική μέθοδος μέσω της οποίας αναιρούνται οι βάσεις της παραδοσιακής και σοφιστικής σκέψης. Λόγω του ότι τα ζητήματα παραμένουν ανοιχτά με προ-

βληματικό τρόπο, για το λόγο αυτό αποκαλούνται «απορητικοί» διάλογοι (Montanari, 2008), οδηγούν δηλαδή σε αδιέξοδο και αποτυγχάνεται να δοθεί απάντηση στο ερώτημα που τέθηκε (Easterlig & Knox, 2006). Οι διάλογοι αυτοί είναι: *Απολογία Σωκράτους*, *Κρίτων*, *Λύσις*, *Χαρμίδης*, *Λάχης*, *Ευθύφρων*, *Ίων*, *Αλκιβιάδης*, *Ιππίας μείζων*, *Ιππίας Ελάσσων*, *Γοργίας*, *Πρωταγόρας*.

Στη δεύτερη ομάδα περιλαμβάνονται οι διάλογοι της ωριμότητας ή αλλιώς οι διάλογοι της μέσης περιόδου όταν ο Πλάτων ήταν σε ηλικία μεταξύ 40 και 60 χρόνων. Το χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι ότι έχουν εποικοδομητικό χαρακτήρα και εκθέτουν τις θεμελιώδεις αρχές και τις βασικές όψεις του πλατωνικού στοχασμού. Τώρα πια ο αφηγηματικός διάλογος παίρνει τη θέση του άμεσου και μιμητικού διαλόγου που υπήρχε στους «σωκρατικούς» διαλόγους (Montanari, 2008). Στη δεύτερη ομάδα περιλαμβάνονται οι εξής διάλογοι: *Μένων*, *Κρατύλος*, *Φαίδων*, *Συμπόσιον*, *Πολιτεία*, *Φαίδρος*. Αξίζει να σημειωθεί ότι η *Πολιτεία* αποτελεί το αριστούργημα του φιλοσοφικού και πολιτικού στοχασμού του Πλάτωνα.

Οι διάλογοι της όψιμης περιόδου ή αλλιώς οι μεταγενέστεροι διάλογοι αποτελούν την τρίτη ομάδα των πλατωνικών διαλόγων. Στη συγκεκριμένη ομάδα ανήκουν οι διάλογοι οι οποίοι περιέχουν τη *θεωρία των Ιδεών* και αναλύουν σε βάθος τα ζητήματα που συνδέονται με αυτήν. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι η συστηματική χρήση της διαλεκτικής, η οποία ήταν για τον Πλάτωνα η μέθοδος της διασφάλισης και θεμελίωσης της γνώσης (Αυγελής, 2005) και για το λόγο αυτό αποκαλούνται και «διαλεκτικοί». Επιπροσθέτως, ο πρωταγωνιστικός ρόλος του Σωκράτη ολοένα και συρρικνώνεται και μάλιστα στους *Νόμους* απουσιάζει εντελώς (Montanari, 2008). Πιο συγκεκριμένα οι διάλογοι αυτοί είναι: *Θεαίτητος*, *Παρμενίδης*, *Σοφιστής*, *Τίμαιος*, *Κριτίας*, *Πολιτικός*, *Φίληβος*, *Νόμοι*.

2. Σε ποιο αναγνωστικό κοινό απευθυνόταν ο Πλάτων

Σε κανένα σημείο των διαλόγων του Πλάτωνα δεν υπάρχει δεσμευτική δήλωση του ίδιου σχετικά με το κοινό στο οποίο απευθυνόταν. Επομένως, μόνο μέσα από το περιεχόμενο και τον τόνο των διαλόγων μπορούμε να εξάγουμε κάποια αναδρομικά συμπεράσματα.

Διαπιστώνεται ότι υπήρχαν τρεις διαφορετικές κατηγορίες αποδεκτών, τα όρια των οποίων είναι πολύ λεπτά μεταξύ τους, καθώς κάποιος αναγνώστης θα μπορούσε εύκολα να μεταπηδήσει από τη μία κατηγορία στην άλλη. Αφενός, υπήρχαν οι αμήνητοι αναγνώστες στη φιλοσοφία. Σε αυτή την κατηγορία αποδεκτών απευθυνόταν ο σύντομος διάλογος Κρίτων. Αφε-

τέρου, υπήρχαν οι επιστημονικά ενημερωμένοι, οι οποίοι μπορούσαν να αντιληφθούν τα εξειδικευμένα συμπεράσματα, καθώς διέθεταν μία ειδική προπαιδεία. Σε αυτούς τους διαλόγους συγκαταλέγονται ο *Τίμαιος* και ο *Παρμενίδης*. Τέλος, πολλοί από τους ύστερους διαλόγους, όπως ο *Πολιτικός*, μοιάζουν σαν να γράφτηκαν ως οδηγητικές ασκήσεις και ως βάση για τις φιλοσοφικές συζητήσεις των μαθητών του Πλάτωνα στην Ακαδημία (Szlezk, 2004).

Στα έργα του Ισοκράτη υπάρχει μία μαρτυρία ότι οι πλατωνικοί διάλογοι διαβάζονταν και έξω από την Ακαδημία (Szlezk, 2004). Αυτό αποδεικνύει ότι ο Πλάτων δεν προόριζε τα βιβλία του μόνο για τους νεότερους ομοϊδεάτες του, αλλά και για ένα ευρύ κοινό για το οποίο η ενασχόληση με τη φιλοσοφία αποτελούσε ακόμη μέλλον. Επίσης, στον πλατωνικό διάλογο *Φαίδρο* αναφέρεται ότι ο φιλόσοφος γράφει για να ετοιμάσει για τα γεράματά του ένα μέσο για τη μνήμη. Επομένως, τα πλατωνικά έργα λειτουργούν ως βοηθήματα της μνήμης για το γνώστη όταν θα φτάσει στην ηλικία της λήθης. Επιπλέον, τα βοηθήματα της μνήμης θα μπορούσαν να βοηθούν αν συνδεθούν με τη θεωρία της αναμνήσεως (Griswold & Charles, 1986).

3. Μοτίβα αποσιώπησης της φιλοσοφικής γνώσης

Ο φιλοσοφικός διάλογος υπήρξε επινοήση του Πλάτωνα, καθιερώνοντάς τον ως λογοτεχνική μορφή και αποτελώντας παράδειγμα προς μίμηση για τους διαδόχους του (Easterlig & Knox, 2006). Η ανάγνωση των έργων του Πλάτωνα αποτελεί μία διανοητική απόλαυση. Ο αναγνώστης δεν είναι μόνο απλός θεατής, αλλά γίνεται και μέρος της ζωντανής συζήτησης που ξετυλίγεται μπροστά του, καθώς οι χαρακτήρες μοιάζουν να είναι βγαλμένοι από την ίδια τη ζωή. Επομένως, ο αναγνώστης δεν μπορεί και δεν πρέπει να αποστασιοποιείται όταν διαβάζει. Αντιθέτως, πρέπει να αντιδρά με όλο του το Είναι και όχι μόνο με την αναλυτική του σκέψη όταν διαβάζει τα έργα του Πλάτωνα (Szlezk, 2004).

As μη ξεχνάμε, όμως, ότι ο Πλάτων δεν έγραψε για τον αναγνώστη του 21ου αιώνα, αφού έζησε 2500 χρόνια πριν. Είναι λογικό ο σημερινός αναγνώστης να αντιμετωπίζει δυσκολίες στην κατανόηση των νοημάτων των πλατωνικών διαλόγων, καθώς ενυπάρχει το παραμορφωτικό στοιχείο της υποκειμενικότητας στην πρόσληψη της φιλοσοφίας. Ακόμη, δεν είναι μόνο το άτομο που συμμετέχει στην ανάγνωση, αλλά και ολόκληρες εποχές. Έτσι, ολόκληρες γενιές μπορεί να μην έχουν προσέξει κάποια νοήματα ή να τα έχουν παρανοήσει λόγω του ότι δεν ταιριάζουν στην σκέψη της εποχής (Szlezk, 2004).

Κατά τον Πλάτωνα η πραγματική φιλοσοφία μπορεί να ασκηθεί μόνο μεταξύ φίλων. Λέγοντας φίλια δεν εννοούμε απλώς μία υποκειμενική συμπάθεια προς κάποιον, αλλά την ύπαρξη ενός κοινού προσανατολισμού προς την Ιδέα του Αγαθού. Χρειάζεται, επομένως, να υπάρχει εύνοια καλή διάθεση απέναντι στο συνομιλητή, διότι η έλλειψή της ισοδυναμεί με μη πραγματική

επικοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της έλλειψης εύνοιας αποτελεί ο Καλλικλής στο *Γοργία* (Szlezk, 1985). Άλλωστε, η φιλοσοφία για τον Πλάτωνα απαιτεί ολόκληρο τον άνθρωπο και μόνο όποιος είναι πρόθυμος να μπει σε μία διαδικασία εσωτερικής μεταμόρφωσης μπορεί να πληροφορηθεί την πλήρη λύση.

Σήμερα, η θέση του συνομιλητή έχει αντικατασταθεί από τη γραπτή έκθεση και αυτό δυσκολεύει την πραγματική κατανόηση, μιας και ενδέχεται να προκύψουν πολλές περιπτώσεις λανθασμένης στάσης, οι οποίες δεν είναι δυνατό να προβλεφθούν και να διορθωθούν από το ίδιο το γραπτό κείμενο.

Η συνειδητή αποσιώπηση της φιλοσοφικής γνώσης αποτελεί ένα πολύ συχνό μοτίβο στους πλατωνικούς διαλόγους. Μάλιστα, ο *Ευθύδημος* έχει στηριχθεί εξ ολοκλήρου σε αυτό το μοτίβο. Διαβάζοντας τους πλατωνικούς διαλόγους ο αναγνώστης νομίζει ότι οι συνομιλητές του Σωκράτη δε θέλουν να αποκαλύψουν τη γνώση τους είτε για να την κρατήσουν για τον εαυτό τους όπως στον *Κρατύλο*, είτε για να ελέγξουν με αυτήν τους άλλους όπως στον *Πρωταγόρα*, είτε για να εξαπατήσουν τους άλλους όπως στο *Χαρμίδη* (Szlezk, 2004).

Δεν είναι μόνο οι συνομιλητές που αποσιωπούν γνώσεις, αλλά και ο ίδιος ο Σωκράτης. Μέσα από τους διαλόγους φαίνεται ότι ο Σωκράτης αν και διαθέτει μία βαθύτερη, τεκμηριωμένη γνώση (π.χ. πλατωνική διδασκαλία της αναμνήσεως, θεωρία των Ιδεών), εντούτοις δε θεωρούσε απαραίτητο να την εκθέσει σε συνομιλητές που δεν είχαν την επαρκή προπαιδεία και για αυτό το λόγο έκανε μόνο κάποιες έμμεσες αναφορές.

Ο Πλάτων θεωρούσε αυτό το χαρακτηριστικό ως θετική ιδιότητα του πραγματικού φιλοσόφου, διότι ο φιλόσοφος χαρακτηρίζεται από εσωτερικότητα και δε θεωρεί αναγκαίο να εκθέσει τη γνώση του παντού σαν να είναι έμπορος. Άλλωστε, το σπάνιο είναι αυτό που έχει αξία. Στο αντίθετο άκρο βρίσκεται ο σοφιστής που από τη φύση του είναι αντι-εσωτερικός και προσφέρει απλόχερα τις γνώσεις του χωρίς να ενδιαφέρεται για τις ανάγκες και το επίπεδο της μόρφωσης των ακροατών του (Szlezk, 2004).

Ένα ακόμη κεντρικό δομικό χαρακτηριστικό των πλατωνικών διαλόγων είναι τα εσκεμμένα κενά (Krämer, 1967). Στους διαλόγους *Πολιτεία*, *Νόμοι*, *Τίμαιος* υπάρχουν φράσεις τις οποίες ο Σωκράτης θα μπορούσε να επεξηγήσει περαιτέρω, καθώς αποτελούν το σημαντικότερο κομμάτι αυτού που πραγματεύεται ο διάλογος. Ωστόσο, αρκείται να κάνει μόνο μία μικρή νύξη για αυτά τα τόσο σοβαρά φιλοσοφικά θέματα (Szlezk, 2004). Για παράδειγμα στην *Πολιτεία* ο Σωκράτης αναπτύσσει ως ένα βαθμό την εικόνα μίας ιδανικής πολιτείας, χωρίς όμως να εκθέσει με μεγαλύτερη ακρίβεια τις απόψεις του όσον αφορά στην Ιδέα του Αγαθού. Βέβαια, ως αιτιολογία αυτής του της απόφασης αναφέρει ότι ο συνομιλητής του, ο Γλαύκων, δεν είναι ακόμα έτοιμος από νοητική άποψη να δεχθεί τις συγκεκριμένες θεωρήσεις.

Γεννάται, λοιπόν, το ερώτημα για ποιο λόγο ο Πλάτων επιλέγει να χρησιμοποιήσει τα εσκεμμένα κενά και

να μην εκθέσει «εδώ και τώρα» τις απόψεις του. Μία εξήγηση που θα μπορούσε να δοθεί είναι ότι οι συγκεκριμένοι διάλογοι γράφτηκαν για τους μαθητές του Πλάτωνα στην Ακαδημία. Επομένως, η συγκεκριμένη κατηγορία αναγνωστών διέθετε το απαραίτητο φιλοσοφικό υπόβαθρο ώστε να λύσει τα αινίγματα του κειμένου και να συμπληρώσει τις ελλείψεις τεκμηριώσεις.

4. Η γνώμη του Πλάτωνα για το γραπτό λόγο

Ο Πλάτων γνώριζε ότι κάθε γραπτό από τη στιγμή που δημοσιεύεται μπορεί να πέσει στα χέρια οποιουδήποτε αναγνώστη και ότι κάθε αναγνώστης ανάλογα με το υπόβαθρο του στη φιλοσοφία έχει την τάση να παίρνει διαφορετικά πράγματα από το ίδιο κείμενο. Από τη στιγμή που ο Πλάτων έγραφε τους διαλόγους του συνειδητά για όλους, ενώ το ίδιο το κείμενο δεν ήταν σε θέση να προστατεύσει τον εαυτό του, τότε χρειαζόταν μία «βοήθεια».

Ο Wittgenstein (1977), πρότεινε τη χρήση μίας «κλειδαριάς». Ο συγγραφέας πρέπει να εφοδιάζει το κείμενό του με μία κλειδαριά την οποία και θα μπορούν να διακρίνουν μόνο εκείνοι οι αναγνώστες οι οποίοι έχουν καλή διάθεση απέναντι στη φιλοσοφία αλλά έχουν το δικό τους «κλειδί» - τις γνώσεις τους- ώστε να ξεκλειδώσουν την κλειδαριά. Η «αυτόματη» διάκριση των αναγνωστών σε εκείνους που καταλαβαίνουν το βιβλίο και σε εκείνους που δεν το καταλαβαίνουν προτάθηκε από τον Schleiermacher (1817) και είναι γνωστή ως «σύγχρονη θεωρία του πλατωνικού διαλόγου». Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι ο γραπτός πλατωνικός διάλογος αποτελεί ισοδύναμη μορφή έκθεσης με την προφορική συνομιλία. Επομένως, ο Πλάτων είχε την πρόθεση να εκθέσει ολόκληρη τη φιλοσοφία του σε εκείνους που είχαν το «κλειδί» για να ξεκλειδώσουν τη νοητή «κλειδαριά». Επιπροσθέτως, ο Schleiermacher θεωρούσε ότι ο πλατωνικός διάλογος έχει την ικανότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι στις επιθέσεις και άρα είναι ένα «ενεργητικό» κείμενο.

Η θεωρία, όμως, του Schleiermacher είναι λανθασμένη αφού αγνοεί τα εσκεμμένα κενά. Αντίθετα, ο Tennemann (1795), υποστήριζε ότι ο Πλάτων δεν είχε καμία απολύτως πρόθεση να εκθέσει ολόκληρη τη φιλοσοφία του σε γραπτή μορφή. Η ίδια άποψη με τον Tennemann υποστηρίζεται από τη «Σχολή της Τυβίγγης», η οποία προβάλλει τον ισχυρισμό ότι ο Πλάτων μετέδωσε την υψηλότερη μορφή της γνώσης μόνο προφορικά εντός της σχολής και δεν ενδιαφέρθηκε για τη γραπτή διάδοσή της. Επομένως, οι πλατωνικοί διάλογοι κατατάσσονται σε υποδεέστερο επίπεδο επικοινωνίας και φιλοσοφικής εκπαίδευσης (Montanari, 2008).

Ωστόσο, η σύγχρονη θεωρία για το διάλογο επιδιώκει την εξίσωση του γραπτού λόγου με τον προφορικό παρά την επικριτική στάση του Πλάτωνα απέναντι στο γραπτό λόγο προτάσσοντας ως επιχείρημα τη διαλογική μορφή των πλατωνικών διαλόγων. Συγκεκριμένα, η διαλογική μορφή προσφέρει την ικανότητα να ανακαλεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αληθινής φιλοσο-

φίας αλλά και την αναπαράσταση της προφορικής επικοινωνίας (Montanari, 2008).

Συγκεκριμένα, στο *Φαίδρο* ο Πλάτων είχε την κατάλληλη ευκαιρία να υπερασπιστεί το γραπτό λόγο, αλλά δεν προέβη στην υπεράσπισή του. Αντιθέτως, ο Πλάτων στον διάλογο αυτό άσκησε πολεμική κατά της γραφής απαριθμώντας τις ελλείψεις της, οι οποίες την μετατρέπουν απλώς σε ένα μέσο για τη μνήμη και σε καμία περίπτωση δεν της επιτρέπουν να οδηγήσει στη γνώση.

Κατά τον Πλάτωνα η ζωντανή συζήτηση είναι ανώτερη της γραπτής πραγμάτευσης, διότι ο γραπτός λόγος είναι προκαθορισμένος και λέει πάντα το ίδιο. Όσες φορές κι αν κάποιος θέσει μία ερώτηση, αυτός θα δίνει πάντα την ίδια απάντηση. Επίσης, ο γραπτός λόγος δεν μπορεί να επιλέξει ποιος θα είναι ο αναγνώστης του και δεν μπορεί να μείνει σιωπηλός σε αναγνώστες που δεν έχουν το απαραίτητο φιλοσοφικό υπόβαθρο. Έτσι, κάθε ένας που το επιθυμεί μπορεί να τον διαβάσει ασχέτως αν καταλαβαίνει ή όχι αυτά που έγραφε ο Πλάτων, παραμένοντας εκτεθειμένος στην παρερμηνεία. Τέλος, το βιβλίο δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι στις ενστάσεις που δέχεται όταν κάποιος το επικρίνει άδικα (Szlezk, 2004, Montanari, 2008). Το γραπτό έχει ανάγκη να το υπερασπιστεί κάποιος, δηλαδή ο συγγραφέας, αλλά αυτό δεν μπορεί να συμβεί. Άλλωστε, για τον Πλάτωνα η ερμηνεία ενός γραπτού κειμένου είναι στην ουσία παρερμηνεία, αφού κανείς δεν μπορεί να ξέρει τι πραγματικά είχε στο νου του ο συγγραφέας.

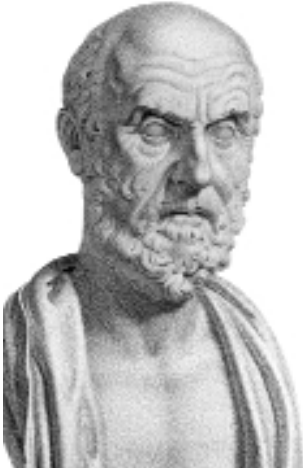
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Αγγελής, Ν.** (2005). *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη.
- Easterling, P. E. & Knox, B. M. W.** (2006). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Griswold, Jr. & Charles, L.** (1986). *Self-Knowledge in Plato's Phaedrus*. London: New Haven.
- Krämer, H. J.** (1967). *Arete bei Platon und Aristoteles. Zum Wesen und zur Geschichte der platonischen Ontologie*. Άμστερνταμ.
- Montanari, F.** (2008). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Από τον 8ο αι. π.Χ. έως τον 6ο αι. μ.Χ. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Nesselrath, H.-G.** (επιμ.) (2001). *Εισαγωγή στην Αρχαίονωσία*. Τόμος Α'. Αρχαία Ελλάδα. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Schleiermacher, F.** (1817). *Platons Werke*. Βερολίνο.
- Szlezk, T. A.** (2004). *Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Θύραθεν.
- Szlezk, T. A.** (1985). *Platon und die Schriftlichkeit der Philosophie*. Interpretation zu den frühen und mittleren Dialogen. Berlin-New York.
- Tennemann, W. G.** (1795). *System der Platonischen Philosophie*. Λψία.
- Wittgenstein, L.** (1977). *Vermischte Bemerkungen*. Eine Auswahl aus dem Nachlaß, herausgegeben von Georg Henrik v. Wright, unter Mitarbeit von Heikki Nyman (Bibliothek Suhrkamp 535). Φρανκφούρτη.

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΜΑΣ ΚΛΑΣΙΚΟΥΣ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ

(460 - 377 π.Χ.)

Η φύση του ανθρώπου

«... Ὅστις μὲν εἴωθεν ἀκούειν λεγόντων
ἀμφὶ τῆς φύσιος τῆς ἀνθρωπίνης
προσώτερω ἢ ὁκόσον αὐτέης
ἐς ἰατρικὴν ἐφήκει,
τουτέω μὲν οὐκ ἐπιτήδειος
ὄδε ὁ λόγος ἀκούειν.

Οὔτε γάρ τό πάμπαν ἡέρα
λέγω τόν ἄνθρωπον εἶναι,
οὔτε πῦρ,
οὔτε ὕδωρ,
οὔτε γῆν,
οὔτ' ἄλλο οὐδέν ὅ,τι μὴ φανερόν ἐστιν
ἐνεόν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ·
ἀλλὰ τοῖσι βουλευμένοισι
ταῦτα λέγειν παρήμι.

Δοκέουσι μέντοι
μὴ οὐκ ὀρθῶς γινώσκειν
οἱ τά τοιαῦτα λέγοντες...»

Το Ασκληπιεῖον του Ιπποκράτη στην Κω

(«Περὶ φύσιος ἀνθρώπου», Κεφ. 1)

In Memoriam

Στα μέσα του καλοκαιριού, έφυγαν από κοντά μας δύο πολύτιμοι Συνεργάτες της ΕΚΔΕΦ και αγαπητότατοι Φίλοι και Συνάδελφοι: ο **Βασίλης Ασημομύτης** και ο **Αντώνης Καλαμπάκας**. Στη μνήμη των δύο εκλεκτών Συνεργατών μας, που διετέλεσαν, για μεγάλα χρονικά διαστήματα και μέλη του Δ.Σ. της Ένωσής μας, αφιερώνουμε τις γραμμές που ακολουθούν.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΣΗΜΟΜΥΤΗΣ

Στις 25 Ιουνίου, φίλοι, συνάδελφοι και συμπορευτές στο εκπαιδευτικό έργο, αποχαιρέτησαμε τον Βασίλη Ασημομύτη, που έφυγε από τη ζωή, ύστερα από πολύχρονη ασθένεια. Ο Βασίλης δεν ήταν μόνο ο εμπνευσμένος δάσκαλος, που το πέρασμά του από την Β/θμια Εκπαίδευση άφησε έκδηλα τα ίχνη της εκπαιδευτικής του προσφοράς. Ήταν και ο εμπνευσμένος ερευνητής, ιστορικός, θεολόγος, φιλόλογος που τα άρθρα του και οι συγγραφές του αποτελούν μαρτυρία της οξύνοιας και της επιστημονικής του κατάρτισης. Ιδιαίτερως η παρουσία του στην πάλαι ποτέ Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολή ανέδειξε την πολυσχιδή ικανότητά του σε πολλούς τομείς της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Οι θεατρικές παραστάσεις που σκηνοθετούσε και διοργάνωνε επί σειράν ετών, ανεδείκνυαν και το τάλαντόν του στον θεατρικό τομέα, που το καλλιέργησε συστηματικά ως κάτοχος επίσημης θεατρικής σπουδής στο Εθνικό θέατρο. Κυρίως οι παραστάσεις αρχαίων τραγωδιών παραμένουν στη μνήμη μαθητών και συναδέλφων του ζωηρές και ανεξίτηλες.

Η παρουσία του στη Βαρβάκειο επιστεγάστηκε με τη συγγραφή – Λεύκωμα της ζωής και της δράσης του Ιωάννη Βαρβάκη, που εξέδωσε ο "Κάκτος". Για τη συγγραφή αυτή διερεύνησε άγνωστες πηγές στην Ελλάδα και στη Ρωσία επισκεπτόμενος βιβλιοθήκες και αρχεία. Η επίσημη παρουσίαση αυτού του έργου του έγινε στην Αίθουσα της Παλαιάς Βουλής από αξιόλο-

γους εκπροσώπους της επιστήμης και της ελληνικής διανόησης.

* * *

Προσωπικά συνδεόμουν με τον Βασίλη από τα νεανικά μας χρόνια, στις αρχές της δεκαετίας του '50, τότε, που σ' ένα κλίμα ενθουσιασμού πιστεύαμε στο όραμα μιας καινούργιας Ελλάδας, ένδοξης και δυνατής, μιας Ελλάδας φωτεινής, πρωτοπόρας στις πνευματικές αναζητήσεις. Τα χρόνια πέρασαν, κι αλλοίμονο, φτάσαμε στα σημερινά μεσάνυχτα για να ψιθυρίζουμε στα στερνά, μαζί με τον ποιητή Λαπαθιώτη, πως "γυρίσαμε με καταματωμένα τα φτερά".

Ευτυχώς, για σένα, Βασίλη, αυτό δεν το ένοιωσες. Βυθισμένος στο κώμα σου, ένοιωθες μόνη παρηγοριά το άγγιγμα της ψυχής της γυναίκας σου, αυτής της ηρωίδας που στάθηκε δίπλα σου σύντροφος αγαπημένη, μάνα σου, αδελφή... Έφυγες αποξενωμένος απ' αυτόν τον κόσμο των παραισθήσεων. Στη μνήμη μας παραμένεις συνεργάτης, ο φίλος και συμπορευτής, ο ευπατρίδης του καιρού μας. Το πνεύμα σου ας αναπαύεται στα χέρια του Θεού που λάτρεψες, που δίδαξες "εν ειρήνη".

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ

Ο Αντώνης, ο συνεργάτης, ο επιστήμων, ο άνθρωπος, ο φίλος, ο ταπεινός μελετητής του συμπαντικού κόσμου, έφυγε από κοντά μας στις 21 Ιουλίου. Έφυγε απλά, σχεδόν ανεπαίσθητα, νηφάλιος, με πλήρη διανοητική διαύγεια.

Είχε ταλαιπωρηθεί τον τελευταίο καιρό από τα σοβαρά προβλήματα της υγείας του που χρόνια είχε συνηθίσει να ζει με αυτά και να τα αντιμετωπίζει νικηφόρα.

Είχε ζητήσει εκείνο το πρωί οι οικείοι του να τον βοηθήσουν να καθίσει στο προσωπικό του γραφείο για να ολοκληρώσει μια καινούργια επιστημονική εργασία, ή τουλάχιστον να συντάξει ένα ακόμη άρθρο για το περιοδικό μας, όπως είπε στους δικούς του.

Ήταν όμως αδύνατο, κι ο Αντώνης έγειρε το κεφάλι παραδίδοντας το βαθυνούστατο πνεύμα του, στην Αθανασία στην οποία ακράδαντα πίστευε αυτός ο θετικός επιστήμονας.

Ο Αντώνης Καλαμπάκας διακρινόταν για την επιστημονική του κατάρτιση. Ήταν διδάκτωρ της Θεωρητικής Μηχανολογίας και διετέλεσε καθηγητής στο Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, στον τομέα της ειδικότητάς του. Παράλληλα ήταν γνώστης όλων σχεδόν των νεωτέρων επιτεύξεων της Φυσικής και ιδιαίτερα της αστροφυσικής, που ήταν και προσφιλής του ενασχόληση.

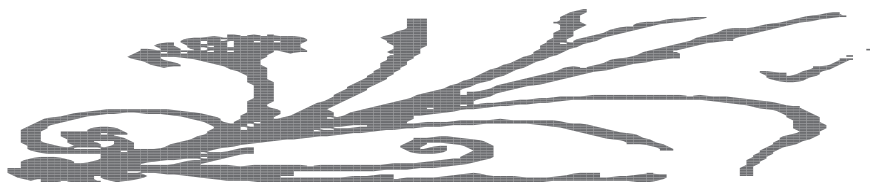
Οι συγγραφές του, τα άρθρα του και κυρίως οι εισηγήσεις του σε επιστημονικά συμπόσια και σεμινάρια, οι επίκαιρες πάντα παρεμβάσεις του, θα παραμένουν

νωπές στη μνήμη των ακροατών του. Υπήρξε τακτικό και οργανωτικό μέλος των Φιλοσοφικών Συμποσίων του Κέντρου Δικανικών Μελετών, της Ένωσης Καθηγητών και Διανοουμένων για την Προαγωγή της Φιλοσοφίας στην Εκπαίδευση (ΕΚΔΕΦ) και αντιπρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της.

Ταυτόχρονα διακρινόταν για τη μουσική του κατάρτιση και πολλά θέματά του αναφέρονταν στη σχέση της μουσικής με τη Φιλοσοφία και την επιστήμη.

Ως οικογενειάρχης, υπήρξε πολυαγάπητος σύντροφος μιας αντάξιας συζύγου κι ευτύχησε να δει διαπρέποντα τα δυο παιδιά του και τα εγγόνια του. Είχα την ευκαιρία και τη χαρά να έχω σεβαστό και αγαπητό φίλο τον Αντώνη Καλαμπάκα κα πολλές φορές να συζητώ μαζί του τις ενδιαφέρουσες πάντα απόψεις του. Η τελευταία συνάντησή μας στην βεράντα του σπιτιού του, δέκα μέρες πριν το τέλος της επίγειας ζωής του, θα μείνει βαθιά χαραγμένη στη θύμησή μου! Πανσέληνος του Ιουλίου κι ο Αντώνης καταβεβλημένος ήδη πολύ, είχε απλώσει μπροστά μας τα μυστικά του Σύμπαντος. Η συζήτηση ήταν μια πνευματική πανδαισία. Όρθιος ψυχικά κι ακατάβλητος, θεωρούσε τον κόσμο του Σύμπαντος, όπως άλλωστε περιγράφει και στο αξιολογότερο βιβλίο του "Το Σύμπαν κι εμείς" που συνέγραψε πριν 5 χρόνια, δοξολογώντας με τον επιστημονικό του λόγο τον Δημιουργό του Σύμπαντος Κόσμου.

Σπ. Γ. Μοσχονάς

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Αναστάσιος Ε. Πανταζής

Ελευθερία και Αγωγή στον Αιμίλιο του J. J. Rousseau,
εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2012, σσ. 235.

Ο Αιμίλιος αποτελεί ένα φανταστικό πρόσωπο. Το δε ρουσσωικό σύγγραμμα με τον ομώνυμο τίτλο συνιστά ένα εσκεμμένο θεωρητικό δημιούργημα περί αγωγής, στο οποίο τα πρακτικά εκπαιδευτικά ζητήματα τίθενται σε δεύτερο ή και σε τρίτο πλάνο. Ο Τάσος Πανταζής (1966-2009) δεν μένει στην «παραδοσιακή» οπτική προσέγγισης του εν λόγω συγγράμματος. Στο πόνημά του, όπου διερευνά τη σχέση της ελευθερίας και της αγωγής στο πλαίσιο της ρουσσωικής φιλοσοφίας, προκρίνει ως ερμηνευτικό προπύργιο την ιδέα της επιστροφής –κυρίαρχη άλλωστε στη διανόηση του Γάλλου φιλοσόφου. Υπό το πρίσμα της προαναφερθείσας ιδέας τονίζεται και διερευνάται η θεμελιώδης για τον Αιμίλιο επιστροφή στην αντιθετική σχέση μεταξύ του νόμου και της φύσης. Τα κεφάλαια του βιβλίου του Τάσου Πανταζή συνεισφέρουν ποικιλότροπα στη διαφώτιση των πτυχών της εν λόγω σχέσης. Ειδικότερα, στο πρώτο εξ αυτών, που επιγράφεται «Πολιτισμός και Αγωγή», καταγράφονται οι αρνητικές επιδράσεις του πολιτισμού στο γνήσιο περιεχόμενο της αγωγής, με αποτέλεσμα η σύζευξη της ελευθερίας με την αγωγή, η οποία προσεγγίζεται στο δεύτερο κεφάλαιο, να καθίσταται προβληματική. Από την άλλη πλευρά, η λαγαρή μορφή της καταφάσκει επί τη βάση της φυσικής αναγκαιότητας, και όχι των πολιτισμικών αλυσίδων της ανθρώπινης ύπαρξης. Καίριο γνώρισμα του τρίτου κεφαλαίου, που φέρει τον τίτλο «Ελευθερία και Αρνητική Αγωγή», συνιστά η σωκρατική άγνοια όπου εδράζεται η αρνητική αγωγή ως επαναθεμελίωση του πολιτισμού στο επίπεδο της συνείδησης. Απότοκη της θέσης αυτής είναι η επαναπροσέγγιση και της έννοιας της ελευθερίας. Στο τέταρτο κεφάλαιο, το τιτλοφορούμενο «Από την Αίσθηση στη Νόηση», αναπτύσσονται τα γνωσιολογικά θεμέλια της φυσικής αγωγής του Rousseau, στο δε πέμπτο που επιγράφεται «Ηθική και Θρησκευτική Διαπαιδαγώγηση», ο Τάσος Πανταζής επιδίδεται στην έρευνα των συνιστωσών της ηθικής θεολογίας στον Αιμίλιο. Το επόμενο, έκτο κεφάλαιο στρέφεται γύρω από την ανάδειξη του ρουσσωικού παιδαγωγικού μορφώματος του «Φυσικού Ανθρώπου». Συναφή φιλοσοφικο-παιδαγωγικά ζητήματα που εξεικονίζονται πολύπλευρα και στο βάθος της την εν λόγω φυσική αγωγή, φωτίζονται στα δύο τελευταία κεφάλαια του βιβλίου. Πρόκειται για την «Ηθική και Πολιτική» (έβδομο κεφάλαιο) και την «Ιδιωτική και Δημόσια Εκπαίδευση» (όγδοο).

Στην καταληκτική και συμπερασματική ενότητα του βιβλίου υπογραμμίζεται η εκ μέρους του Rousseau άρνηση της άρνησης της ανθρώπινης φύσης, η διασύνδεση της ελευθερίας με τη φύση και ο καθοριστικός ρόλος της αγωγής ως επαναστατικής διαδικασίας εκπλήρωσης του φυσικού προορισμού του ανθρώπου. Το περιεχόμενο του συγγράμματος του Τάσου Πανταζή συμπληρώνεται με την ανάδειξη της ρουσσωικής οπτικής της επιστροφής ως επαναπατρισμού στην πλατωνική καταγωγή. Πρέπει, τέλος, να σημειώσουμε ότι επιπλέον τεκμήριο της πολυεπίπεδης διαφώτισης της σχέσης μεταξύ της ελευθερίας και της αγωγής αποτελεί η εκ μέρους του συγγραφέα μελέτη των σχετικών αντιλήψεων του Rousseau υπό το φως δύο ακόμη πονημάτων του Γάλλου φιλοσόφου, του *Λόγου περί Επιστημών και Τεχνών* και του *Λόγου περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Απιστοσύνης ανάμεσα στους Ανθρώπους*, καθώς και εν συγκρίσει προς τις παιδαγωγικές θέσεις του Kant.

Σωτήρης Φουρνάρος

Γιάννη Πανούση,

Καθηγήτρια Εγκληματολογίας Πανεπ. Αθηνών
Ο Εγκληματίας στο έργο του Ντοστογιέφσκι
εκδ. «Νομική Βιβλιοθήκη»

Η εγκληματολογία, αυτόνομος κλάδος των ποινικών επιστημών, γνωρίζει μία άνθηση στη χώρα μας και ως επιστήμη έχει παράδοση αλλά και ποιότητα. Ο Γιάννης Πανούσης, τακτικός Καθηγητής της Εγκληματολογίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, δεν έχει προσφέρει στο νομικό μας πολιτισμό μόνο αξιόλογα και με άριστη ποιότητα συγγράμματα της επιστήμης του, αλλά και αξιόλογες μελέτες και δοκίμια στον εξωνομικό στοχασμό και την εξωπανεπιστημιακή σκέψη. Όπως ο Φ. Ντοστογιέφσκι ως ανατόμος της Ανθρώπινης Ψυχής φθάνει στα έγκατά της, στους σκοτεινούς υπονόμους της - ιδίως στα έργα του «Έγκλημα και Τιμωρία» και «Αδελφοί Καραμαζώφ», έτσι και ο Γιάννης Πανούσης με την εξαιρετική νέα εργασία του «Ο Εγκληματίας στο έργο του Ντοστογιέφσκι» με τον υπότιτλο «Υπο-χθόνιος ή υπερ-άνθρωπος»; ρίχνει το δυνατό και λαμπερό φως της εγκληματολογίας για να φωτίσει, ερευνήσει αυτά τα «ερέβη» της Ανθρώπινης Ψυχής. Ο Ρασκόλνικωφ, ο ήρωας του έργου «Έγκλημα και Τιμωρία» του Ντοστογιέφσκι είναι κοινός εγκληματίας ή ο «υπερβατικός υπεράνθρωπος» που υποκαθιστά τον Θεό, άρα θέτει ο ίδιος τους νόμους, ιδίως αυτόν της δύναμης επί της κάθε «ψείρας». Πάνω σε αυτό το ερώτημα ο Γιάν-

νης Πανούσης αναπτύσσει δέσμη ιδεών που αποτελούν βακχεία πνεύματος. Το βιβλίο στον μνημένο αναγνώστη ασκεί μία σαγήνη, μία πνευματική γοητεία. Οι ήρωες των δύο αυτών έργων του Ντοστογιέφσκι, ο Ρασκόλνικωφ και οι κολασμένη οικογένεια Καραμαζώφ βρήκαν το μεγάλο εγκληματολόγο στο πρόσωπο του Γιάννη Πανούση, να αναλύσει να ανατάξει το έγκλημά τους, αλλά και το οποιοδήποτε έγκλημα.

Στη σελίδα 216 γράφει: «Ανάμεσα στον εγκληματία και στην κοινωνία πρέπει κάποια στιγμή να δημιουργηθεί μία σχέση εμπιστοσύνης, ή έστω άρσης της αμοιβαίας δυσπιστίας, ένα πλαίσιο τερατισμού των εχθροπραξιών. Όσο φοβάται η κοινωνία τον εγκληματία άλλο τόσο φοβάται και ο εγκληματίας την κοινωνία. Το έγκλημα δεν κατέστρεψε μόνο τη σχέση του μαζί της, αλλά αλλοίωσε και τη σχέση με τον εαυτό του.

Δεν υπάρχουν εγκληματίες που δεν «πάσχουν». Ποιος όμως θα ενδιαφερθεί για την οδύνη του «εξωμότη των κοινωνικών σχέσεων»;

Ηκάθαρση τελειούται δια της θανατώσεως «του ανθρώπινου, καθάρματος». Οι ποινές κατά του εγκληματία συνδέονται με τη «φυσική επιλογή», όπου το ρόλο της φύσης αναλαμβάνει η κοινότητα και υλοποιεί η κρατική μηχανή. Μολονότι ο δήμιος, πάντα ζητάει συγχώρηση από τον θανατοποινήτη πριν τον εκτελέσει, μολονότι όταν καταδικάζεις κάποιον τελικά έχεις δικάσει όλη του τη ζωή κι όχι μόνον ένα έγκλημά του, το κελί οριστικοποιεί μίαν ήττα.

Το ποινικό μας σύστημα με βάση δύο σταθερές (το έγκλημα και την τιμωρία) επιχειρεί να αντιμετωπίσει μια ασαφή παράμετρο: τον εγκληματία.

Για όσους αγάπησαν το έργο του Ντοστογιέφσκι και το έχουν στη βιβλιοθήκη τους, πρέπει να το συμπληρώσουν με αυτό το έργο του εγκληματολόγου Γιάννη Πανούση. Μέγας εγκληματολόγος ο Ρώσος συγγραφέας. Η ανακριτική μέθοδος που εφαρμόζει ο ανακριτής ανακρίνοντας τον Ρασκόλνικωφ, τον ήρωα του έργου «Έγκλημα και Τιμωρία» πρέπει να διδάσκει σε όλες τις Νομικές σχολές. Υπόδειγμα ανακριτικής τέχνης και επιστήμης, ο Ρασκόλνικωφ ομολογεί τελικά το έγκλημά του και ζητά εξιλέωση γι' αυτό. Ως φοιτητής της Νομικής πιστεύει στον Αστερισμό του και στην αποστολή του. Η φτώχεια τον εμποδίζει και τότε κατασκευάζει τη θεωρία των εκλεκτών φύσεων. Στην ίδια πολυκατοικία μένουν δύο αδελφές τοκογλύφες με άφθονο χρήμα. Πρέπει αυτές οι «ψείρες» όπως τις αποκαλεί να δολοφονηθούν, να αφαιρεθεί το χρήμα και να διατεθεί για τις σπουδές του, για τη μεγάλη του αποστολή. Οι μεγάλοι άνδρες στην κοινωνία και στην Ιστορία προκειμένου να ακολουθήσουν το λαμπρό άστρο τους, πρέπει να παραμερίζουν κάθε εμπό-

διο, κάθε φραγμό που θα βρουν μπροστά τους. Ακόμα και τη Ζωή του Ανθρώπου. Οι επιρροές του Νίτσε είναι ορατές. Ο υπεράνθρωπος χορεύει το χορό των καταραμένων πάνω σε κάθε αξία, επομένως και στην ανθρώπινη ζωή. Ο Μέγας Ναπολέων είχε το δικαίωμα να γίνει μακελάρης -σκέφτεται ο Ρασκόλνικωφ- προκειμένου η Ιστορία να κάνει βήματα μπροστά. Οι μεγάλοι άνδρες είναι πάνω από φραγμούς.

Μέσα σε αυτή την κοσμοθεωρία περί εκλεκτών φύσεων κυοφορείται το έγκλημα. Ο Ρασκόλνικωφ σκοτώνει τη «ψείρα», την τοκογλύφο, για να αρχίσει να υλοποιεί τη μεγάλη του πορεία. Έρχονται όμως οι τύψεις - η ανθρώπινη συνείδηση, Αυτός ο ζωντανός Θεός μέσα σε κάθε Άνθρωπο, αρχίζει να τον πολιορκεί. Γνωρίζει μία πόρνη, την μαρτυρική Σόνια που μέσα της φώλιαζε μία συνείδηση λαμπερή και καθαρή. Της εκμυστηρεύεται το διπλό φόνο με την αλαζονεία ακόμα του υπεράνθρώπου: «Σκότωσα μια "ψείρα"». Η Σόνια τον πλήττει: "ψείρα" αποκαλείς εσύ την Ανθρώπινη Ζωή που δίνει ο Θεός; Γονάτισε -τον προτρέπει- στην πλατεία της Μόσχας και ζήτη συγχώρηση από το Θεό γιατί αφάιρεςες Ανθρώπινη Ζωή. Η πόρνη παιδαγωγός της ιερότητος της Ανθρώπινης ύπαρξης, του αξιακού κόσμου του πολιτισμού μας. Συντρίβεται, ομολογεί και καταδικάζεται σε 7 χρόνια εξορία στη Σιβηρία. Εκεί τον ακολουθεί η Σόνια που από πόρνη μεταμορφώνεται σε Αγία.

«Εφτά χρόνια μονάχα εφτά χρόνια».

Στην Αρχή της ευτυχίας τους ήταν στιγμές που αντιμετώπιζαν και οι δυο τους τα εφτά αυτά χρόνια σαν να ήταν εφτά μονάχα ημέρες. Εδώ αρχίζει μια άλλη ιστορία -η ιστορία ενός ανθρώπου που ξαναγεννήθηκε και έγινε «καινούργιος Άνθρωπος».

Οι ήρωες του Ντοστογιέφσκι στο ερώτημα: «Όλα επιτρέπονται;» απαντάνε με τα εγκλήματά τους «Ναι». Η ανυπαρξία (η απουσία Θεού) επιτρέπει στα ανώτερα όντα να ασκούν εξουσία ζωής και θανάτου και να τιμωρούν τα κατώτερα. Ο χωρίς κανόνες και εσωτερικά ηθικά κίνητρα «μηδενισμός» συμπυκνώνεται στο Ντοστογιέφσκι: «Αν δεν υπάρχει Θεός όλα επιτρέπονται», αλλά δεν μηδενίζει τη διάκριση καλού και κακού, γράφει ο Γιάννης Πανούσης (σελίδα 114). Και στον πρόλογο «η οφειλή μου ξεπληρώθη». Το όφειλε το βιβλίο αυτό ο φίλος Καθηγητής της Εγκληματολογίας και το όφειλε όχι μόνο στην Εγκληματολογία -της οποίας αποτελεί το σέμνωμα και το εγκαλλώπισμα-, το όφειλε στην παρούσα γενιά. και σε όσες θα 'ρθουν και θα διαβάσουν Ντοστογιέφσκι.

Το βιβλίο αυτό ΑΞΙΖΕΙ βραβείο Ακαδημίας Αθηνών.

Γεώργιος Σταρατζής
δικηγόρος

Βασ. Α. Κύρκου

Τα φιλοσοφικά άρθρα

Αθήνα 2012, σ.272.

Το προσφάτως εκδοθέν βιβλίο του καθηγητή της Φιλοσοφίας Κ. Κύρκου περιέχει, όπως αναφέρεται στον τίτλο, φιλοσοφικά άρθρα, σύντομα βιογραφικά στοιχεία Ελλήνων, Λατίνων και νεωτέρων φιλοσόφων, καθώς και όρων και εννοιών κατ' αλφαβητική σειρά που συνοδεύονται από μία πλήρη, όσον τούτο είναι δυνατόν, και σύντομη βιβλιογραφία. Ο συγγραφέας καταθέτει σε γλώσσα απλή και ρέουσα την πολυετή εμπειρία του σ' ένα τομέα διανόησης από την φύση του δυσνόητο, τον οποίο όμως γνωρίζει να χειρίζεται με επιτυχία, όπως μαρτυρεί το συγγραφικό του έργο. Όπως γράφει ο ίδιος στα «Προλογικά» του τόμου (11-12), συγκέντρωσε «αναδημοσιευμένα τα φιλοσοφικά άρθρα, τα οποία κατά καιρούς δημοσίευσε σε ειδικά φιλοσοφικά λεξικά ή άλλα έργα βιβλία για το ευρύ κοινό αναγνωστών». Πρόκειται δηλαδή για το καταστάλαγμα πολύχρονης διδασκαλικής εμπειρίας σε πανεπιστήμια του εσωτερικού και του εξωτερικού. Η συγγραφή του βιβλίου αναφέρεται σε έγκυρες πηγές τις οποίες αξιοποιεί ο σ., αναφέροντας εν συντομία απόψεις και άλλων ερευνητών στους τομείς της Φιλοσοφίας και της Ιστορίας της χρησιμοποιώντας βιβλιογραφία με νεότερα λήμματα, καθώς και εργασίες από την σύγχρονη έρευνα.

Συγκεκριμένα, διεξερχόμενοι το περιεχόμενο του βιβλίου εντοπίζουμε κατ' αρχήν βιογραφικά στοιχεία, καθώς και παρουσίαση της φιλοσοφικής σκέψης των προσωκρατικών φιλοσόφων Αναξαγόρα, Αναξιμάνδρου και Αναξιμένη (19-27), Εμπεδοκλή του Ακράγαντινου με ανάλυση «νείκους και φιλότητος» (186-187), των σοφιστών Αντιφώντα (30-34), Πρωταγόρα (237-239), Ιππία του Ηλείου (126-128), του ιδρυτή της Σχολής των Κυνικών Αντισθένη (27-30), καθώς και την ανάλυση του όρου «Κυνικοί» (155-158) και «κυνισμός» (159-160). Τον σ. απασχολεί η φιλοσοφική σκέψη του Επικτήτου (104-107), αλλά και του Πλάτωνος μέσα από τους όρους «Μαιευτική (τέχνη ή μέθοδος) (172-173), «θυμοειδές» (125-126), «Όντως Όν» (198-199), «Πλατωνισμός» (228-232). Εξέχουσα θέση στο βιβλίο καταλαμβάνει ο μεγάλος Μακεδόνας φιλόσοφος Αριστοτέλης (39-68) στον οποίον την ζωή και τα έργα αφιερώνει έξι σελίδες, ενώ για την φιλοσοφία, την διδασκαλία του και της επιδράσεις που είχε σε μεταγενεστέρους φιλοσόφους διαθέτει συνολικά 18 σελίδες. Από την τεράστια βιβλιογραφία, με την οποία ο σ. έχει επισταμένως ασχοληθεί, επιλέγει σε έξι σελίδες ό,τι ευχρηστότερο η σύγχρονη έρευνα μπορεί να προσφέρει στον μελετητή. Σε

άλλα λήμματα ασχολείται με όρους, όπως, λόγου χάριν, με την έννοια «αριστοτελισμός» (68-78), όπου αναλύεται η εξέλιξη της σκέψης του Σταγειρίτη σε μεταγενέστερες εποχές μέχρι τις ημέρες μας, αλλά και με τα έργα «Ηθικά Ευδήμεια (14), «Ηθικά Μεγάλα» (115-116) και «Ηθικά Νικομάχεια» (116-117), «Μετά τα Φυσικά» (180-182), «Περί Ερμηνείας» (219-220), «Περί Ποιητικής» (222-223), «Περί ψυχής» (223-224), «Τοπικά» (253-254), καθώς και με την «θεολογία του Αριστοτέλη» (120-122). Εξετάζονται επίσης οι βασικοί αριστοτελικοί όροι «Κατηγορίαι» (134-135), «Λύκειον» (168-169), «Μεσότης» (178-180), «Όργανον» (199-200), «Ορισμός» (201-202), «Περιπατητική Σχολή / Περιπατος» (224-227), «Πρώτη φιλοσοφία» (239-241) και «Πρώτον κινούν» (241-242). Στον τόμο αυτόν συμπεριλαμβάνονται ο μαθητής του Αριστοτέλη Θεόφραστος (123-125), Κλήμης ο Αλεξανδρεύς (142-144), Κύριλλος ο Αλεξανδρείας (160-161), η Σχολή της Πάδουας (204-206), το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (209-212), ο Ευάγγελος Παπανούτσος (212-217) και άλλοι όροι / έννοιες.

Για τους Λατίνους φιλοσόφους Βοήθιο (82-84), Κικέρωνα (138-141), Λακτάντιο (163-164), Λουκρήτιο (164-167), Μακρόβιο (173-174) αφιερώνει ο σ. αρκετές σελίδες, καθώς και για τον σύγχρονο φιλόσοφο Gadamer, Hans- Georg (85-87). Μεσολαμβάνουν οι έννοιες «αρχή», «εποχή», «αρμονία», καθώς και ο όρος «Φιλοσοφία» (ορισμός, περιεχόμενο, όρια και χώρος της Φιλοσοφίας, μέθοδος και τα προβλήματα της Φιλοσοφίας, μορφές του φιλοσοφείν, οι διάφορες Φιλοσοφίες, Φιλοσοφία και επιστημονική γνώση με την σχετική βιβλιογραφία (επιλογή) (255-266). Στο τέλος του τόμου παρατίθεται αναλυτικός πίνακας για την πρώτη δημοσίευση των άρθρων.

Επιβάλλεται να τονισθεί ότι, εκτός του περιεχομένου το οποίο ικανοποιεί ακόμη και τον πλέον απαιτητικό φιλομαθή αναγνώστη-μελετητή του προσεγμένου τούτου έργου, καθώς και η άρτια εκτύπωση του βιβλίου, εντυπωσιάζει η πολύ καλή χρήση της ενιαίας ελληνικής γλώσσας μας απαλλαγμένης ακροτήτων και η χρήση του πολυτονικού συστήματος. Γενικώς πρόκειται για συνοπτικό και χρήσιμο έργο, ωφέλιμο «προς πάντα ενδιαφερόμενο για την Ιστορία των ιδεών», οικείο και ανά πάσα στιγμή προσπελάσιμο για κάθε απορία, επιβεβαίωση γνώσεων και περαιτέρω έρευνα.

Χρ. Ν. Πολάτωφ
δρ Φιλοσοφίας

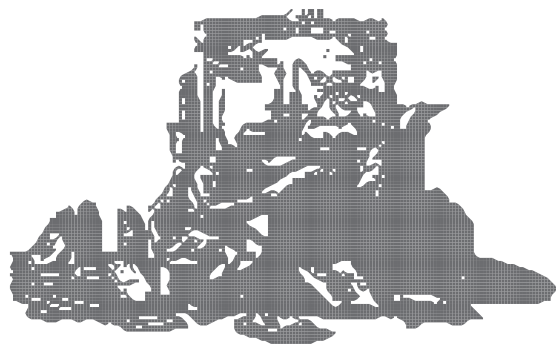
Νίκου Γ. Μοσχονά*Απρόοπτα περιστατικά*

Έκδοση Γκόνη, Αθήνα 2011

«Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο» ο **Ν. Μόσχονάς** ανασύρει από τη μνήμη περιστατικά που του χαρακτήκαν, τα ξαναζει και τα μοιράζεται με τον αναγνώστη, όπως μοιράζεται κανείς με τον άλλον ένα θέαμα, μια βόλτα, ένα νόστιμο φαγητό. Γιατί, πράγματι, όλα όσα καταγράφει αφήνουν μιαν ευχάριστη αίσθηση, μια κατάφαση απέναντι στο συγκλονιστικό φαινόμενο της ζωής. Δίχως να ωραιοποιεί, η ματιά του συγγραφέα αγκαλιάζει με κατανόηση και τρυφερότητα τον όμοιο, όπου κι αν αυτός βρίσκεται, όποιος κι αν είναι. Έτσι, η ζωτικόδοξη αυτή στάση του ελκύει το καλό. Το κακό, κι αν υπάρχει-που υπάρχει- το προσπερνά, δεν του διαθέτει πολύτιμο χρόνο κι ενέργεια. Το πολύ να διασκεδάσει μαζι του, να το αποδυναμώσει λογοπαίζοντας.

Περιστατικά από ταξίδια, στο εξωτερικό τα περισσότερα, μας ξεναγούν σε τόπους, το πλείστον, που η Ελλάδα είναι παρούσα ως γλώσσα και πολιτισμός, οι άνθρωποι συνεννοούνται εύκολα με μια λέξη, μ' ένα νεύμα και, φυσικά, με την πανανθρώπινη γλώσσα της αγάπης. Τον αναγνώστη περιμένουν εκπλήξεις και παράδοξα, ευτράπελα και σοβαρά, προβληματισμοί και ανατροπές, λεπτομέρειες που μετράνε την ηθική αντοχή μας, ένα φυσικό και ανθρώπινο τοπίο που αξίζει να το οικειωθούμε. Θα γίνουμε πλουσιότεροι.

Η αφήγηση, πρωτοπρόσωπη, σκισσάρει, ζωγραφίζει, δραματοποιεί, περιγράφει, ακολουθώντας την ανάγκη να υπηρετηθεί το ουσιαστικό, γι αυτό και μας κερδίζει.

Μαρία Μαρκαντωνάτου,**ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΕΛΑΒΑΜΕ**• **Γιάννη Τζαβάρα:***Εισαγωγή στην οντολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2009

• **Μιχάλη Μπακαούκα:** *Από την οντολογία των Προσωκρατικών στον αγνωστικισμό του Γοργία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2008

• **Νίκου Μακρή:***Κάλλιστος Κόσμος* (Ταυτότητα και Ετερότητα), εκδ. "Δόμος", Αθήνα, χ.χ.• **Του ίδιου:***Μεταφυσικά θέματα της Μυστικής*, εκδ. "Δόμος", Αθήνα, 2007• **Παναγιώτη Κ. Δαμάσκου:***Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. "Συμμετρία", Αθήνα, 2009• **Μητροπολίτου Πισιδίας Σωτηρίου:***Αστέρες Φωτανγείς* (Πέργης-Σίδης-Ατταλείας Μικρασίας), εκδ. Ι. Μητροπόλεως Πισιδίας, 2010• **Αρχιμανδρίτου Νεκταρίου Αντωνόπουλου:***Ο Στάρετς Σεραφείμ της Βυρίτσα*, εκδ. «Ακρίτας», Αθήνα, χ.χ.• **Κώστα Θλιμμένου:***Μου 'πε ο ποιητής να σου τηλεφωνήσω*, «Ύψιλον», Αθήνα, χ.χ.• **Μαρινέλλας Βλαχάκη:***Sillance s'il vous plait*, εκδ. Μετρονόμος, 2011• **Αντώνη Περαντωνάκη:***ΤΟ ΠΡΟΖΥΜΙ*, ποιήματα, εκδ. Το οκτασέλιδο του Μπιλιέτου, 2011

ΛΕΞΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γράφει: ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Φιλολόγος - Επίτ. Σχολικός Σ.ύμβουλος

Πεπρωμένο

¶ Με τον όρο πεπρωμένον νοείται το καθορισμένον από τη μοίρα: το προδιαγεγραμμένον, που κατευθύνει, απαρέγγλιτα, τον ανθρώπινο βίο, χωρίς ο άνθρωπος να είναι σε θέση να αντιδράσει σε ό,τι η μοίρα του επιτάσσει για το μέλλον και την εξελίξη του.

Ετυμολ.: ο όρος πεπρωμένον προέρχεται από το ουδ. μτχ. του απροσώπου παρακ. πέπρωται, που κατά κυριολεξία, σημαίνει: αυτό που έχει καθοριστεί (από τη μοίρα). Η λ. απαντά στον Όμηρο, στο στίχο: «Ὀπποτέρω θανάτοιο πεπρωμένον ἔστιν» (Ιλ. Γ, 209).

Η συνώνυμη λέξη που συνοδεύει, συνήθως, το πεπρωμένον είναι η λ. μοίρα αρχαία έκφραση: «Πεπρωμένη μοίρα». Ο όρος μοίρα είναι παράγωγον ουσ. από το αρχαίο ρ. μείρομαι, που σημαίνει: λαμβάνω μέρος (μερίδιο), μετέχω στην κλήρωση. Στη νεότερη γλώσσα, συνώνυμα θεωρούνται οι περιφράσεις: το μέρος (μοίρα), που αναλογεί στον καθένα, το τμήμα του συνόλου. Μεταφ: το αναπόφευκτο, το γραφτό, το ριζικό, το τυχερό, ο κλήρος. Στην πραγματικότητα, η μοίρα δεν πρέπει να συγχέεται με την τύχη. Οι ανατολικοί λαοί, ιδιαίτερα, πιστεύουν ότι η τύχη δεν προκαλεί τις συμφορές, αλλά τα ευτυχή γεγονότα και αποδίδουν πολύ μεγάλη σημασία στο «Κισμέτ».

Από σημασιολογική άποψη, οι όροι πεπρωμένον και μοίρα είναι δυνατό να σχετίζονται, αλλά δεν ταυτίζονται. Η μοίρα προηγείται του πεπρωμένον. Η μοίρα, κατά τη λαϊκή αντίληψη, είναι η υπερφυσική δύναμη, «υπερθεότητα» που διαμοιράζει στα όντα τα καλά και τα κακά. Το πεπρωμένον επαγρυπνεί για την αυστηρή τήρηση των όσων προδιεγρά-

φησαν από τη μοίρα. Επομένως το πεπρωμένον είναι, κατά κάποιον τρόπο, το επιγέννημα της μοίρας. Λογικά μοίρα χωρίς πεπρωμένον δεν νοείται. Μοίρα και πεπρωμένον συμπορεύονται.

¶¶ Οι Έλληνες της αρχαιότητας, από τους πρώτους ιστορικούς αιώνες, ανέβασαν τη μοίρα στο πάνθεον της θρησκείας τους και, ειδικότερα, στο βάθος της Μεταφυσικής. Την έκαμαν θεότητα, συνοδευόμενη από δύο άλλες θεότητες. Σύμφωνα με τον Ησίοδο οι τρεις θεότητες καθόριζαν τη μοίρα και το πεπρωμένον του ανθρώπου. Η Κλωθώ είναι η πρώτη η οποία έκλωθε το νήμα της ζωής του ανθρώπου και καθόριζε τη χρονική διάρκειά του. Η Λάχεση, η δεύτερη, είναι εκείνη που διένειμε τα καλά και τα κακά και η τρίτη, η γερασμένη, καθόριζε, θεότητα, η Άτροπος, η οποία με τα μυτερά της δόντια έκοβε, αναπάντεχα, το νήμα της ζωής (Ησ. Θεογονία, 217).

Η αυθαίρετη επέμβαση της μοίρας, κατά την αρχαία μυθολογία, στους οίκους επωνύμων βασιλέων ήταν σύνηθες φαινόμενο. Παλαιά αμαρτήματα προγόνων (ασέβεια προς τους θεούς, τους άγραφους και τους γραφτούς νόμους, αλαζονεία) βάραιναν και τους απογόνους με βαρύ τίμημα. Πολλά είναι τα παραδείγματα από την αρχαία δραματολογία. Οι δραματοουργοί απέδιδαν τα μεγάλα δεινά στην επέμβαση της μοίρας σε όλες τις παραμέτρους της. Την θεωρούσαν άτεγκτη και παντοδύναμη. Ο Αισχύλος (525-456 π.Χ.) είναι απόλυτα κατηγορηματικός: «Είναι αδύνατο να ξεφύγεις από ό,τι σου γράφει η μοίρα σου». («ὄ,τι τοι μόρσιμόν ἔστιν τό γένοιτ' ἄν». Αισχ. Αγαμ. 1048). Την ίδια περίπου άπο-

ψη διατυπώνει και ο ποιητής Πίνδαρος (518-452 π.Χ.): «Η μοίρα τα ορίζει και τα κατεργάζεται όλα».

Σε νεότερους χρόνους υποστηρίχθηκε η γνώμη ότι η μοίρα για τους Αρχαίους υπήρξε το πρόσχημα, το προκάλυμμα για να καλύψουν τα μεγάλα λάθη και τις παραλείψεις τους. Άραγε η μοίρα ήταν το «άλλοθι» για να αποφύγουν οι Αρχαίοι τις προσωπικές και κοινωνικές ευθύνες τους;

¶¶¶ Η αρχαία φιλοσοφία, αρχετά ενωρίς, στο πρόβλημα της μοίρας, προσπάθησε να δώσει μία λογική εξήγηση του φαινομένου. Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης περιορίζουν αρκετά την παντοδυναμία της μοίρας, γιατί αναγνωρίζουν στον άνθρωπο την ικανότητα να γίνει με την ελεύθερη βούληση (Πλατωνική θεωρία «Περί ψυχής») ο δημιουργός προσωπικών έργων και της εξέλιξής του.

Διαφορετική όμως άποψη διατύπωσαν οι Στωικοί φιλόσοφοι, οι οποίοι έγιναν φανατικοί υποστηρικτές της μοιροκρατίας (Fatalismus) δεχόμενοι ότι τα πάντα, σε όλον τον κόσμο, διακινούνται από μια προκαθορισμένη αρχή, την Ειμαρμένη. Οι Στωικοί ταύτισαν τη μοίρα με την κοσμική νομοτέλεια. Δεν την θεώρησαν αυθαίρετη και παράλογη, αλλά σοφή. Ο άνθρωπος οφείλει υποταγή στην Ειμαρμένη, προκειμένου να κατακτήσει την ευτυχία του. Την ίδια περίπου αντίληψη είχαν, αργότερα, και οι Ρωμαίοι για το πεπρωμένον, το fatum.

¶¶¶ Βασικό χαρακτηριστικό της μοιροκρατίας (ή μοιρολατρίας) είναι ο υπερβατισμός. Ο μοιρολάτρης θεωρεί τα εκάστοτε γεγονότα ως αναγκαία, αφού, καλώς ή κακώς, τα εθέσπισε η υπερθεότητα, η Μοίρα, και όχι γιατί οφείλονται σε συγκεκριμένα αίτια, τα οποία ερμηνεύει η φιλοσοφία με την θεωρία της αιτιοκρατίας. Χωρίς αναστολές οι αρχαίοι

απέδωσαν όλα τα δεινά στη δαιμονική δύναμη της μοίρας και όχι στις λανθασμένες επιλογές του ανθρώπου. Μια τέτοια όμως θεώρηση του κόσμου και της ζωής είναι τελείως απαράδεκτη, δεδομένου ότι καταργεί τον ψυχοπνευματικό κόσμο του ανθρώπου, κυρίως το θείο δώρο της ελευθερίας του, ενώ καταδικάζει τον άνθρωπο σε μια πλήρη αδράνεια. Παράλληλα ο μοιρολάτρης εγκαταλείπει τον εαυτό του στη δίνη των ανεξέλεγκτων δυνάμεων της ψυχής του, αφού πιστεύει ότι ανώτερες δυνάμεις του κατευθύνουν εκεί που ορίζουν εκείνες και όχι εκεί που ο ίδιος ο άνθρωπος οφείλει να πάει. Η κατάργηση λοιπόν της ελευθερίας βούλησης συνεπάγεται και τη μη εκτέλεση του προσωπικού καθήκοντος. Αλλά ο άνθρωπος είναι ο ρυθμιστής της ζωής και της εξέλιξής του, είναι ελεύθερος να σκέπτεται, να αποφασίζει και να πράττει.

V Στη νεότερη φιλοσοφία η επιστημονική ερμηνεία ακολουθεί μια ρεαλιστικότερη θεώρηση, σε κοινω-

νική βάση. Αποσπάστηκε από θρησκευτικές δοξασίες και αφελείς λαϊκές αντιλήψεις, οι οποίες επί αιώνες γαλούχησαν γενεές ανθρώπων.

Υποστηρίχτηκε ότι η μοίρα δεν αποτελεί για κανένα ζωικό είδος εξωφυσική παρέμβαση, κυρίως στην ανθρώπινη περιπέτεια, αλλά θεωρείται ως μία εκδήλωση ή ένα αποτέλεσμα των διεργασιών της ίδιας της ζωής. Ειδικότερα, οι επιπτώσεις των ποικίλων εξωτερικών φαινομένων και των εσωγενών καταστάσεων του ανθρώπου, των ψυχοδιανοητικών, μορφωτική στάθμη, βιοτική και κοινωνική ζωή, οι συμπώσεις προδιαγράφουν ένα «σύνδρομον» με επιπτώσεις, θετικές ή αρνητικές στην εξέλιξη των γεγονότων.

Αυτή η λειτουργική παρέμβαση των συμπώσεων (το «σύνδρομον», κατά τη φιλοσοφία) συνθέτει το πεπρωμένον, την Ειμαρμένη. Κοσμοϊστορικά γεγονότα, που διαδραματίστηκαν σε κρίσιμες στιγμές, καθόρισαν το αποτέλεσμα και την εξέλιξή τους. Ίσως μια διαφορετική αντιμε-

τώπιση να είχε ένα διαφορετικό αποτέλεσμα. Έτσι για παράδειγμα, το λουτρό του Μεγ. Αλεξάνδρου, στο ψυχρό ποτάμι της Ασίας, που του έφερε την πνευμονία και το θάνατό του, ήταν αποτέλεσμα μιας ασυλλόγιστης εσωτερικής παρόρμησής του. Επίσης, η παραβίαση της Κερκόπορτας στην Άλωση της Πόλης, αν δεν είναι πράξη προδοσίας, οφείλεται στη βαρύτατη αμέλεια για την μη καλή φρούρησή της. Οπωσδήποτε το μερίδιο της προσωπικής ευθύνης είναι μεγάλο και αναμφισβήτητο.

VI Επομένως, η μοίρα δεν είναι δυνατό να θεωρείται ακόμη ως ένας εξωφυσικός, παντοδύναμος παράγοντας στην πορεία των γεγονότων, αλλά ως ένα «σύνδρομον», ως ένα αποτέλεσμα συμπώσεων και διεργασιών της ίδιας της ζωής. Το αυθαίρετο και ο υπερβατισμός της μοίρας δεν δικαιολογούνται ούτε από την Ηθική, ούτε από τη Φιλοσοφία, δεδομένου ότι, μέχρι σήμερα, λείπουν τα ηθικά ερείσματα και οι ισχυρές λογικές αποδείξεις.

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Διάβασα με ενδιαφέρον το άρθρο του Προέδρου της ΕΚΔΕΦ κ. Σπ. Γ. Μοσχονά. Πολύ μου άρεσε το άρθρο του Γ.Ν. Οικονόμου ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΟΛΙΓΑΡΧΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ. Μου ήρθε η σκέψη να προτείνω να οργανώσετε μια ΗΜΕΡΙΔΑ ως Ε.Κ.Δ.Ε.Φ. Ίσως σε συνεργασία με κάποιον άλλον σχετικό φορέα και να καλέσετε Συνταγματολόγους Καθηγητές, και από την Ακαδημία Αθηνών παράγοντες.

Δεν μπορούν κάποιοι να μελετήσουν το Σύνταγμα και άλλων χωρών επιτυχημένων, π.χ της Ελβετίας της οποίας το Σύνταγμα προετοίμασε ο δικός μας Ι.Καποδίστριας, (Άλλοι του έστησαν ανδριάντα ευγνωμοσύνης και μεις τον δολοφονήσαμε, και να η κατάντια μας!).

Αν δεν γίνει συντονισμένη προσπάθεια δυναμική, δεν θα γλυτώσουμε από τα πλοκάμια της ..."Λερναίας Ύδρας"! Και αν δεν βρίσκεται ένας "Ηρακλής", τουλάχιστον να συγκροτηθεί ένα ισχυρό όργανο να μας βγάλει από την ηθική, πολιτική και οικονομική κρίση.

Καλή έμπνευση

Ο Μητροπολίτης Πισιδίας και πρώην Κορέας ΣΩΤΗΡΙΟΣ

Οι δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ

Για την ενημέρωση των Μελών και των Φίλων της Ένωσής μας, παραθέτουμε τις δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ κατά το χρονικό διάστημα: *Ιούλιος – Δεκέμβριος 2012*.

1. Συνεδριάσεις του Δ.Σ.

Κατά το διάστημα αυτό το Δ.Σ. συνεδρίασε τρεις φορές (24.9.12, 19.11.12, 17.12.12).

Στην **1η Συνεδρίαση**, το Δ.Σ. με την έναρξη της νέας ακαδημαϊκής περιόδου, καθόρισε **α)** τις επιστημονικές εκδηλώσεις που θα γίνουν στο τετράμηνο Σεπτεμβρίου – Δεκεμβρίου, επέλεξε την ύλη για το νέο τεύχος 620-630 του περιοδικού "Φιλοσοφία και Παιδεία" και κατανεμήθηκε η προεργασία για την έκδοσή του στα μέλη του Δ.Σ.

Στη συνεδρίαση αυτή, το Δ.Σ. απέδωσε φόρο τιμής στον Βασίλη Ασημομήτη και Αντώνη Καλαμπάκα, παλαιότερα μέλη του Δ.Σ., που στη διάρκεια του καλοκαιριού έφυγαν από τη ζωή.

Στη μνήμη τους, το Δ.Σ. ομόφωνα αποφάσισε να αφιερωθεί το Συνέδριο της ΕΚΔΕΦ την προσεχή άνοιξη, με την ευκαιρία της επετείου 33 χρόνων από την ίδρυσή της.

Στην **2η Συνεδρίαση** συζητήθηκε η οργάνωση της διάθεσης του νέου τεύχους, έτσι ώστε η ταχυδρομική αποστολή να περιορισθεί κατά το δυνατόν, λόγω της μεγάλης επιβάρυνσης με τα ταχυδρομικά τέλη. Στην ίδια συνεδρίαση επισημάνθηκε η ανάγκη της συμβολής όλων των μελών για την εξεύρεση οικονομικής ενίσχυσης για την απρόσκοπτη έκδοση του Περιοδικού.

Επίσης καθορίστηκε η οργάνωση της Επιστημονικής Εκδήλωσης που θα γίνει στις 4 Δεκεμβρίου με την ευκαιρία της Παγκόσμιας Ημέρας Φιλοσοφίας.

Στην **3η Συνεδρίαση** συζητήθηκε η πραγματοποίηση και οργάνωση της εορταστικής μας εκδήλωσης να γίνει κατά το β' δεκάμηρο του Ιανουαρίου 2013, όπως πάντα, στο Καποδιστριακό Πανεπιστημιακό Εντευκτήριο.

2. Αφιερωματική εκδήλωση της ΕΚΔΕΦ

Στις **16.10.12** έγινε στην Αίθουσα "Πατάκη" αφιερωματική εκδήλωση τιμής και μνήμης για τη Σοφία Μιχαηλίδη. Για τη εκδήλωση αυτή γίνεται ευρύτατος λόγος στις σελίδες του περιοδικού "*Παρουσιάζοντας και σχολιάζοντας*".

3. Επιστημονική εκδήλωση

Με την ευκαιρία του εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας Φιλοσοφίας, η ΕΚΔΕΦ διοργάνωσε ειδική εκδήλωση στις **4.12.2012** στην Αίθουσα "Πατάκη", με κεντρικό ομιλητή τον κ. **Νίκο Μακρή**, δρ. Φιλοσοφίας με θέμα: "*Η ηθική, πρώτη φιλοσοφία*".

4. Συμμετοχή σε παρουσίαση βιβλίου

Στις **19 Οκτωβρίου** το μέλος της ΕΚΔΕΦ δρ. Χρήστος Π. Μπαλόγλου και ο πρόεδρος Καθηγητής Φιλοσοφίας Σπύρος Γ. Μοσχονάς παρουσίασαν το βιβλίο "*Αθήνα – Φανάρι*" του δρ. Φιλοσοφίας κ. **Παναγιώτη Φούγια**. Η παρουσίαση έγινε στο εξαιρετικό **Πολιτιστικό Κέντρο Π. Φαλήρου** με παρουσία του Δημάρχου της πόλης, πρέσβων, δημοσιογράφων και αρκετών κατοίκων της περιοχής. Την ΕΚΔΕΦ εξεπροσώπησαν η δρ. Φιλοσοφίας κ. **Αναστασία Μεσσάρη** και ο ηθοποιός κ. **Δημήτρης Δρακόπουλος**, ειδικός συνεργάτης της ΕΚΔΕΦ.

5. Σεμινάριο Φιλοσοφίας

Ο πρόεδρος της ΕΚΔΕΦ Σπύρος Γ. Μοσχονάς, στο πλαίσιο των μαθημάτων του Ελεύθερου Ανοιχτού Πανεπιστημίου του Δήμου Κηφισιάς, συνεχίζει για τρίτη χρονιά Φιλοσοφικό Σεμινάριο. Το Σεμινάριο πραγματοποιείται στην Αίθουσα Διαλέξεων της βίλας "**Δροσίνη**", στο κέντρο της πόλης, κάθε **Πέμπτη 6-8 μ.μ.** Το εφετεινό, γενικό θέμα του Σεμιναρίου είναι: **ο Αριστοτέλης σήμερα**.

6. Ομιλία στον «Παρνασσό»

Στις 13 Νοεμβρίου ο Γεν. Γραμματέας της ΕΚΔΕΦ κ. Γεώργιος Η. Ηλιόπουλος, στο πλαίσιο των ομιλιών του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» εισηγήθηκε το θέμα: *Ο Πλάτων και η Σοφιστική*.

7. Νέα Μέλη

Κατά το α' εξάμηνο του 2012, ύστερα από σχετική αίτησή τους και ομόφωνη έγκριση του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΔΕΦ, έγιναν δεκτά τα εξής νέα μέλη:

Λαγοπάτη – Τόμπρα Χαρά, δρ. Μουσικολόγος, *Αθήνα*
Παράβαλος Εμμανουήλ, απόστρατος Π.Ν., *Ν. Φιλαδέλφεια*
Μπιμπή Μαρία, φιλόλογος, *Ζωγράφου*
Καίρης Αλέξανδρος, φιλόλογος, *Αθήνα*
Παπαχρήστου Αλεξάνδρα, *Βύρωνα*
Αντωνόπουλος Σπύρος, συνταξ. εκπαιδευτικός, *Πάτρα*
Σαμαράς Ιωάννης, πολιτικός μηχανικός, *Αθήνα*
Παπαοικονόμου Αντώνης, *Θεσσαλονίκη*
Κονταξής Ιωάννης, *ΗΠΑ*
Παπαδάκης Λουκάς, οδοντίατρος, *Αλίατος Βοιωτίας*
Θεοχαράκης Νικόλαος, καθηγητής Πανεπιστημίου, *Αθήνα*
Μήτσου Μαρία, *Μέγαρο Αττικής*
Παππάς Σωτήριος, πρ. Εφέτης, *Αθήνα*
Φούγιας Παναγιώτης, δρ. Φιλοσοφίας, *Άσος Κορινθίας*

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ:

1

Η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού υπενθυμίζει σε όσους επιθυμούν να αποστέλλουν άρθρα προς δημοσίευση, ότι προκειμένου να γίνουν αποδεκτά θα πρέπει:

1. Να μην υπερβαίνουν τις 2.500 λέξεις.
2. Να είναι πρωτότυπα. Στην περίπτωση που αναδημοσιεύουν μικρά ή μεγάλα τμήματα από κείμενα του ιδίου ή άλλων συγγραφέων, αυτά να τίθενται εντός εισαγωγικών και να δηλώνεται ρητά και με ακριβή παραπομπή η πηγή από την οποία αυτά αντλήθηκαν.
3. Να αποστέλλονται απαραίτητως στην διεύθυνση του Περιοδικού (Εθνικής Αντιστάσεως 20 - 143 43 Ν. Χαλκηδόνα) και παράλληλα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στο (e-mail: filip@cleavermedia.gr) σε μορφή word.
4. Να παρουσιάζονται στην τελική τους μορφή και αφού έχει ελέγξει επισταμένως ο συγγραφέας το κείμενο και τις παραπομπές προς αποφυγή λαθών.
5. Οι τίτλοι των βιβλίων, των συλλογικών έργων και των περιοδικών, να εμφανίζονται με πλάγια γραφή, οι τίτλοι των άρθρων με όρθια, ενώ θα πρέπει να δηλώνεται το περιοδικό ή το συλλογικό έργο στο οποίο έχει δημοσιευθεί το άρθρο.
6. Αν ο συγγραφέας θέλει να δώσει έμφαση σε κάποια έκφρασή του να χρησιμοποιεί έντονα γράμματα (bold).
7. Τα αποστελλόμενα άρθρα υπόκεινται στην κρίση της Συντακτικής Επιτροπής η οποία αποφασίζει για τη δημοσίευσή τους.

Τέλος είναι αυτονόητο ότι ο υπογράφων-συγγραφέας είναι υπεύθυνος για τη γλωσσική μορφή και το περιεχόμενο των άρθρων.

2

Παρακαλούνται τα Μέλη για την **έγκαιρη αποστολή της συνδρομής και ιδιαίτερα όσοι οφείλουν ακόμα τη συνδρομή προηγούμενων ετών**. Η συνδρομή, παρά την αύξηση γενικώς του κόστους έκδοσης του Περιοδικού και των ταχυδρομικών τελών, παραμένει 20,00 Ευρώ.

- Τα χρήματα αποστέλλονται ή με **ταχυδρομική επιταγή** επ' ονόματι του Προέδρου της ΕΚΔΕΦ στη διεύθυνση του Περιοδικού (Εθνικής Αντιστάσεως 20 - 143 43 Ν. Χαλκηδόνα) ή **μέσω της Εθνικής Τράπεζας** (αριθμός λογαριασμού 665/755979-85) ή **μέσω της Eurobank** (αριθμός λογαριασμού 0026-0048-22-0101291870). Στη δεύτερη περίπτωση είναι ανάγκη να γνωστοποιείται η κατάθεση τηλεφωνικώς (**210-2510020, 210-2580814, 210-2921403**), για την έκδοση της σχετικής αποδείξεως πληρωμής.